

พระไตรปิฎก

ฉบับสำหรับประชาชน
ตอน ว่าด้วยพระอภิธรรม

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา
๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม
พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๕๐
(ห้ามจำหน่าย)

พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระอภิธรรม

ISBN 978-974-9536-25-4

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๐

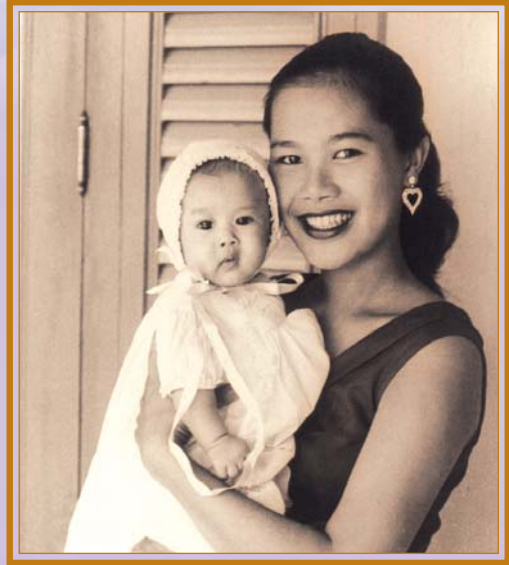
จำนวนพิมพ์ ๑๕,๕๐๐ เล่ม

พิมพ์และเผยแพร่ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด
๗๙ ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร ๑๐๙๐๐
โทร. ๐-๒๕๖๑-๔๕๖๗ โทรสาร ๐-๒๕๗๙-๕๑๐๑
นายโชคดี ออสุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๐

พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นพระราชธิดาองค์ที่สองในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระนามเต็มว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนา ดุสิตโสภาคย์ ประสูติเมื่อวันเสาร์ที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต โดยศาสตราจารย์นายแพทย์ หม่อมหลวงเกษตร สนิทวงศ์ เป็นผู้ถวายการประสูติ และทรงมีพระนามที่บรรดาข้าราชการบริพารเรียกกันทั่วไปว่า “ทูลกระหม่อมน้อย”

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเริ่มการศึกษาระดับอนุบาลในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ที่โรงเรียนจิตรลดา ในบริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ขณะนั้นพระชนมายุได้ ๓ ปีเศษ ทรงมีพระสหายร่วมชั้นเรียนอีก ๒๐ คน ซึ่งมาจากบุตรหลานของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ตลอดจนชนมหาดเล็ก ผู้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้มาร่วมเรียนด้วย โดยปราศจากชั้นวรรณะ วิชาที่ทรงศึกษาในชั้นอนุบาลนี้ คือ วิชาภาษาไทย ภาษาอังกฤษ เลขคณิต และขับร้อง พระอาจารย์ที่ถวายพระอักษรขณะนั้นได้แก่ อาจารย์ท่านผู้หญิงทัศนีย์ บุญยคุปต์, อาจารย์คุณหญิงอังคาบ บุญยั้งชีวิต และอาจารย์คุณหญิงสุนามัน ประนิช ทั้งนี้ปรากฏว่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดโรงเรียน พระอาจารย์ และพระสหายเป็นอันดี

เมื่อทรงเรียนจบชั้นประถมศึกษาตอนปลาย ได้ทรงสอบร่วมกับนักเรียนทั่วประเทศ โดยใช้ข้อสอบของกระทรวงศึกษาธิการ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสอบได้ที่หนึ่ง ได้คะแนนรวมร้อยละ ๙๖.๖๐ อันนับว่าเป็นคะแนนสูงสุดสำหรับระดับชั้นประถมศึกษาปีที่เจ็ดจึงทรงได้รับพระราชทานรางวัลเรียนดีจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในงานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ครั้งที่ ๓๑ ณ กรีฑาสถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

ระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่นี้ เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระปรีชาสามารถในวิชาแทบทุกด้าน เช่น ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ไร่ไทย ดนตรีไทย และวาดเขียน เป็นต้น ซึ่งมักจะทรงได้คะแนนมากกว่าพระสหายในชั้นเดียวกันอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังทรงโปรดหนังสือมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ และทรงพระปรีชาสามารถในทางร้อยแก้วและร้อยกรองเป็นอย่างดี ทรงเริ่มบทพระนิพนธ์ต่าง ๆ ตั้งแต่เมื่อพระชนมายุได้เพียง ๑๒ ปี เป็นต้นมา บทพระนิพนธ์เหล่านี้ได้รับการตีพิมพ์แพร่หลายในหนังสือหลายเล่ม ตัวอย่างเช่น เรื่อง “อยุธยา” “เจ้าครอกกวดโพธิ์” “ศาสนาเกิดขึ้นได้อย่างไร” เป็นต้น บทพระนิพนธ์ที่รู้จักกันดีในปัจจุบันคือ “พุทธศาสนสุภาษิตคำโคลง” ซึ่งทรงถอดมาจากภาษาบาลี และ “กษัตริยานุสรณ์” ซึ่งทรงทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ประจำปี พ.ศ. ๒๕๑๖ (ขณะนั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๘ พรรษา)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นที่รักของพระสหาย เพราะทรงไว้ซึ่งความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ความเสียสละ ความมีน้ำใจนักกีฬา และความอดทน เคยมีตัวอย่างว่า ทรงวิ่งเล่นกับพระสหายและทรงล้มลงจนได้รับบาดเจ็บ มีพระโลหิตตอออก บางคราวถึงกับพระทนต์บิ่น แต่ก็ไม่กั๊กแสง และไม่ทรงบ่นรำพันถึงความเจ็บปวดเลย

ทรงศึกษาที่โรงเรียนจิตรลดานี้จนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ โดยทรงสอบไล่ได้เป็นที่หนึ่งของประเทศ แผนกศิลปะ ประจำปีการศึกษา ๒๕๑๕ ได้คะแนน ๘๙.๓๐ เปอร์เซนต์ ยังความภาคภูมิใจแก่คณะพระอาจารย์ผู้ถวายการสอน และยังความปิติยินดีแก่ประชาชนทั้งประเทศ ผู้เฝ้ามองดูการเจริญพระชนมายุของพระองค์เป็นอย่างดี

ต่อจากชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสอบเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา โดยทรงเลือกคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นอันดับที่หนึ่ง ผลการสอบปรากฏว่า ทรงได้ที่ ๔ แต่เมื่อได้ทรงเข้าศึกษาเรียบร้อยแล้ว ก็ทรงเลือกเฉพาะวิชาที่สนพระทัย เช่น ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ และประวัติศาสตร์ เป็นต้น ในภาคการศึกษาแรกนั่นเอง ก็ทรงสอบได้เป็นที่หนึ่งของนิสิตชั้นปีที่ ๑ คณะอักษรศาสตร์ ด้วยแต้มเฉลี่ย ๓.๙๔ และทรงสอบได้เป็นที่หนึ่งเช่นนี้ทุกปี จนถึงปีสุดท้ายทรงสอบไล่ได้ แต้มเฉลี่ย ๓.๙๔ นับเป็นที่หนึ่งของคณะอักษรศาสตร์เช่นเคย จึงทรงได้รับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิตเกียรตินิยมอันดับหนึ่งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ และในวันรุ่งขึ้นยังทรงได้รับพระราชทานรางวัลเหรียญทองในฐานะที่ทรงสอบได้ที่หนึ่งมาทุกปีอีกด้วย

นอกจากพระสติปัญญายอดเยี่ยมที่กล่าวมาแล้ว ยังทรงมีพระอุตสาหะวิริยะอันยอดเยี่ยมอีกด้วย เนื่องจากระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่นั้น ทรงมีพระราชภาระที่จะต้องติดตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรต่างจังหวัดอยู่เป็นประจำทำให้ไม่สะดวกต่อการศึกษาเล่าเรียน แต่ก็ทรงติดตามการเรียนอยู่ตลอดเวลา โดยทรงอาศัยเวลาว่างหลังจากปฏิบัติพระภารกิจประจำวันเสร็จสิ้นแล้ว ซึ่งเรื่องนี้เป็นที่ทราบกันทั่วไปในบรรดาพระสหายร่วมชั้นเรียนของพระองค์ และในยามที่ทรงมีโอกาสได้เข้าศึกษาด้วยพระองค์เองแล้ว บรรดานิสิตอักษรศาสตร์ จะได้เห็นภาพที่เจเนดา คือภาพที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงถือหนังสือเต็มพระหัตถ์ และทรงทิวพระกระเป๋าทันตราเป็นจำนวนมาก ทรงพระดำเนินไปยังห้องเรียนต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ เป็นที่สะดุดตาเป็นพิเศษ เนื่องจากนิสิตทั่ว ๆ ไปมักถือสมุดหนังสือกันคนละ ๓-๔ เล่มเท่านั้น

แม้จะทรงคร่ำเคร่งต่อการศึกษาเล่าเรียนเช่นนี้ แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ยังทรงปลีกเวลาส่วนหนึ่งเข้าร่วมกิจกรรมของคณะอยู่เสมอ เช่น เมื่อทรงศึกษาอยู่ชั้นปีที่ ๑ ก็ทรงเข้าร่วมซ้อมร้องเพลงเชียร์เช่นเดียวกับนิสิตน้องใหม่อื่น ๆ ซึ่งการซ้อมร้องเพลงเชียร์นี้มักจะเริ่มขึ้นในเวลาเที่ยงตรง อันเป็นเวลารับประทานอาหารกลางวัน ดังนั้นนิสิตน้องใหม่ที่จะเข้าซ้อมร้องเพลงเชียร์จะต้องรีบกระวีกระวาดรับประทานอาหารกลางวันเสียตั้งแต่ในเวลา ๑๐.๕๐-๑๑.๑๐ น. ซึ่งเป็นเวลาหยุดให้นิสิตได้พักผ่อนหรือดื่มน้ำ (ประมาณ ๒๐ นาที) หากอาจารย์ผู้สอน สอนเกินเวลา เวลารับประทานอาหารของนิสิตน้องใหม่ในช่วงนี้ก็จะต้องสั้นลงไปอีก แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ทรงสามารถสละเวลาอาหารกลางวันในช่วงเวลานั้นเพียงสิบกว่านาที แล้วทรงเข้าร่วมร้องเพลงเชียร์ในฐานะนิสิตน้องใหม่ได้เสมอ

กิจกรรมอื่นที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเข้าร่วม คือ ทรงสมัครเป็นสมาชิกชมรมดนตรีไทย และชมรมวรรณศิลป์ สโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งประชาชนทั่วไปมักจะได้เห็นภาพที่ทรงดนตรีไทยในโอกาสต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยอยู่เนื่อง ๆ โดยโปรดทรงซอด้วงเป็นพิเศษ แม้ว่าจะทรงเครื่องดนตรีได้หลายชนิดก็ตาม ส่วนทางด้านกิจกรรมของชมรมวรรณศิลป์นั้น เคยทรงร่วมกับพระสหายอีกกลุ่มหนึ่ง เป็นผู้แทนของคณะอักษรศาสตร์ แข่งขันกลอนสดระหว่างคณะในมหาวิทยาลัย ได้รับรางวัลชนะเลิศมาแล้ว โดยก่อนการแข่งขันนั้นต้องทรงสละเวลาในชั่วโมงที่ว่างเรียนมาทรงซ้อมกลอน และทรงแสดงความเป็นปฎิภาณกวีให้บรรดาพระสหายเห็นประจักษ์ในการซ้อมอยู่บ่อยครั้ง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากที่พระองค์สนพระทัยฝึกฝนในวรรณกรรมต่าง ๆ มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์นั่นเอง

นอกจากกิจกรรมของทางสโมสรนิสิตจุฬาฯ แล้ว ยังทรงเป็นสมาชิกชมรมภาษาไทย ชมรมภาษาตะวันออก และชมรมประวัติศาสตร์ในคณะอักษรศาสตร์ และยังทรงเป็น กรรมการจัดหาเรื่องลงพิมพ์ในหนังสือ “อักษรศาสตร์พิจารณา” ของชุมนุมวิชาการ คณะอักษรศาสตร์อีกด้วย ในบางครั้งก็พระราชทานบทพระนิพนธ์ลงพิมพ์ด้วย เช่น เรื่อง “การเดินทางไปร่วมพิธีพระบรมศพพระเจ้ากุสตาฟที่ ๖ อดอล์ฟ แห่งประเทศสวีเดน” และ ร้อยกรองต่าง ๆ กล่าวได้ว่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทาน ความร่วมมือแก่ทางคณะและทางมหาวิทยาลัยมากกว่านิสิตบางคนด้วยซ้ำไป และ ทรงปฏิบัติพระองค์ตามระเบียบประเพณีของทางมหาวิทยาลัยอย่างเคร่งครัด ทรงเข้าร่วม พิธีต่าง ๆ ทุกพิธีที่ทางมหาวิทยาลัยและคณะอักษรศาสตร์จัดขึ้น เช่น พิธีรับน้องใหม่ พิธีไหว้ครู พิธีปฏิญาณตนเป็นนิสิตใหม่คณะอักษรศาสตร์ เป็นต้น ในพิธีรับน้องใหม่นั้น เนื่องจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นน้องใหม่ที่ ๆ มีความตื่นตื้น สนใจเป็นพิเศษ จึงทรงถูก “รับ” จนเหน็ดเหนื่อยอย่างยิ่ง พระเสโทหลังไหลตลอดเวลา แม้กระนั้นพระองค์ก็แย้มพระสรวลเสมอ ไม่เคยทรงแสดงว่าเบื่อหน่ายหรือรำคาญใคร ๆ เลย นอกจากนี้ในคราวที่คณะอักษรศาสตร์จัดการพัฒนาคณะ เกณฑ์นิสิตมาช่วยกันเก็บเศษกระดาษ ทำความสะอาด ตลอดจนปลูกต้นไม้ประดับคณะเพิ่มเติม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ทรงเข้าร่วมอย่างขยันขันแข็ง โดยทรงจับจอบฟันดินด้วยพระองค์เอง ด้วยซ้ำ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงได้รับฉายาว่าเป็น “หนอนหนังสือ” พระองค์หนึ่ง นอกจากจะสนพระทัยในการอ่านหนังสืออย่างจริงจังแล้วยังทรงเป็นนักสะสมหนังสือด้วย หนังสือที่มีคุณค่าบางเล่ม ซึ่งไม่ทรงมีแต่พระสหายมี ก็จะทรงยืมหนังสือเหล่านั้นจากพระสหายไปอ่าน เพื่อมิให้พลาดหนังสือเล่มนั้นไป จากการอ่านหนังสือเป็นจำนวนมากนี้เอง ทำให้ทรงรอบรู้ในวิชาการต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภาษาไทย และภาษาตะวันออก เป็นอย่างดี

สิ่งซึ่งสนับสนุนการศึกษาประการหนึ่งของพระองค์ ก็คือพระพลานามัยอันสมบูรณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โปรดกีฬา และการออกกำลังกายต่าง ๆ ระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่นั้น หากมีการแข่งขันกีฬา ก็จะทรงเข้าร่วมด้วยอย่างเต็มพระทัย เคยทรงร่วมการแข่งขันฟุตบอลในคณะอักษรศาสตร์ และทรงร่วมทีมนิสิตน้องใหม่ชักเย่อ กับทีมอาจารย์คณะอักษรศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ทรงปฏิบัติด้วยความร่าเริงแจ่มใส เป็นที่ประทับใจแก่บรรดาพระสหายรุ่นพี่และรุ่นน้องอย่างยิ่ง

หลังจากทรงได้รับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตร์บัณฑิตแล้ว ได้ทรงสมัครเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโทในบัณฑิตวิทยาลัย ทั้งที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่คณะอักษรศาสตร์ทรงเลือกศึกษาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ส่วนที่คณะโบราณคดีทรงศึกษาวิชาจารึกภาษาตะวันออก

การที่นิสิตผู้ใดจะศึกษาต่อในระดับปริญญาโทนั้น มิใช่เรื่องง่าย และการศึกษาในระดับปริญญาโททั้งสองมหาวิทยาลัยพร้อมกันยังเป็นเรื่องยากกว่าหลายเท่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระภารกิจมากเกินกว่าที่จะทรงทำวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโทของทั้งสองมหาวิทยาลัยได้พร้อมกัน จึงตัดสินพระทัยเลือกทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” เพื่อรับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศิลปากรก่อน ซึ่งวิทยานิพนธ์นี้ได้ผ่านการตรวจสอบของคณะกรรมการไปด้วยดี ทำให้ทรงสำเร็จการศึกษาได้รับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศิลปากร จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๕๒๒ และหลังจากนั้นก็ทรงขะมักเขม้นศึกษาต่อที่บัณฑิตวิทยาลัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในสาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต ได้ทรงทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” จนทรงได้รับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๒๔ และพระองค์ก็ได้ทรงหยุดยั้งการไฝ่หาวิชาความรู้ ได้ทรงศึกษาต่อระดับดุษฎีบัณฑิตในสาขาวิชาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ต่อไปอีก

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ล้วนเน้นหนักทางด้านพระปรีชาสามารถในการศึกษา และการวางพระองค์ในหมู่พระสหาย แต่นอกเหนือจากนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ยังทรงปฏิบัติพระภารกิจสำคัญที่ทรงได้รับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี เช่น การเสด็จพระราชดำเนินไปร่วมพิธีพระบรมศพ พระเจ้ากุสตาฟที่ ๖ ออดอล์ฟ ณ กรุงสตอกโฮล์ม ประเทศสวีเดน ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ (ซึ่งได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องการเดินทางนี้ไว้ด้วยตามที่ได้กล่าวมาแล้ว) และการเสด็จพระราชดำเนินไปยังประเทศอิสราเอลและอิหร่าน พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของรัฐบาลอิสราเอล และเจ้าชายเรซา ปาร์เลวี และเจ้าหญิงฟารานาซ ปาร์เลวี แห่งอิหร่าน เพื่อทอดพระเนตรการพัฒนาประเทศของประเทศทั้งสอง เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในประเทศไทยในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐

ต่อจากนั้น ระหว่างวันที่ ๒๘ เมษายน-๒ พฤษภาคม ๒๕๒๓ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ไปทรงร่วมในพิธีสถาปนาเจ้าฟ้าหญิงเบียทริกซ์ขึ้นเป็นพระราชินีแห่งประเทศเนเธอร์แลนด์ ในปีเดียวกัน ระหว่างวันที่ ๑๙ พฤษภาคม-๓ มิถุนายน ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ไปทรงเยือนประเทศฝรั่งเศส ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของรัฐบาลฝรั่งเศส และเยือนประเทศอังกฤษ ระหว่างวันที่ ๘-๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๓ ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของรัฐบาลอังกฤษ เพื่อทอดพระเนตรกิจการด้านการศึกษาและวัฒนธรรม กิจกรรมด้านกาชาด ตลอดจนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของประเทศทั้งสอง ทั้งยังเสด็จฯ ประเทศเบลเยียมเป็นการส่วนพระองค์ ในฐานะราชอาคันตุกะของสมเด็จพระราชาธิบดีโบดวงและพระราชินีฟาบีโอลา ระหว่างวันที่ ๓-๕ มิถุนายน ๒๕๒๓ ด้วย

ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ระหว่างวันที่ ๑๑-๒๐ พฤษภาคม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จฯ เยือนประเทศจีน ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยทรงเป็นอาคันตุกะของนายจ้าว จื่อหยาง นายกรัฐมนตรีในโอกาสนี้ ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือ ชื่อ “ย่า แดนมังกร” บรรยายเรื่องการเดินทางและบุคคล ตลอดจนสิ่งที่พระองค์ได้ทรงพบปะไว้อย่างละเอียดและสนุกสนานชวนอ่านยิ่ง

เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ศกเดียวกัน ก็ทรงเป็นผู้แทนพระองค์เสด็จฯ ไปทรงร่วมในพิธีอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าฟ้าชายชาร์ลส์ มกุฎราชกุมารของอังกฤษ และเลดี้ ไดอาน่า ตามคำทูลเชิญของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ แห่งประเทศอังกฤษด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จฯ เยือนประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปดังนี้ ระหว่างวันที่ ๒๙-๓๑ พฤษภาคม ๒๕๒๕ เสด็จฯ เยือนประเทศสวีต เป็น การส่วนพระองค์ ทรงเยี่ยมองค์การกาชาดสากล และห้องสมุดสหประชาชาติ แล้วเสด็จฯ เมืองโลซานน์ เพื่อเฝ้าฯ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ระหว่างวันที่ ๑-๙ มิถุนายน ๒๕๒๕ เสด็จฯ เยือนสาธารณรัฐออสเตรเลีย ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของรัฐบาล ออสเตรเลีย และโดยเฉพาะที่ออสเตรเลียนี้ สภามหาวิทยาลัยอินน์สbruck ได้ถวายพระเกียรติ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ให้ทรงดำรงตำแหน่ง “วุฒิสมาชิกกิตติมศักดิ์” (Honorary Senator) แห่งมหาวิทยาลัยอินน์สbruck เนื่องจากทางมหาวิทยาลัยทราบดีถึง พระปรีชาสามารถด้านต่าง ๆ และได้รับการทูลเกล้าฯ ถวายสายสร้อยทอง (Gold Chain) ด้วย ซึ่งนับเป็นสตรีเอเชียคนแรก และเป็นผู้ที่อายุน้อยที่สุดที่ได้รับเกียรตินี้ ต่อจากนั้นระหว่าง วันที่ ๙-๒๓ มิถุนายน ๒๕๒๕ จึงได้เสด็จฯ เยือนสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของรัฐบาลเยอรมัน ซึ่งทุกสถานที่ที่พระองค์เสด็จฯ ไป สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นที่ประทับใจ ทั้งของชาวไทยที่พำนักในประเทศนั้น ๆ และชาวต่างชาติเป็นอย่างดี

ในวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๑๘ อันเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเลี้ยงอาหารและตำรวจพิการจากโรงพยาบาลต่าง ๆ ณ ศาลาดุสิตาลัย และในโอกาสนี้ได้ทรงริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสายใจไทยขึ้น โดยพระราชทานให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นองค์ประธานมูลนิธิ เนื่องจากทรงตระหนักดีว่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นผู้มีพระทัยอ่อนโยน ทรงพระเมตตา และทรงเอาพระทัยใส่ในทุกข์สุขของผู้อื่นอยู่เสมอ เหมาะสมกับตำแหน่งนี้เป็นอย่างยิ่ง ในวันนั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้พระราชทานเงินส่วนพระองค์จำนวนหนึ่ง เป็นทุนเริ่มแรก และได้มีผู้มีจิตศรัทธาทูลเกล้าฯ ถวายเงินสมทบโดยเสด็จพระราชกุศล อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งมูลนิธินี้มีวัตถุประสงค์ในการช่วยเหลือทหาร ตำรวจ พลเรือน ตลอดจนอาสาสมัครที่บาดเจ็บ ทูพพลภาพ หรือเสียชีวิตจากการปฏิบัติหน้าที่เพื่อป้องกันประเทศชาติ โดยให้ความช่วยเหลือทางการเงิน หรือส่งเสริมอาชีพแก่ครอบครัวหรือตัวผู้ประสบเคราะห์ร้ายนั้น เพื่อให้เขาเหล่านั้นตระหนักว่า แม้จะพิการหรือเสียชีวิต เขาหรือครอบครัวของเขาก็มิได้ถูกทอดทิ้ง

ปัจจุบัน มูลนิธิสายใจไทยฯ ได้มีที่ทำการถาวรแล้วที่ถนนศรีอยุธยา ข้างสถานีตำรวจพญาไท ที่ตึกนี้มีกาเปิดจำหน่ายสินค้าจากผลิตภัณฑ์ของมูลนิธิสายใจไทยฯ และมูลนิธิส่งเสริมศิลปะพิเศษฯ ในวันและเวลาราชการด้วย

นับวันมูลนิธิสายใจไทยฯ ก็เติบโตและทวีรายจ่ายสูงขึ้นเรื่อย ๆ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในฐานะองค์ประธานมูลนิธิฯ จึงทรงพระวิตก และทรงพยายามหารายได้ทุกวิถีทางให้แก่มูลนิธิฯ อยู่เสมอ ทั้งที่กำลังทรงศึกษาอยู่นั้น ไม่ว่าใครจะจัดงานหาเงินเพื่อมูลนิธิสายใจไทยฯ ถ้าทูลเชิญเสด็จพระราชดำเนินแล้ว ถ้าทรงว่างพอก็มักไม่ทรงขัดข้อง

จากพระปรีชาสามารถและพระกรณียกิจอันดีเลิศเช่นนี้เอง จึงทรงได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศและพระอิสริยยศศักดิ์ขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัชนีมาตุจฉาจารย์ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ดังที่ประชาชนได้ทราบอยู่แล้ว

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระราชภาระมากยิ่งขึ้นตามวันและเวลาที่ล่วงไป แต่ก็ทรงตั้งพระทัยปฏิบัติพระราชภารกิจอย่างเข้มแข็ง นอกจากทรงดำรงตำแหน่งองค์ประธานมูลนิธิสายใจไทยฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายิกาผู้อำนวยการสภากาชาดไทย เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ด้วย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงบริหารงานของสภากาชาดไทยด้วยความเอาพระทัยใส่ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงร่วมประชุมคณะกรรมการของสภากาชาด อยู่เสมอ และมีพระราชดำริเพิ่มเติมในกิจการของสภากาชาดอยู่เนือง ๆ ทรงชักนำให้สภากาชาดมีบทบาทในการช่วยเหลือประชาชนมากขึ้น และได้เสด็จพระราชดำเนินออกไปทรงช่วยเหลือประชาชนด้วยพระองค์เอง เช่น เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๒๒ ได้เกิดอุบัติเหตุรถไฟชนกันที่บริเวณสถานีรถไฟตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร มีประชาชนเสียชีวิตและได้รับบาดเจ็บจากอุบัติเหตุครั้งนี้เป็นจำนวนมาก สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงห่วงใยราษฎรเหล่านี้อย่างยิ่ง จึงทรงนำเจ้าหน้าที่กองบรรเทาทุกข์ สภากาชาดไทยไปเยี่ยมผู้ได้รับบาดเจ็บ ซึ่งกำลังรับการรักษาในโรงพยาบาลรถไฟ โรงพยาบาลตำรวจ โรงพยาบาลตากสิน โรงพยาบาลศิริราช และโรงพยาบาลวชิระ จำนวน ๔๑ ราย ในวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๒๒ และเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๒๒ ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมทหารและราษฎร อำเภอดอนนาดนคร และอำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ที่อพยพหลบหนีมาจากชายแดน ซึ่งกำลังมีภัยจากการปะทะกันระหว่างทหารกัมพูชาสองฝ่าย ราษฎรเหล่านี้เสียขวัญและหวาดผวา ไม่กล้าประกอบอาชีพยังภูมิลำเนาเดิม เพราะบางครั้งก็มีกระสุนปืนตกเข้ามาถึงเขตไทย บางครั้งก็มีทหารกัมพูชาออกลาดตระเวนหาเสบียงอาหาร

ตามชายแดน ราษฎรจำต้องโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ห่างจากชายแดนพอสมควร เพราะไม่แน่ว่า การปะทะกันนั้นจะล้ำเข้ามาในเขตไทยเมื่อใด สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานกำลังใจ และพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็น แก่ราษฎรผู้เดือดร้อนเหล่านั้น นอกจากนี้ยังทรงห่วงใยในสวัสดิภาพของเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย ทั้งเจ้าหน้าที่ของกาชาดที่ไปปฏิบัติงานช่วยเหลือราษฎรผู้อพยพกับชาวกัมพูชาผู้ลี้ภัย รวมทั้ง ทหาร ตำรวจ ผู้ปฏิบัติหน้าที่อยู่ชายแดน จึงได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมสถานีกาชาด หน่วยทหาร และตำรวจในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดสุรินทร์ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๒ และพระเมตตาบารมียังได้แผ่ไปถึงชาวกัมพูชานับแสน ๆ คนที่ลี้ภัย เข้ามาอยู่ตามชายแดนด้วย ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมผู้ลี้ภัย ณ ศูนย์อพยพบ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอสระแก้ว สถานีกาชาดอรัญประเทศ ราษฎรอพยพหนีภัยบ้านป่าไร่ และบ้านโคกเพ็ก ตำบลตาพระยา อำเภอตาพระยา จังหวัดปราจีนบุรี เมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๕๒๒

พระเมตตาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ไม่จำกัดเชื้อชาติ ศาสนาใด ๆ สมกับที่ทรงเป็นองค์อุปนายิกาแห่งสภากาชาดไทย ทรงมีพระทัยเอ็นดูเด็ก ๆ ชาวกัมพูชาผู้ลี้ภัยเหล่านั้น ซึ่งมีจำนวนมากที่ปราศจากบิดา-มารดา ทรงอุ้มชูเด็กเหล่านั้น อย่างสนิทธิพระทัย มิได้ทรงรังเกียจในความสกปรกของเสื้อผ้าและโรคภัยไข้เจ็บ ผู้ลี้ภัย บางรายป่วยด้วยโรคร้ายเกินกว่าที่สถานีกาชาดจะให้การรักษาได้ ก็ทรงพระเมตตาขับไป รักษาที่โรงพยาบาลของสภากาชาด ทรงเอาพระทัยใส่ในสุขภาพของชาวกัมพูชาผู้ลี้ภัย แม้นเหมือนที่ทรงพระเมตตาต่อชาวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่เด็ก ๆ กำพร้า

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นั้น นอกเหนือจากพระราชภาระที่จะต้องโดยเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปในการทรงเยี่ยมราษฎร พระราชภาระ ในการเป็นองค์ประธานมูลนิธิสายใจไทยฯ และองค์อุปนายิกา ผู้อำนวยการสภากาชาดไทยแล้ว ยังทรงมีพระราชกรณียกิจที่สำคัญ คือทรงเป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการบูรณะ-ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๓ จนสำเร็จทันสมโภชพระนครในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีผู้มีจิตศรัทธา โดยเสด็จพระราชกุศลในการนี้ เป็นมูลค่ากว่า ๒๒๐ ล้านบาท รวมรายการบูรณะกว่า ๖๐ รายการ นอกจากนี้ทรงเป็นองค์ประธานบูรณะบุษบกทรงของพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ทรงอำนวยการบูรณะตกแต่งพระที่นั่งวิมานเมฆ ในพระราชวังดุสิต เพื่อเป็นพิพิธภัณฑ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในงาน “สองร้อยปีแห่งสายสัมพันธ์”

ทรงดูแลการบูรณะพระที่นั่งเวหาสน์จำรูญ พระราชวังบางปะอิน เป็นต้น ทั้งยังทรงมีพระราชภาระในฐานะองค์อุปถัมภ์ของคณะลูกเสือแห่งชาติ สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย สมาคมนิสิตเก่าอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และสถาบันสมาคมอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก และทรงเป็นกำลังสำคัญของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในการดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือราษฎร เช่น โครงการชลประทานต่าง ๆ ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและโครงการส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงติดตามความเจริญก้าวหน้าของแต่ละโครงการด้วยความสนพระทัย และโดยเฉพาะโครงการส่งเสริม ศิลปาชีพพิเศษฯ แล้ว จะเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานคำแนะนำ แก่ราษฎรผู้ฝึกอาชีพด้วยพระองค์เอง

พระปรีชาสามารถและพระวิริยะอุตสาหะของพระองค์นั้น ประชาชนชาวไทยทราบทั่วกันดี มหาวิทยาลัยต่าง ๆ จึงพร้อมใจกันทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาคุณฐิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ดังนี้

มหาวิทยาลัยมหิดล ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาสาธารณสุขศาสตรคุณฐิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าทรงมีความรู้ความสามารถในวิชาการด้านสาธารณสุขของประเทศ ทรงสนพระทัยในการแพทย์และสาธารณสุข โดยทรงพยายามสนับสนุนให้ราษฎรมีสุภาพอนามัยดีขึ้น ทั้งยังทรงเป็นองค์อุปนายิกาผู้อำนวยการสภาอากาศไทยด้วย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาศิลปศาสตรคุณฐิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (พัฒนาสังคม) เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติที่ทรงเอาพระทัยใส่ในด้านสาธารณสุขคน เช่น ทรงบริหารมูลนิธิสายใจไทย และทรงส่งเสริมอาชีพ ตลอดจนยกระดับความเป็นอยู่ของชาวชนบท, สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าฯ ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาครุศาสตรอุตสาหกรรมคุณฐิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติที่พระองค์สนพระทัยในการประยุกต์วิทยาการสมัยใหม่มาช่วยในการใช้เทคโนโลยี เพื่อพัฒนาชนบท และในวิทยาการแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อค้นหาแหล่งน้ำ รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาโครงการในพระราชดำริ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตรคุณฐิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติที่ทรงมีพระราชกรณียกิจทางด้านสังคมสงเคราะห์ ซึ่งอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนชาวไทยเป็นอย่างยิ่ง, มหาวิทยาลัยรามคำแหง ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาปรัชญาคุณฐิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาภาษาไทย เพราะทรงมีพระปรีชาสามารถเชี่ยวชาญ

ในด้านภาษาไทย ทรงศึกษาทั้งภาษาไทยปัจจุบันและสมัยโบราณอย่างแตกฉาน ทั้งยังสนพระทัยศึกษาภาษาไทยท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ในการค้นคว้าวรรณกรรมท้องถิ่นทุกภาคของประเทศไทย รวมทั้งทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อเป็นการสนับสนุนวิชาการด้านภาษาและวรรณคดีไทยให้เจริญยิ่งขึ้น และสมาคมสถาปนิกแห่งประเทศไทย ทูลเกล้าฯ ถวายสมาชิกภาพกิตติมศักดิ์ เนื่องจากทรงแสดงพระปรีชาสามารถในการควบคุมงานปฏิสังขรณ์โบราณสถานที่สำคัญต่าง ๆ ของชาติ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง เป็นต้น

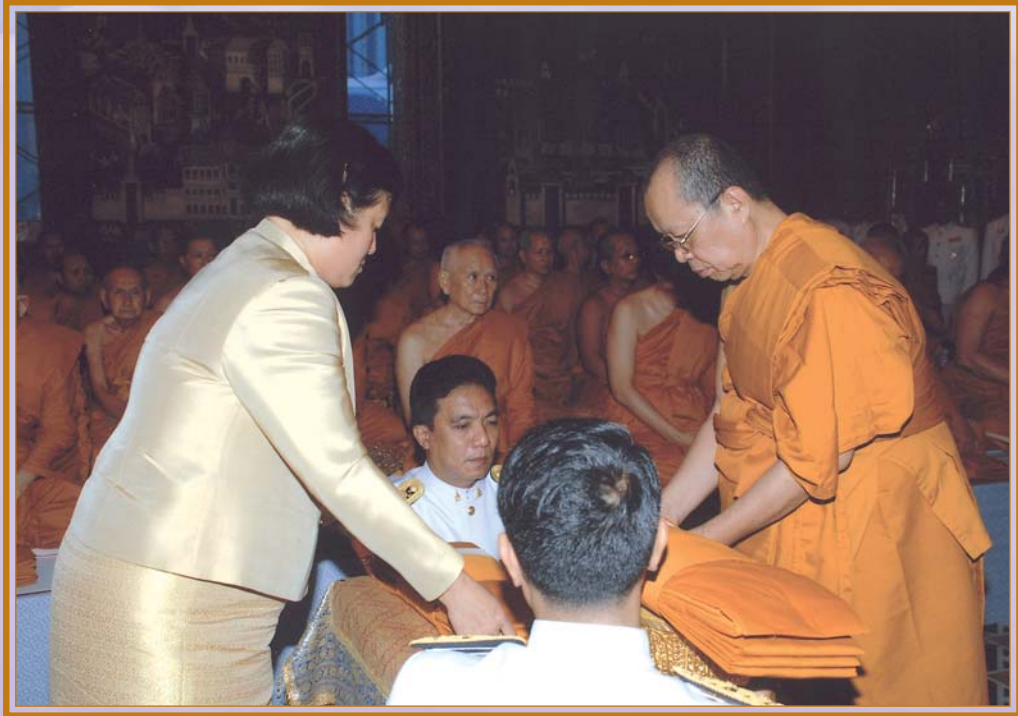
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เคยทรงรับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษไปบรรยายวิชาการ ณ สถาบันการศึกษาต่าง ๆ หลายครั้ง เช่น ทรงรับเชิญไปบรรยายวิชาภาษาไทย ณ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และทรงเคยรับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษประจำแผนกประวัติศาสตร์ กองวิชากฎหมายและสังคมศาสตร์ ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ในปีการศึกษา ๒๕๒๓ มาแล้ว ต่อมากระทรวงกลาโหม จึงได้เลื่อนพระยศทางทหารถวายเป็นพันตรีหญิง นาวาตรีหญิง และนาวาอากาศหญิง ตั้งแต่วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๒๓ ปัจจุบันนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับราชการเป็นนายทหารประจำการในตำแหน่งอาจารย์ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ทรงสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นั้นมีมากมาย จนมิอาจบรรยายให้ครบถ้วนได้ แต่ละเอียดลออยิ่งใหญ่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติทั้งสิ้น ดูประหนึ่งว่าสตรีธรรมดาผู้ใดก็มีอาจจะรับภาระนี้ไว้ได้ แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ทรงรับไว้ด้วยความเต็มพระทัย ด้วยพระเมตตาอันบริสุทธิ์ที่ทรงมีต่อประชาชนชาวไทย และพระคุณธรรมอันล้ำเลิศของพระองค์ดังนี้ พระองค์จึงคู่ควรแก่ความเป็น “ปียชาติ” โดยแท้

พระราชกรณียกิจ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติแห่งขัตติยราชกุมารี เป็นที่เคารพรักยกย่องสรรเสริญของปวงชน พระองค์ได้เริ่มการศึกษาครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ที่โรงเรียนจิตรลดา จนจบมัธยมตอนปลาย ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ด้วยพระปรีชาสามารถทรงได้ตำแหน่งที่ ๑ ของประเทศในแผนกศิลปะ ต่อมา ทรงสอบคัดเลือกเข้าศึกษาต่อในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงร่วมกิจกรรมของมหาวิทยาลัยเสมอมาเช่นเดียวกับนักศึกษาสามัญอื่น ๆ ในขณะเดียวกันพระราชภารกิจส่วนพระองค์ที่จะต้องโดยเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรงเยี่ยมราษฎรในภาคต่าง ๆ ของประเทศ ก็ได้บกพร่อง ด้วยพระวิริยะอุตสาหะและสติปัญญาเป็นเลิศนี้เอง ทรงสำเร็จการศึกษาได้รับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ด้วยคะแนนเฉลี่ยสะสมถึง ๓.๙๘ ซึ่งนอกจากจะเป็นที่ ๑ ของคณะแล้ว ยังทรงได้รับคะแนนสูงสูดนับแต่ตั้งคณะอักษรศาสตร์เป็นต้นมา และทรงได้รับรางวัลเหรียญทองเรียนยอดเยี่ยมตลอดหลักสูตรอีกด้วย

หลังจากนั้นได้ทรงศึกษาต่อในระดับปริญญาโทที่คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาจารึกภาษาภาคตะวันออกเฉียง และภาควิชาจารึกภาษาบาลี-สันสกฤต จากจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัยถึง ๒ สถาบัน จนได้รับพระราชทานปริญญาบัตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาภาคตะวันออกเฉียงจากมหาวิทยาลัยศิลปากร ในหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” และบัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” ตามลำดับ จนปัจจุบันได้รับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ในสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระทัยและทรงมีพระราชปณิธานที่จะอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทยไว้ให้คงอยู่สืบทอดต่อไปถึงอนุชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านนาฏศิลป์และดนตรีไทย ทรงรวบรวมผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์และดนตรีไทยที่ปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่ เพื่อบันทึกผลงานไว้เป็นแบบฉบับเพื่อไม่ให้สูญไป ในปัจจุบัน ก็ยังมีศิลปินอาวุโสเข้ามาร้องและเล่นดนตรีโบราณให้ทรงบันทึกไว้ ณ สวนจิตรลดา หลายครั้งที่เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนนักดนตรีไทยอาวุโสที่ชราภาพไม่อาจมาเฝ้าฯ ได้ถึงบ้านเขา แล้วทรงซักถามบันทึกเสียงดนตรีที่ศิลปินอาวุโสนั้นบรรเลง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นเอตทัคคะในทางดนตรีไทย พระองค์ทรงเครื่องดนตรีไทย

ได้ทุกชนิด ที่โปรดทรงอยู่เป็นประจำคือ ระนาด ซอ และฆ้องวง ทรงเรียนดนตรีสากล เครื่องเป่าจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จนทรงทรมเปตโซโลนำวงดุริยางค์คอนเสิร์ต สายใจไทยฯ และทรงระนาดฝรั่งนำวงดุริยางค์ในกาชาดคอนเสิร์ต ณ ศูนย์วัฒนธรรม แห่งประเทศไทย

ทรงเป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๓ จนสำเร็จทันสมโภชพระนครในโอกาส ครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีผู้มีจิตศรัทธา โดยเสด็จพระราชกุศลในการนี้ เป็นมูลค่ากว่า ๒๒๐ ล้านบาท รวมรายการบูรณะกว่า ๖๐ รายการ นอกจากนั้นทรงเป็น องค์ประธานบูรณะบุษบกทรงของพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร ทรงอำนวยการบูรณะ ตกแต่งพระที่นั่งวิมานเมฆ ในพระราชวังดุสิต เพื่อเป็นพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เนื่องในงาน “สองร้อยปีแห่งสายสัมพันธ์” ทรงดูแลการบูรณะพระที่นั่งเวหาสน์จำรูญ พระราชวังบางปะอิน และทรงก่อตั้งพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จากผลที่ทรงฟื้นฟูอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ จนปวงชนชาวไทยกลับมานิยม รักษาและมีความรักหวงแหนในมรดกไทยดังกล่าว รัฐบาลจึงกำหนดให้วันคล้ายวันพระราช- สมภพ ๒ เมษายน ของทุก ๆ ปี เป็นวัน “อนุรักษ์มรดกไทย”

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นเอกภวิ จะเห็นได้จากการที่ทรงพระนิพนธ์ได้คล่องแคล่ว เช่น ทรงลักวากลอนสดหลายครั้ง และมีพระราชนิพนธ์ของพระองค์ท่านพิมพ์จำหน่ายแล้วมากมาย ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองกว่า ๓๐ เล่ม ทั้งในภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ พระราชนิพนธ์ของพระองค์ท่านได้รับความนิยมจากประชาชนทั้งไทยและต่างประเทศ โดยมีการแปลออกไปเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษา ทั้งยังเป็นเอกในด้านความสนุกสนาน อ่านง่ายชวนให้ติดตาม พระราชนิพนธ์ทุกเรื่องจะมีผู้ขอพระราชทานไปพิมพ์จำหน่าย เพื่อทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศล เช่น พระราชนิพนธ์สารคดีต่างแดน ๑๑ เล่ม เล่มล่าสุด พ.ศ. ๒๕๓๓ คือ “เบิ่งบ่ทันเบิ่งบ่หมด” และ “มุงโกลในรอยทราย”

นอกจากดังกล่าว พระองค์ทรงก่อตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กเล็กขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ชื่อโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ณ สถานที่ซึ่งเดิมเป็นโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ซึ่งในสมัยโบราณเคยใช้เป็นสถานศึกษาแก่เจ้านายที่ทรงพระเยาว์ ปัจจุบันมีนักเรียน ๗๓๑ คน และทรงก่อตั้งวิทยาลัยในวังเพื่อรับผู้ที่ประสงค์จะศึกษาการครัว งานศิลปะไทย เช่น ร้อยกรอง ดอกไม้ การเย็บปักถักร้อยแบบไทยโบราณ เป็นต้น ไม่ให้ศิลปะโบราณเหล่านี้สูญไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงดำรงตำแหน่งองค์อุปนายกผู้อำนวยการสภาภาษาไทย เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงบริหารงานของสภาภาษาไทยด้วยความเอาพระทัยใส่ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงร่วมประชุมคณะกรรมการของสภาภาษาไทยอยู่เสมอ และมีพระราชดำริเพิ่มเติมในกิจการของสภาภาษาไทยเนื่อง ๆ ทรงชักนำให้สภาภาษามิมีบทบาทในการช่วยเหลือประชาชนมากขึ้น

ได้เสด็จพระราชดำเนินออกไป
ทรงช่วยเหลือประชาชนด้วยพระองค์เอง
เช่น เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๒
ได้เกิดอุบัติเหตุรถไฟชนกันที่บริเวณ
สถานีรถไฟตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร
มีประชาชนเสียชีวิตและได้รับบาดเจ็บ
จากอุบัติเหตุครั้งนี้เป็นจำนวนมาก
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยาม-
บรมราชกุมารี ทรงห่วงใยราษฎรเหล่านี้

อย่างยิ่ง จึงทรงนำเจ้าหน้าที่กองบรรเทาทุกข์สหประชาชาติไทยไปเยี่ยมผู้ได้รับบาดเจ็บ
ซึ่งกำลังรับการรักษาในโรงพยาบาลรถไฟ โรงพยาบาลตำรวจ โรงพยาบาลตากสิน
โรงพยาบาลศิริราช และโรงพยาบาลวชิระ จำนวน ๔๑ ราย

ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมทหารและราษฎร อำเภอวัฒนานคร และอำเภอ
อรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ที่อพยพหลบหนีมาจากชายแดน ซึ่งกำลังมีภัยจาก
การปะทะกันระหว่างทหารกัมพูชาสองฝ่าย ราษฎรเหล่านี้เสียชีวิตและหวาดผวา ไม่กล้า
ประกอบอาชีพยังภูมิลำเนาเดิม เพราะบางครั้งก็มีกระสุนปืนตกเข้ามาถึงเขตไทย บางครั้ง
ก็มีทหารกัมพูชาออกลาดตระเวนหาเสบียงอาหารตามชายแดน ราษฎรจำต้องโยกย้าย
ถิ่นฐานเข้ามาอยู่ห่างจากชายแดนพอสมควร เพราะไม่แน่ว่าการปะทะกันนั้นจะล้ำเข้ามาใน
เขตไทยเมื่อใด สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินไป
พระราชทานกำลังใจ และพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นแก่ราษฎรผู้เดือดร้อน
เหล่านั้น

พระเมตตาบารมียังได้แผ่ไปถึงชาวกัมพูชานับแสน ๆ คนที่ลี้ภัยเข้ามาอยู่ตาม
ชายแดนด้วย ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมผู้ลี้ภัย ณ ศูนย์อพยพบ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง
อำเภอสระแก้ว สถานีกาชาดอรัญประเทศ ราษฎรอพยพหนีภัยบ้านป่าไร่และบ้านโคกเพ็ก
ตำบลตาพระยา อำเภอตาพระยา จังหวัดปราจีนบุรี ทรงมีพระทัยเอ็นดูเด็ก ๆ ชาวกัมพูชา
ผู้ลี้ภัยเหล่านั้น ซึ่งมีจำนวนมากที่ปราศจากบิดา-มารดา ทรงอุ้มชูเด็กเหล่านั้นอย่างสนิทดุจดุจ
มิได้ทรงรังเกียจในความสกปรกของเสื้อผ้าและโรคภัยไข้เจ็บ ผู้ลี้ภัยบางรายป่วยด้วยโรคร้าย
เกินกว่าที่สถานีกาชาดจะให้การรักษาได้ ก็ทรงพระเมตตาขับไปรักษาที่โรงพยาบาลของ
สหประชาชาติ ทรงเอาพระทัยใส่ในสุขภาพของชาวกัมพูชาผู้ลี้ภัย

ทั้งยังทรงมีพระราชภาระในฐานะองค์อุปถัมภ์ของคณะลูกเสือแห่งชาติ สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย สมาคมนิสิตเก่าอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และสถาบันสมาคมอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก และทรงเป็นกำลังสำคัญของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในการดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือราษฎร เช่น โครงการชลประทานต่าง ๆ ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและโครงการส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงติดตามความเจริญก้าวหน้าของแต่ละโครงการด้วยความสนพระทัย และโดยเฉพาะโครงการส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษฯ แล้ว จะเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานคำแนะนำแก่ราษฎรผู้ฝึกอาชีพด้วยพระองค์เอง

โครงการที่สำคัญอีกโครงการหนึ่ง คือโครงการเกษตร เพื่ออาหารกลางวันของโรงเรียนในชนบท ซึ่งมีพระดำริขึ้นมาเนื่องจากการโดยเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรงเยี่ยมราษฎรทั่วทุกภาคของประเทศ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพบปัญหาความยากจนและความทุกข์ยากของประชาชนด้วยพระองค์เอง ทรงพบเยาวชนที่เป็นโรคขาดอาหารและร่างกายอ่อนแอ จึงทรงพระวิตกว่าเยาวชนเหล่านี้ ซึ่งต่อไปจะเติบโตเป็นกำลังสำคัญของชาติ มีสุขภาพไม่สมบูรณ์ จึงทรงริเริ่มโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวัน โดยทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ทดลองดำเนินการจนเป็นผลสำเร็จ ขณะนี้มีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนประมาณ ๑๗๐ แห่งทั่วประเทศอยู่ในโครงการนี้ โดยทรงได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดน นักวิชาการเกษตร และวิทยากรต่าง ๆ เป็นอย่างดี นอกจากนี้โครงการนี้ยังได้รับความสนใจจากหน่วยงาน AGRO ACTION แห่งประเทศเยอรมนี ได้ทูลเกล้าฯ ถวายเงินจำนวนหนึ่งโดยเสด็จพระราชกุศลสนับสนุนโครงการ และติดตามการดำเนินงานของโครงการฯ เสมอมา และต่อมาก็มีผู้มีจิตศรัทธาร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ตลอดเวลาที่ได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรงเยี่ยมราษฎรทั่วประเทศนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะทรงบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประดุจราชเลขาณูการในพระองค์ เพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงใช้ประกอบ พระวิจารณ์ญาณในการช่วยเหลือประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านการชลประทาน และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทย ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงได้ตัดสินใจพระทัยเข้าร่วมการอบรมวิทยาการสมัยใหม่ด้านการศึกษา ข้อมูลระยะไกลที่ศูนย์ศึกษาข้อมูลระยะไกล (ASIAN REGIONAL REMOTE SENSING TRAINING CENTER) สถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (ASIAN INSTITUTE OF TECHNOLOGY) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า สถาบัน เอ.ไอ.ที. (A.I.T) เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๗

หลักสูตรที่ทรงศึกษานั้นประกอบไปด้วยภาคทฤษฎี มีการศึกษาข้อมูลจากระยะไกล เกี่ยวกับระบบคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า ระบบเครื่องมือบันทึกข้อมูล ระบบเครื่องมือวิเคราะห์ข้อมูล ทฤษฎีการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสายตาและคอมพิวเตอร์ ภาคปฏิบัติมีการวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยสายตาในห้องปฏิบัติการและวิเคราะห์ด้วยคอมพิวเตอร์ นอกจากนี้ยังมีภาคสนาม คือการออกไปสนามเพื่อการรวบรวมข้อมูล และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลภาพถ่าย ข้อมูลคอมพิวเตอร์ และสิ่งที่ปรากฏจริงบนภาคพื้นดิน

วิทยาการที่ทรงศึกษานั้น สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในด้านผลผลิตทางการเกษตร การจัดการป่าไม้ การบริการแหล่งน้ำ การสำรวจทางธรณีวิทยา การหาแหล่งแร่ และ น้ำมันปิโตรเลียม การทำแผนที่ การใช้ที่ดิน และการวางแผนงานสำหรับในเมืองและชนบท ประชากรศาสตร์ การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ตลอดจนงานเพื่อสุขภาพของมนุษย์และสัตว์ ซึ่งจะอำนวยประโยชน์แก่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นอย่างยิ่ง ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระองค์ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชาประวัติศาสตร์ไทยและต่างประเทศ กับภาษา บาลี-สันสกฤต ฝรั่งเศส จีน อังกฤษ นอกจากนั้นพระองค์ท่านยังโปรดเสด็จพระราชดำเนิน ไปทอดพระเนตรศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และทอดพระเนตรสถานที่ ทางประวัติศาสตร์ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งจะเห็นได้ทางโทรทัศน์ว่า พระองค์ท่าน ทรงจดบันทึกลงสมุดตลอดเวลาที่ทรงชมหรือทรงฟังคำบรรยาย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษไปบรรยายวิชาการ ณ สถาบันการศึกษาต่างๆ หลายครั้ง เช่น ทรงรับเชิญไปบรรยายวิชาภาษาไทย ณ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และทรงรับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษประจำแผนกประวัติศาสตร์ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ในปีการศึกษา พ.ศ. ๒๕๒๓ ต่อมากระทรวงกลาโหมจึงได้เลื่อนพระยศทางทหารถวาย ปัจจุบันทรงเป็นพลตรีหญิง พลเรือตรีหญิง พลอากาศตรีหญิง สมเด็จพระ

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับราชการเป็นนายทหารประจำการในตำแหน่งผู้อำนวยการกองวิชาประวัติศาสตร์ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า เสด็จฯ ไปทรงสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย สังคมวิทยา มานุษยวิทยา อาทิตยละ ๒ วัน ทรงสอนทั้งภาคเช้าและบ่าย วันละ ๕-๗ ชั่วโมง

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชปรารภว่า “บุคคลที่ปฏิบัติหน้าที่ป้องกันประเทศอยู่ตามท้องถื่นทุรกันดารชายแดน อันได้แก่ พลเรือน ตำรวจ ทหาร เป็นผู้เสียสละความสุข ความสะดวกสบายอันควรมีออกไปเผชิญอันตรายรอบด้านจากผู้ที่หวังทำลายเอกราชของชาติ ผู้ที่อยู่ในเมืองต่างเป็นหนี้บุญคุณ ซึ่งควรนึกถึงความเสียสละอันใหญ่หลวงนี้ให้มาก บางคราวบุคคลเหล่านี้ต้องต่อสู้จนเสียชีวิต หรือได้รับบาดเจ็บร่างกายพิการ ทูพพลภาพ ประเทศชาติเปรียบเสมือนครอบครัวใหญ่ บุคคลในชาติควรมีความรักความสามัคคี เห็นอกเห็นใจกัน เมื่อญาติพี่น้องส่วนหนึ่งทำหน้าที่ด้วยความกล้าหาญ จนต้องประสบชะตากรรมที่น่าสงสารเช่นนี้ พี่น้องอีกส่วนหนึ่งจะไม่เห็นอกเห็นใจร่วมทุกข์ช่วยเหลือเกื้อกูลเขาบ้างเชียวหรือ” ฉะนั้น ในวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๘ อันเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงทรงก่อตั้งมูลนิธิสหายใจไทยฯ ขึ้น โดยพระราชทานเงินส่วนพระองค์จำนวนหนึ่งเป็นทุนประเดิมเริ่มแรก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงดำรงตำแหน่งองค์ประธานมูลนิธิสหายใจไทยฯ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาฯ รับมูลนิธิสหายใจไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์

จากการที่พระองค์ได้โดยเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรผู้ยากไร้ ตลอดจน ทหาร ตำรวจ ข้าราชการ ทหารพราน และราษฎรอาสาสมัครทั่วทุกภาคของประเทศ ทรงเห็น ความทุกข์ยากของราษฎรและภารกิจของทหาร ตำรวจ ข้าราชการ ทหารพราน และราษฎรอาสาสมัครที่ต้องต่อสู้ด้วยความยากลำบาก เหน็ดเหนื่อยทั้งกายและใจ ปกป้องอธิปไตยของชาติ เพื่อแผ่นดินอันเป็นที่รักและหวงแหนของชาวไทยทุกคน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นที่รักศรัทธาและความหวังของทหาร ตำรวจ ข้าราชการ ทหารพราน และราษฎรอาสาสมัครที่บาดเจ็บถึงพิการ ทูพพลภาพ ขาขาด แขนขาด ตาบอด หูหนวก ซึ่งไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ทรงดูแลช่วยเหลือให้ความอบอุ่นแก่ผู้เสียสละ เหล่านั้นให้บังเกิดความรู้สึกว่าเขาเหล่านั้นมิได้ถูกทอดทิ้งให้ต้องรับชะตากรรมตามลำพัง ทรงมีพระราชปรารภห่วงใยเป็นอันมากในเรื่องอาชีพและความเป็นอยู่ของผู้ที่ได้รับ ความอนุเคราะห์จากมูลนิธิสายใจไทยฯ ทรงเริ่มโครงการฝึกอาชีพให้แก่ผู้บาดเจ็บทุพพลภาพ ที่ช่วยเหลือตนเองได้ และมีความประสงค์ที่จะมีอาชีพ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหน่วยฝึกอาชีพ เครื่องหนังและเสียดิน แก้วที่อาคารมูลนิธิสายใจไทยฯ ถนนศรีอยุธยา เขตพญาไท ซึ่งที่อาคารนี้มีห้องแสดงและจำหน่ายสินค้าพระราชทาน ที่พักและอาหารจากห้องเครื่อง สวรรจิตรลดาดำรง โดยได้ทรงมีพระราชดำริว่า แม้ไม่สามารถช่วยเหลือป้องกันชาติบ้านเมือง ได้เช่นเดิม ก็ยังสามารถมีวิชาติดตัวเพื่อไปประกอบอาชีพที่สุจริตโดยไม่สิ้นหวังและเป็นสุข ไม่หมกมุ่นกับความพิการ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี องค์ประธานมูลนิธิสายใจไทยฯ ทรงห่วงใยทุกข์สุขและความเป็นอยู่ของสมาชิกสายใจไทย คือผู้ที่ได้รับเงินช่วยเหลือ และเงินเดือนจากมูลนิธิสายใจไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทุกคนตลอดมา เช่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มูลนิธิสายใจไทยฯ ให้เงินเดือนไปจนตลอดชีวิตแก่ทหาร ตำรวจ ข้าราชการ และราษฎรอาสาสมัครที่ได้รับบาดเจ็บถึงพิการจากการปฏิบัติหน้าที่ ป้องกันประเทศ ย้อนหลังไปถึง พ.ศ. ๒๕๐๙ ทั้งที่มูลนิธิสายใจไทยฯ เพิ่งก่อตั้ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘ และการช่วยเหลือครอบครัวผู้เสียชีวิต ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้อนหลังถึงผู้ที่เสียชีวิตจากการปฏิบัติหน้าที่ป้องกันประเทศ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ด้วย

ชีวิตของพระองค์ทรงมีแต่่างานทุกวัน วันละหลายพระราชกิจ และงานที่ทรง ก็มีแต่่างานที่ทรงมุ่งหมายให้มีผลเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของพสกนิกรชาวไทยที่เดือดร้อน ให้เขาเหล่านั้นได้รับทุกข์น้อยลง กับเพื่อให้เขาเหล่านั้นมีชีวิตที่ดีขึ้น

พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเป็นพระราชธิดาองค์ที่ ๓ (องค์เล็ก) ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ประสูติ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ในวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๐๐ พระองค์ทรงมีพระเชษฐภคินี ๑ องค์ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตน์ราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี ทรงมีพระเชษฐา ๑ องค์ คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร และทรงมีพระเชษฐภคินีอีก ๑ องค์ คือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ทรงเป็นพระราชธิดาพระองค์เล็ก ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงได้รับพระราชทานพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี”

พระนาม “จุฬาภรณ์” ถือเป็นพระนามมงคลยิ่ง เพราะหมายถึง การอัญเชิญพระนาม “จุฬา” ในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมเด็จพระปิตมหายกามาเป็นคำต้นพระนามของพระองค์ เพราะในวันพระราชสมภพนั้นเป็นวันมหาปีติของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาในวันนั้น

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเริ่มการศึกษาระดับอนุบาลที่โรงเรียนจิตรลดา วันแรกที่เสด็จไปโรงเรียนมิได้ทรงกันแสงเช่นเด็กอื่น ๆ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงสอนตั้งแต่พระชันษา ๒ พรรษาเท่านั้น ว่า

“ลูกมีหน้าที่ต้องเรียนหนังสือให้มีความรู้ เพื่อจะได้ออกมาทำงานเพื่อประเทศชาติต่อไป”

ขณะทรงศึกษา มีพระปรีชาสามารถ สนพระทัยในวิชาคำนวณ และวิทยาศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันโปรดศึกษาวิชาภาษาต่างประเทศและวิชาด้านศิลปะควบคู่กันไปด้วย เมื่อถึงเวลาเลือกสายการศึกษาเพื่อศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ณ โรงเรียนจิตรลดา ทรงเลือกเรียนสายวิทยาศาสตร์ ดังรับสั่งว่า

“สมเด็จพระแม่เคยรับสั่งว่าทรงมีลูกเพียง ๔ คน โปรดที่จะให้ศึกษาในแขนงวิชาต่าง ๆ กัน เพื่อที่จะได้มาทำประโยชน์ให้กับประเทศชาติได้หลายด้าน ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาทางด้านอักษรศาสตร์ก่อนแล้ว จึงได้ตัดสินใจมาเรียนทางด้านวิทยาศาสตร์ แม้จะชอบด้านศิลปะก็ตาม”

เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนจิตรลดา แม้จะมีพระดำริที่จะทรงศึกษาต่อในด้านการแพทย์เพื่อเจริญรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ผู้เป็นสมเด็จพระอัยกา แต่พระพลานามัยไม่อำนวยให้ทรงศึกษาวิชาแพทย์ได้ จึงทรงเลือกเข้าศึกษาในคณะวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และทรงได้รับรางวัลในระหว่างการศึกษา คือ รางวัลของมูลนิธิการศาสตราจารย์ ดร.แถบ นีละนิธิ ในการที่ทรงสอบได้ที่ ๑ ในวิชาเคมีและชีววิทยา และรางวัลของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในการที่ทรงสอบได้คะแนนเฉลี่ยดีเด่นตลอดปี

ครั้นถึงวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ทรงเข้ารับพระราชทานปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๑ วิชาเอกเคมี ด้วยคะแนนเฉลี่ยสะสมสูงถึง ๓.๘๐ และทรงได้รับรางวัลของมูลนิธิการศาสตราจารย์ ดร.แถบ นีละนิธิ ในสาขาวิชาเคมี ระดับปริญญาตรี และทรงได้รับทุนการศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกทางวิทยาศาสตร์ สาขาอินทรีย์เคมี

ในปีเดียวกันนั่นเอง ทรงพระดำริถึงการศึกษาคือในระดับบัณฑิตศึกษา ด้วยทรงเห็นว่า วิชาการทางเคมี หากทรงศึกษาให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้นจะสามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อ การพัฒนาประเทศชาติได้ต่อไป เนื่องจากทรงสำเร็จการศึกษาปริญญาตรีด้วยคะแนนยอดเยี่ยม มหาวิทยาลัยมหิดลจึงอนุมัติให้ทรงเข้าศึกษาในระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิตได้โดยไม่ต้อง ผ่านมหาบัณฑิตก่อน ทรงเริ่มการศึกษาตั้งแต่วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ โดยทรงศึกษาครบตามหลักสูตร ๖ ปีการศึกษา ด้วยพระวิริยะอุตสาหะใฝ่พระทัยในการ ศึกษาเล่าเรียนเป็นที่ยิ่ง เสด็จพระดำเนินไปทรงพระอักษรร่วมกับพระสหายในชั้นเรียนอย่าง สม่ำเสมอ ตลอดจนทรงงานในห้องแล็บด้วยพระองค์เองอย่างไม่ทรงท้อถอย แม้จะทรงแพ้ สารเคมีก็ตาม สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงทำวิจัย ในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก ๒ เรื่อง **เรื่องแรกเกี่ยวกับการวิจัยส่วนประกอบของ กระจายอันเป็นสารที่มีสรรพคุณทางยา เรื่องที่สองเกี่ยวกับการวิจัยยาวิธีการใหม่ ๆ ใน การสังเคราะห์สารเคมี** ซึ่งอาจจะนำมาใช้ประโยชน์ในทางยารักษาโรคในด้านการเกษตร หรือ ในด้านอุตสาหกรรมยา ตัวอย่างเช่น ในการสังเคราะห์อนุพันธ์บางชนิด และยาฆ่าแมลงบางชนิด ต่อมาสภามหาวิทยาลัยมหิดลได้อนุมัติให้ทรงสำเร็จการศึกษา และได้รับพระราชทานปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเคมีอินทรีย์ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

ด้วยความสนพระทัยในการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอในฐานะนักวิทยาศาสตร์ จึงได้ทรงเข้าศึกษาเพิ่มเติมในสาขาวิชาต่าง ๆ ที่สนพระทัย อาทิ การอบรมระดับหลังปริญญาเอก (Post Doctoral Training) เรื่อง Synthesis of Oligonucleotides Using Polymer Support and Their Applications in Genetic Engineering จากมหาวิทยาลัยอูล์ม สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ศึกษาด้านพิษวิทยาระดับปริญญาเอก ที่มหาวิทยาลัยโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ศึกษาด้านการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำระดับปริญญาโท ที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จากการศึกษาอบรมด้านวิทยาศาสตร์อย่างหลากหลาย ทำให้ทรงนำวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาประเทศได้อย่างสอดคล้องเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นกิจการด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย งานเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การจัดการป่าไม้ การจัดการสิ่งแวดล้อม การเพาะเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ การอนุรักษ์ทรัพยากร ทางทะเล รวมไปถึงงานส่งเสริมสถานภาพทางสังคมของสตรีไทยอีกด้วย

การเป็นพระราชธิดา ทำให้ทรงมีภารกิจมากกว่าคนสามัญทั่วไป แต่พระองค์ก็ทรงสามารถปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ให้สำเร็จด้วยดี

ความรัก ความยกย่อง และความศรัทธา ที่พลกนิกรชาวไทยมีต่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี จึงเกิดขึ้นด้วยพระกรณียกิจอันทรงคุณประโยชน์ ด้วยพระเมตตาธรรมและด้วยพระจริยาวัตรอันงดงามของพระองค์

๔ กรกฎาคม ๒๕๐๐ หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ไม่นาน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ประสูติพระราชกุมารี พระองค์เล็ก ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ทำให้วันนี้เป็นวันปีติยินดีของบรรดานิสิตจุฬาฯ และเป็นวันแห่งความปลื้มปิติของพลกนิกรชาวไทย พระราชกุมารีพระองค์นี้ได้รับพระราชทานนามว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี”

ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ โปรดการอ่านหนังสือตั้งแต่ทรงพระเยาว์

ปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ทรงเริ่มการศึกษาตั้งแต่ชั้นอนุบาล ๑ ที่โรงเรียนจิตรลดา และทรงร่วมแสดงความสามารถด้านการแสดง ในงานรื่นเริงประจำปีปิดภาคเรียนเป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะการรำไทย ทรงเป็นศิษย์ของศิลปินแห่งชาติด้านนาฏศิลป์ คือ ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี ทรงเล่าว่า “ข้าพเจ้ามีความรู้สึกประทับใจในตัว “คุณยายแก้ว” มาก ทั้งในความสามารถในความเมตตาต่อข้าพเจ้า และประทับใจมากที่สุดในความเป็น “ครู” ของท่าน”

ปี พ.ศ. ๒๕๑๖ พระปรีชาสามารถด้านดนตรีของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เป็นที่ประจักษ์ชัดแก่พลกนิกรโดยทั่วไป ทรงงานดนตรีเพื่อช่วยเหลือประชาชนชาวไทยมาโดยตลอด ตั้งแต่ยังทรงเป็นนักเรียนโรงเรียนจิตรลดา ทรงเปียโนเพื่องานการกุศลหารายได้ให้แก่ศูนย์บริการโลหิตแห่งชาติ สภากาชาดไทย ณ โรงละครแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ นับแต่วันแรกที่ทรงเป็นนิสิตของคณะวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์ ทรงใช้ชีวิตเช่นนิสิตทั่วไป ทรงผ่านการรับน้องใหม่อย่างสนุกสนาน และทรงจักรยานเหมือนนิสิตทั่วไปร่วมกับพระสหายในระหว่างเปลี่ยนชั่วโมงเรียน

ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ด้วยความสนพระทัยและพระปรีชาสามารถในด้านการเรียน ทรงสอบได้ที่ ๑ ในวิชาเคมีและชีววิทยา ทรงได้รับรางวัลเรียนดีจากมูลนิธิศาสตราจารย์ ดร.แถบ นีละนิธิ

ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เนื่องจากทรงเรียนเคมีโดยเฉพาะ จึงทรงใช้เวลามากในห้องปฏิบัติการ การทรงงานทดลองก็ทรงทำอย่างมีระบบ คือ ก่อนทำการทดลองได้พยายามเข้าพระทัยถึงวัตถุประสงค์ของการทดลอง วิธีการ ขั้นตอนที่ควรปฏิบัติ เมื่อลงมือทำงาน ทรงดำเนินการไปตามลำดับ ผลจึงปรากฏว่าทรงทำเสร็จรวดเร็ว ถูกต้องตามจุดมุ่งหมาย และได้ผลดี ทรงช่างสังเกตและทรงใช้ไหวพริบตัดลีนพระทัยปฏิบัติ ทรงมีคุณสมบัติของนักวิจัยที่ดี

ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาชั้นปีที่ ๓ ระหว่างปิดภาคฤดูร้อน เดือนเมษายน ทรงเป็นนิสิตฝึกงานที่กรมวิทยาศาสตร์บริการ และที่สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย

ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงสำเร็จการศึกษา ได้รับพระราชทานปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๑ วิชาเอกเคมี ด้วยคะแนนเฉลี่ยสะสมสูงถึง ๓.๘๐ และทรงได้รับรางวัลของมูลนิธิศาสตราจารย์ ดร.แถบ นีละนิธิ ในสาขาวิชาเคมีระดับปริญญาตรี

ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีด้วยคะแนนยอดเยี่ยม นอกจากทรงได้รับทุนการศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกทางวิทยาศาสตร์ สาขาอินทรีย์เคมี จากมูลนิธิศาสตราจารย์ ดร.แถบ นีละนิธิ แล้วทางมหาวิทยาลัยมหิดลยังอนุมัติให้ทรงเข้าศึกษาในระดับดุษฎีบัณฑิตได้โดยไม่ต้องผ่านมหาบัณฑิตก่อน จึงทรงเริ่มการศึกษาในระดับปริญญาเอก ตั้งแต่วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

ปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ทรงเป็นพระอาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โรงเรียนนายเรือ และพระอาจารย์ประจำโรงเรียนนายเรืออากาศ

ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ได้รับพระราชทานยศเป็นร้อยเอกหญิง เรือเอกหญิง และเรืออากาศเอกหญิง เมื่อเดือนกุมภาพันธ์

ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ หลังจากทรงศึกษาระดับปริญญาเอกจนครบทุกรายวิชา ทรงงานวิจัย ๒ เรื่อง **เรื่องแรก**เกี่ยวกับการวิจัยส่วนประกอบของกระชายอันเป็นสารที่มีสรรพคุณทางยา **เรื่องที่สอง**เกี่ยวกับการวิจัยยารักษาโรคใหม่ ๆ ในการสังเคราะห์สารเคมี ซึ่งอาจจะนำมาใช้ประโยชน์ในทางยารักษาโรค ในด้านการเกษตร หรือในด้านอุตสาหกรรมยา ตัวอย่างเช่น ในการสังเคราะห์อนุพันธ์บางชนิด และยาฆ่าแมลงบางชนิด และทรงสอบผ่านการป้องกันวิทยานิพนธ์ในสาขาวิชาเคมีอินทรีย์ โดยสภามหาวิทยาลัยมหิดลได้อนุมัติปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ พระองค์ได้รับพระราชทานปริญญานี้จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ จากการตามเสด็จฯ ถวายงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในการเยี่ยมเยียนดูแลทุกข์สุขของพลกนิกรในที่ต่าง ๆ ทำให้ทรงตระหนักถึงปัญหาและความเดือดร้อนของประชากรราษฎรโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาและความเดือดร้อนจากการขาดแคลนบุคลากรทางด้าน การแพทย์ และการสาธารณสุข จึงทรงก่อตั้งกองทุนจุฬารักษ์ขึ้น เพื่อสนับสนุนการศึกษา การวิจัยการแพทย์ และการสาธารณสุข ต่อมาได้จัดระเบียบเป็นมูลนิธิจุฬารักษ์ เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ โดยมุ่งหวังจะนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวไทย

ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญทองคำอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ แต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ ในฐานะที่ทรงเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่มีผลงานดีเด่น ทรงนำเอาผลงานทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ในการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนชาวไทยให้มีมาตรฐานการครองชีพที่ดีขึ้น และทรงเป็นผู้ที่ส่งเสริมความสัมพันธ์และความร่วมมือกับนักวิทยาศาสตร์ในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกอย่างดียิ่ง เหรียญทองคำอัลไอน์สไตน์เป็นเหรียญเชิดชูเกียรติแก่นักวิทยาศาสตร์ที่เป็นบุคคลตัวอย่างทางวิชาการ และการส่งเสริมวิชาวิทยาศาสตร์ ทรงเป็นนักวิทยาศาสตร์คนที่ ๓ ของโลกและเป็นนักวิทยาศาสตร์สตรีคนแรกที่ได้รับรางวัลนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ เมื่อเสด็จฯ เยือนประเทศอังกฤษ ราชสมาคมเคมีแห่งอังกฤษ ซึ่งมีชื่อเสียงทางวิทยาศาสตร์เคมีและเป็นที่ยอมรับของนักวิทยาศาสตร์ทั่วโลกได้ทูลเชิญให้ทรงเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ (Honorary Fellow) นับเป็นสมาชิกองค์ที่ ๕๖ ในจำนวนสมาชิกประเภทนี้ทั้งหมด ๘๐ คน ทรงเป็นชาวเอเชียคนแรกที่ทรงเป็นสมาชิกประเภทนี้ เป็นการแสดงว่าราชสมาคมเคมีแห่งอังกฤษได้ให้การยอมรับขั้นสูงสุดในพระปรีชาสามารถดีเด่นที่ได้ทรงนำวิชาเคมีมาใช้ประโยชน์แก่สังคมและประชาชน นอกจากนี้ทางราชสมาคมเคมีฯ ยังเทิดพระเกียรติให้เป็น Chartered Chemist ซึ่งหมายความว่าพระองค์สามารถใช้วิชาเคมีในการปฏิบัติงานในระดับสูงทั้งในประเทศอังกฤษและประเทศในเครือจักรภพ

ปี พ.ศ. ๒๕๓๐

- ทรงสำเร็จการอบรมระดับหลังปริญญาเอก (Post Doctoral Training) จากมหาวิทยาลัยอูล์ม สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ขณะเดียวกันทรงเป็นพระอาจารย์พิเศษที่มหาวิทยาลัยเดียวกันนี้ด้วย และทรงได้รับพระเกียรติให้เป็นสมาชิกของ Gesellschaft Deutsche Chemiker สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี

- ทรงสถาปนาสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ขึ้นเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ มีพระประสงค์ให้เป็นอนุสรณ์แห่งมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยทรงประสงค์ให้สถาบันวิจัยจุฬาภรณ์เป็นศูนย์รวมแห่งความร่วมมือร่วมใจของนักวิทยาศาสตร์ให้ผลิตงานอันเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ และเป็นแหล่งรวมสติปัญญาของนักวิชาการระดับสูงและทรัพยากรด้านต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเร่งด่วนของประเทศ

- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เปิดการประชุมวิชาการนานาชาติ Princess Congress ครั้งที่ ๑ ในหัวข้อเรื่อง Natural Products (ผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ) จัดขึ้นในระหว่างวันที่ ๑๐-๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ให้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูลความก้าวหน้าในงานวิจัยล่าสุดระหว่างนักวิทยาศาสตร์นานาชาติ เพื่อนำเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชน การประชุมในครั้งนี้จัดขึ้นเพื่อถวายเป็นราชสักการะในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาห้ารอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ปี พ.ศ. ๒๕๓๒

- เสด็จฯ เป็นองค์ประธานงานเลี้ยงรับรองการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการนานาชาติ The International Training Workshop on Risk Assessment and Management of Toxic Chemicals : Principles and Applications เมื่อวันที่ ๔-๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ หลังจากทรงก่อตั้ง “ศูนย์พิษวิทยาสิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรมนานาชาติ” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ภายใต้สถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ ให้เป็นศูนย์เฉพาะกิจที่จะทำวิจัยและประสานงานวิจัยและวิชาการทางด้านพิษวิทยาสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี รวมถึงเทคโนโลยีชีวภาพ เพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของมนุษย์ และเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาทรัพยากรบุคคลและถ่ายทอดเทคโนโลยีจากประเทศพัฒนาแล้วไปยังประเทศกำลังพัฒนาและประเทศในภูมิภาค ซึ่งสร้างคุณประโยชน์มหาศาลในระดับประเทศและระหว่างประเทศ

- ปลายเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้เกิดภัยธรรมชาติร้ายแรงขึ้นในพื้นที่หลายจังหวัดทางภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดสุราษฎร์ธานี ฝนตกหนัก ติดต่อกันหลายวัน บางพื้นที่มีแผ่นดินถล่มสร้างความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนเป็นจำนวนมาก หลายคนต้องอยู่ในสภาพสิ้นเนื้อประดาตัว หลังจากการช่วยเหลือบรรเทาภัยเฉพาะหน้าแล้ว การแก้ไขปัญหาระยะยาวอย่างครอบคลุมและรอบคอบได้เริ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ ซึ่งเป็นหน่วยงานอิสระ โดยมีสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เป็นประธานสถาบัน ทรงได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลให้ดำเนินโครงการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนผู้ประสบอุทกภัยในจังหวัดนครศรีธรรมราชและสุราษฎร์ธานี เพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยอย่างเร่งด่วนและครบวงจรโดยเข้าดำเนินการในพื้นที่ครั้งแรกในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒

ปี พ.ศ. ๒๕๓๓

- ทรงได้รับการคัดเลือกเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านวิทยาศาสตร์และเทคนิค ๑ ใน ๒๕ คน ของคณะกรรมการลดภัยพิบัติทางธรรมชาติแห่งสหประชาชาติ (Expert in the Scientific and Technical Committee for Natural Disaster Reduction of the United Nations-IDNDR) คณะผู้เชี่ยวชาญชุดนี้มีภาระในการจัดทำโครงการต่าง ๆ เพื่อช่วยลดภัยพิบัติจากธรรมชาติ ประเมินและวิเคราะห์กิจกรรมที่ได้กระทำไป รวมทั้งจัดทำข้อเสนอแนะให้เลขาธิการองค์การสหประชาชาติ โดยมีวาระปฏิบัติหน้าที่ ๒ ปี หลังจากนั้น ทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการในระดับสูง

- เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๓ โครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ หรือ United Nations Environment Programme (UNEP) ได้สถาปนา “ศูนย์พิษวิทยาสิ่งแวดล้อม และ อุตสาหกรรมนานาชาติ” ให้เป็น “ศูนย์แห่งความเป็นเลิศด้านพิษวิทยาสิ่งแวดล้อมและ อุตสาหกรรม” (Center of Excellence for Environmental and Industrial Toxicology) เพราะผลงานของสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ไม่ได้เป็นประโยชน์เฉพาะประเทศไทยเท่านั้น หากเป็นประโยชน์ต่อประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ ทั้งในภูมิภาคและในส่วนอื่น ๆ ของโลกด้วย ปี พ.ศ. ๒๕๓๕

- การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED : United Nations Conference on Environment and Development หรือที่รู้จักกันในชื่อ Earth Summit) จัดขึ้นระหว่างวันที่ ๓-๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕ ณ กรุงริโอเดอจาเนโร สหพันธ์สาธารณรัฐบราซิล การประชุมครั้งนี้ประกอบด้วยคณะผู้แทนจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งหัวหน้าคณะผู้แทนจะเป็นระดับหัวหน้ารัฐบาลหรือประมุขของประเทศ สำหรับประเทศไทย ศาสตราจารย์ ดร.สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเข้าร่วมประชุมในฐานะผู้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และหัวหน้าคณะผู้แทนไทย ทรงฉายร่วมกับ Mr.Maurice Strong เลขาธิการของ UNCED และ Dr.Nay Htun เลขาธิการการประชุมครั้งนี้

- สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ เป็นประธานในพิธีเปิดการประชุมวิชาการนานาชาติ The Second Princess Chulabhorn Science Congress ในหัวข้อเรื่อง “Environmental Science and Technology : The Challenges of the 21st Century (สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี : สิ่งท้าทายมนุษยชาติ ในศตวรรษที่ ๒๑)” ซึ่งสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์จัดถวายเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ระหว่างวันที่ ๒-๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๕

ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเป็นประธานในการพระราชพิธีฉลองพระชนมายุ ๓ รอบ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ศาสตราจารย์ ดร.สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จร่วมในพิธีมอบรางวัล UNEP Sasakawa Environment ของโครงการสิ่งแวดล้อมของสหประชาชาติ ณ กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย ในฐานะที่พระองค์ทรงได้รับเลือกให้เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ๑ ใน ๗ คน ของคณะกรรมการคัดเลือกผู้สมควรได้รับรางวัลด้านสิ่งแวดล้อมของสหประชาชาติ นับเป็นความภาคภูมิใจของชาวไทย ทรงทำให้ประเทศไทยเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายยิ่งขึ้นในประชาคมนักสิ่งแวดล้อมโลก

ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ รัฐบาลสาธารณรัฐสังคมนิยมประชาธิปไตยศรีลังกา ได้กราบทูลเชิญ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ เยือนประเทศศรีลังกาอย่างเป็นทางการ ระหว่างวันที่ ๒๓-๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ เพื่อทรงนมัสการพระธาตุเขี้ยวแก้ว ทอดพระเนตรชบวนแห่เพลเฮรา หรือประเพณีแห่พระธาตุบนหลังช้างประจำปี ที่เมืองแคนดี (Kandy) และทอดพระเนตรสวนพฤกษศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของเมืองนี้ นอกเหนือไปจากการนมัสการพุทธสถานสำคัญอื่นๆ อีกหลายแห่ง และในวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ หลังจากสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงปลูกต้น *Mesua Stylosa* (Clusiaceae) ไม้เนื้อแข็งดอกหอมเพื่อเป็นอนุสรณ์แล้ว รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ ในนามรัฐบาลสาธารณรัฐสังคมนิยมประชาธิปไตยศรีลังกาได้ทูลเกล้าฯ ถวายป้ายชื่อเพื่อทรงคล้องกล้วยไม้พันธุ์ใหม่ที่มียานามว่า “ฟาเลนอพซิส ปรีนเซส จุฬาภรณ” (*Phalaenopsis Princess Chulabhorn*) เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติเจ้าฟ้านักวิทยาศาสตร์นักสิ่งแวดล้อมของไทย

ปี พ.ศ. ๒๕๔๕

- สมาคมวิชาการระดับนานาชาติของสหรัฐอเมริกา Environmental Mutagen Society ที่มีชื่อย่อว่า EMS. มีมติทูลเกล้าฯ ทูลกระหม่อมถวายรางวัลระดับนานาชาติ “EMS Hollaender International Fellow Award” แต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ในฐานะนักวิทยาศาสตร์ ผู้มีผลงานดีเด่นของโลกในสาขาสารเคมีก่อมะเร็งและพิษวิทยาสิ่งแวดล้อม EMS. เป็นสมาคมวิชาการที่ได้ก่อตั้งมาเป็นเวลา ๓๓ ปีเต็ม เป็นที่รวมของนักวิทยาศาสตร์ นักวิชาการ ผู้มีผลงานดีเด่นในวิทยาการด้านกระบวนการกลายพันธุ์โดยสภาวะแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสารเคมีก่อมะเร็งและพิษวิทยาสิ่งแวดล้อม โดยคุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับรางวัลต้องเป็นผู้ที่มีความเป็นเลิศทั้งด้านความรู้ ความชำนาญในสาขาสารเคมีก่อมะเร็งและพิษวิทยาสิ่งแวดล้อม มีผลงานวิจัยที่มีมาตรฐานสูงได้รับการตีพิมพ์เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลาย มีคุณลักษณะของความเป็นผู้นำในวงการ

วิทยาศาสตร์ มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้แก่นักศึกษา และนักวิทยาศาสตร์อื่น ๆ นอกจากนี้ยังต้องเป็นผู้อุทิศตนเพื่อให้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานในสาขาดังกล่าวด้วย

- ระหว่างวันที่ ๓๐ สิงหาคม-๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ศาสตราจารย์ ดร.สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เป็นผู้แทนพระองค์และหัวหน้าคณะผู้แทนจากประเทศไทยเสด็จฯ ไปทรงเข้าร่วมการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development-WSSD) ณ นครโจฮันเนสเบิร์ก สาธารณรัฐอัฟริกาใต้ และได้ทรงเข้าร่วมประชุมกับองค์การอนามัยโลก (WHO) ในหัวข้อเรื่อง “Healthy Environments for Children” รวมทั้งได้ทรงเข้าร่วมการประชุม Round Table Panel ด้วย

ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ศาสตราจารย์ ดร.สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงวางศิลาฤกษ์อาคารโรงพยาบาลศูนย์วิจัยศึกษาและบำบัดโรคมะเร็งในวันพฤหัสบดีที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์วิจัยศึกษาและบำบัดโรคมะเร็งที่ทรงตั้งพระทัยมั่นเพื่อให้ผู้ป่วยมะเร็งมีโอกาสพ้นทุกข์จากโรคร้าย เพื่อให้ประชาชนชาวไทยมีความรู้เรื่องการป้องกันโรคมะเร็ง และมีสุขภาพที่ดี และให้เป็นศูนย์วิจัยด้านโรคมะเร็งที่มีความเป็นเลิศทางการวิจัยวิชาการ และการบำบัดรักษาที่ได้ผลดีทัดเทียมกับประเทศที่พัฒนาแล้ว เพื่อถวายเป็นราชสักการะแด่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๗๒ พรรษา ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗

ปี พ.ศ. ๒๕๔๗

- นายเอกแชม สไตเนอร์ (Achim Stienen) ผู้อำนวยการใหญ่สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโลก (IUCN The World Conservation Union) สวิตเซอร์แลนด์ ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลสมาชิกิตติมศักดิ์ของสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโลกแด่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี และในปีเดียวกันนี้ พระองค์ยังได้รับการทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลเหรียญทองผู้สร้างสรรค์ (CISAC Gold Medal) ของสมาคมผู้สร้างสรรค์และนักแต่งเพลงระหว่างประเทศ (International Confederation of Societies Authors of Composers : CISAC) ณ กรุงโซล ประเทศเกาหลี

- การประชุมวิชาการนานาชาติเจ้าฟ้าจุฬาภรณ ครั้งที่ ๕ (The Fifth Princess Chulabhorn International Science Congress) ในหัวข้อเรื่อง “วิวัฒนาการของพันธุศาสตร์และผลกระทบต่อโลก” (Evolving Genetics and Its Global Impact) จัดขึ้นในระหว่างวันที่ ๑๖-๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ เพื่อถวายเป็นราชสักการะแด่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทูลเกล้าฯ ถวายสูจิบัตรและของที่ระลึกในการประชุม แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากนั้นประทับฟังปาฐกถาพิเศษของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ โรงแรมแชงกรีลา กรุงเทพฯ

ปี พ.ศ. ๒๕๔๘

- เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ เยี่ยมผู้ประสบภัยจากธรณีพิบัติคลื่นยักษ์สึนามิ และพระราชทานสิ่งของประกอบด้วยสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นและยารักษาโรคด้วย ในโอกาสเดียวกันนี้ได้เสด็จฯ เยี่ยมหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ ที่พระราชทานให้ตรวจรักษาราษฎรผู้ป่วยประกอบด้วยคณะแพทย์พยาบาลที่มีกุมารแพทย์ อายุรแพทย์ และแพทย์ด้านเวชศาสตร์ป้องกันโรค และเภสัชกรจากโรงพยาบาลศิริราช โดยมีราษฎรผู้ประสบภัยมาเฝ้าฯ และรับบริการ ณ ตำบลบางม่วง จังหวัดพังงา

- เมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๘ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ ประทับเรือยางและเรือท้องกระจกของโครงการอุทยานใต้ทะเลจุฬาภรณ ๓๖ เพื่อทอดพระเนตรแนวปะการังและความเสียหายบริเวณหมู่เกาะสุรินทร์ อันเกิดจากสึนามิ และหลังจากทรงฟังสรุปความเสียหายของปะการังในพื้นที่ มีพระดำรัสยินดีที่จะพระราชทานความร่วมมือในนามสถาบันวิจัยจุฬาภรณให้กับกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

พระอัจฉริยภาพด้านศิลปวัฒนธรรม

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงนำศิลปวัฒนธรรมและการแสดงมาเป็นเครื่องกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยและจีน ประธานจัดงานที่มีความหมายลึกซึ้งว่า **“สายสัมพันธ์สองแผ่นดิน”** เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ ทรงบรรเลง **กู่เจิ้ง** เป็นองค์นำร่วมกับวงออเคสตราถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ อีกปีต่อมาทรงใช้เครื่องดนตรีเป็นสื่อกระชับสัมพันธอีกครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้เสด็จฯ ประเทศจีน เพื่อร่วมแสดงดนตรีและการแสดงครั้งประวัติศาสตร์ **“สายสัมพันธ์สองแผ่นดินครั้งที่ ๒”** หรือ **“จง ไท อี เจีย ชิง”** ณ สามนครใหญ่ คือ ปักกิ่ง ซีอาน และเซี่ยงไฮ้ ประกาศความเป็นไทย ด้วยบทเพลงไพเราะ **“ไทรโยค คอนแชร์โต้”** ในปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๘ สายสัมพันธ์สองแผ่นดินครั้งที่ ๓ จะจัดขึ้นในประเทศไทยอีกครั้ง

พระอัจฉริยภาพด้านศิลปะนั้น ทรงฝึกหัดเขียนภาพสีน้ำมันด้วยพระองค์เอง นอกจากนี้ ทรงออกแบบเครื่องประดับได้อย่างงดงาม โดยทรงนำมุกชนิดต่าง ๆ พลอยสี ลูกปัดจากประเทศจีนมาสลักรับกับเครื่องเงินของไทยร้อยเป็นสายสร้อยด้วยจินตนาการของพระองค์เอง ที่งดงามไม่ซ้ำแบบกันนับเป็นร้อยเส้น แสดงใน **“งานถักร้อยสร้อยรัก”** โดยนารายได้จาก การจำหน่ายไปใช้ในการสร้างศูนย์ศึกษาและบำบัดโรคมะเร็ง

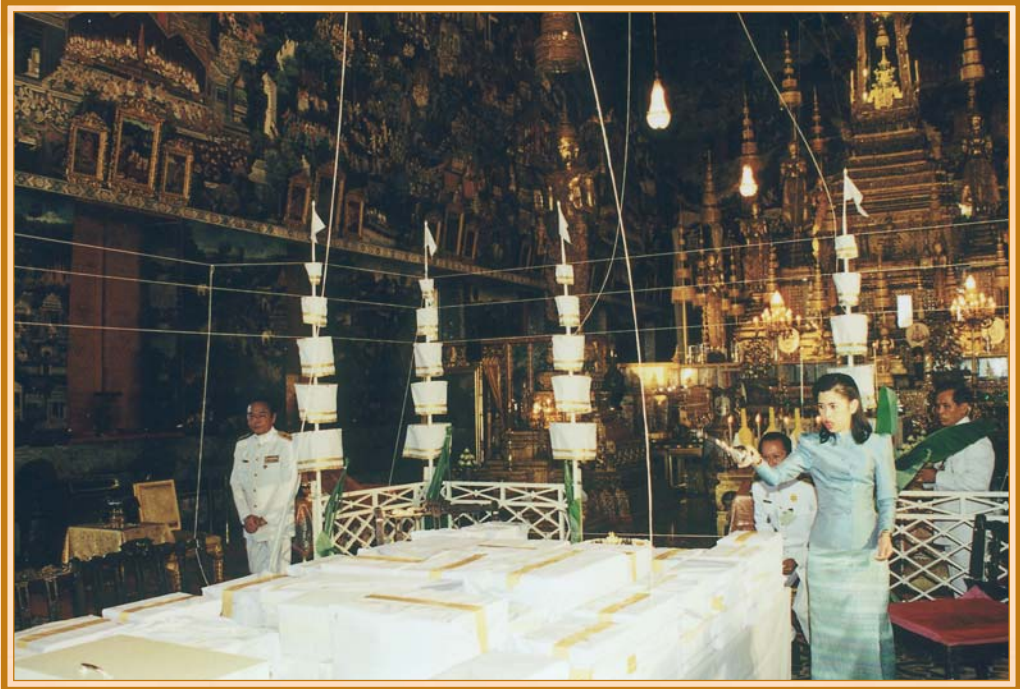

พระกรณียกิจด้านศาสนา

แม้พระภารกิจมากมาย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงสดับพระธรรมเทศนาจากพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน แห่งวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี และทรงปฏิบัติธรรมอย่างเข้มแข็งและสม่ำเสมอตลอดมา ทรงเจริญภาวนาอยู่เป็นนิจ ณ พระตำหนักไรรินวรรณ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งเป็นสถานที่ลี้ภัยและอยู่ใกล้วัด บ่อยครั้งเมื่อประทับภาวนา ณ พระตำหนักไรรินวรรณ พระองค์จะเสด็จทรงบาตร ณ วัดถ้ำพุททาจาโร หรือวัดห้วยเกษียรใหญ่ และถวายภัตตาหารทั้งคาวหวานแก่พระสงฆ์ ซึ่งทรงประกอบอาหารด้วยพระองค์เอง ครั้นถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา ทรงเสด็จเวียนเทียนอย่างเรียบง่าย เป็นแบบอย่างของพุทธศาสนิกชนที่ดี

ความพากเพียรในการปฏิบัติธรรมตลอดระยะเวลา ๖ ปี ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เป็นแรงศรัทธาในคณะสงฆ์และประชาชนทุกหมู่เหล่า ร่วมมือร่วมใจกันสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสทรงมีพระชันษาครบ ๔ รอบ พระองค์ทรงมอบปัจจัยจำนวนหนึ่งร่วมกับชาวบ้านในการซื้อที่ดินและสร้างวัด พร้อมพระราชทานนามของวัดอันเป็นมงคลนี้ว่า “วัดธรรมานุสรณ์ญาณวิสุทธิ” มีกำหนดสร้างเสร็จในเดือนกุมภาพันธ์ ปี พ.ศ. ๒๕๔๙ พร้อมกับจะมีการบรรพชาอุปสมบทพระสงฆ์ จำนวน ๔๙ องค์ในอุโบสถของวัดแห่งนี้ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เจ้าฟ้าทรงธรรมพระกรรมฐาน ในวโรกาสวันคล้ายวันประสูติ

คำนิยม

ในปัจจุบันสังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนารวดเร็วอย่างไม่หยุดยั้ง ส่งผลให้คนในสังคมต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ รวมทั้งได้ก่อให้เกิดปัญหาที่ยากจะแก้ไขหลาย ๆ ด้าน เช่น การเอาวัดเอาเปรียบกัน การทุจริตคอร์รัปชัน การขาดความสามัคคี และการขาดคุณธรรมจริยธรรม เป็นต้น ซึ่งถ้าหากเรายังไม่ปล่อยให้ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเนิ่นนานออกไปโดยไม่แก้ไขก็จะมีทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้นรัฐบาลจึงมีความมุ่งมั่นที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งด้วยการพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนำความรู้ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่การป้องกันและแก้ปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต โดยส่วนหนึ่งคือการส่งเสริมให้คนนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดผล มีวัฒนธรรมและค่านิยมที่เห็นความสำคัญของทางสายกลาง และการลดละเลิกจากความโลภ โกรธ หลง เพื่อชำระใจให้บริสุทธิ์และเป็นคนดีของสังคม ซึ่งการที่ประเทศไทยสามารถดำรงรักษาเอกภาพทางด้านวัฒนธรรมไว้ได้อย่างยั่งยืนยาวนานก็เพราะเรามีสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมใจ พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงนำหลักทศพิธราชธรรมมาใช้ในการปกครองประเทศ ทำให้พสกนิกรมีความร่มเย็นเป็นสุขภายใต้ร่มพระบรมโพธิสมภารตลอดมา

เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ได้จัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติและเผยแพร่ให้แก่ประชาชน เป็นส่วนหนึ่งของการเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์พร้อม ๆ กับการยกย่องเชิดชูสถาบันพระพุทธศาสนา เพื่อให้ทั้งสองสถาบันสำคัญของชาติปรากฏยั่งยืนยาวนานสืบไป ซึ่งหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชนทั้ง ๓ ตอนนี้ จะช่วยส่งเสริมให้ประชาชนชาวไทยได้ใช้เป็นคู่มือในการศึกษาหาความรู้ และสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องลึกซึ้งถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลดีอย่างยั่งยืนต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนและการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

ผมขอชื่นชมกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่าน ที่ได้มีความวิริยะ อุตสาหะ ช่วยกันสร้างสรรค์สังคมด้วยการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาออกเผยแพร่สู่สาธารณชน ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้คนในชาติมีคุณธรรมประจำใจ สามารถอยู่ร่วมกันด้วยความรักและความสามัคคีกลมเกลียวกันตลอดไป และผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชนทั้ง ๓ ตอนนี้ จะสามารถอำนวยการประโยชน์ได้สมตามเจตนารมณ์ทุกประการ

พลเอก

(สุรยุทธ์ จุลานนท์)

นายกรัฐมนตรี

คำนิยม

เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นองค์กรภาครัฐบาลมีนโยบายในการดำเนินงานด้านการเสริมสร้างความเข้มแข็งปลูกฝังจิตสำนึก สร้างค่านิยมให้คนในชาติมีความนิยมในความเป็นไทย มีวัฒนธรรม มีคุณธรรม จริยธรรม เพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนในการพัฒนาสังคมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี นโยบายในการดำเนินการดังกล่าวนับว่าเป็นตัวจักรสำคัญในการเสริมสร้างความสมานฉันท์และความสามัคคีกลมเกลียวของคนในชาติและนานาชาติที่มีวิถีการดำเนินชีวิตเกี่ยวข้องกัน กอปรกับกระทรวงวัฒนธรรมเป็นองค์กรกลางในการบูรณาการด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมสู่ประชาชน เพื่อความภาคภูมิใจในความเป็นไทย และมีวิถีชีวิตที่ดีงามบนพื้นฐานวัฒนธรรมอันจะนำสู่สังคมและสันติสุข

กระทรวงวัฒนธรรม ได้ตระหนักถึงการดำเนินการด้านการเสริมสร้างความเข้มแข็งและมีความห่วงใยต่อผลกระทบของสังคมที่ขาดคุณธรรมจริยธรรมเป็นอย่างมาก จึงมีนโยบายส่งเสริมให้ประชาชนได้ศึกษาเรียนรู้และเข้าถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ตามนโยบายของรัฐบาลที่เน้นการส่งเสริมคนในชาติให้มีคุณธรรมนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์

กระทรวงวัฒนธรรม ได้สนองนโยบายรัฐบาลด้วยการจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ซึ่งเป็นหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาสาระเหมาะสมสำหรับทุกคนให้หันมายึดหลักความพอดี ความพอเหมาะ ความพอควร ความเอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ตลอดจนมารยาทในการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสมานฉันท์ การจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฯ ในครั้งนี้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ สำหรับเผยแพร่สู่สาธารณชนและหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ซึ่งจะเป็นคู่มือสำหรับประชาชนได้ศึกษาค้นคว้า เรียนรู้ ทำความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แล้วนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขตามสมควรแก่อัตภาพ

กระทรวงวัฒนธรรม ขอขอบคุณและชื่นชม กรมการศาสนา อธิบดีกรมการศาสนา พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่กรมการศาสนา และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่ตั้งใจพยายามช่วยกันสร้างสรรค์สังคมด้วยการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเผยแพร่สู่ประชาชน เพื่อให้คนในสังคมมีคุณธรรมจริยธรรมเป็นที่ต้องการของประเทศชาติสืบไป

(คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

คำนำ

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม เป็นหน่วยงานของภาครัฐ มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาสู่สาธารณชน ได้ดำเนินการคิดค้นจัดโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ด้านการเผยแพร่หลักธรรมสู่การนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมแก่ประชาชนทั่วไป ได้กำหนดยุทธศาสตร์กิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลัก โดยจัดโครงการหน่วยเผยแพร่ศีลธรรม โครงการกลุ่มพระพุทธศาสนาในสถานศึกษา โครงการปฏิบัติธรรม โครงการละครธรรม โครงการธรรมทัศนาจร โครงการเผยแพร่ศาสนาบนพื้นที่ราบสูงและกันดาร โครงการเมืองไทยเมืองคนดี โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน และโครงการอบรมจริยธรรมนักเรียน เป็นต้น สำหรับโครงการจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์และเจตนารมณ์ของกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ที่ต้องการนำหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา อันมีเนื้อหาสาระเหมาะสมสำหรับทุกคนให้ทันสมัยหลักความพอดี ความพอเหมาะ ความพอควร ความเอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตลอดจนมารยาทในการอยู่ร่วมกันในสังคมได้ด้วยความสมานฉันท์ ไม่มีการเบียดเบียนมุ่งร้ายกันและกัน ซึ่งตรงกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทให้แก่พสกนิกรและรัฐบาลนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และรัฐบาลก็ได้ร่น้อมนำไปเป็นนโยบายหลักของประเทศชาติที่ต้องปฏิบัติในการพัฒนาคนและสังคมให้มีคุณภาพ

หวังว่าหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ที่กรมการศาสนาจัดพิมพ์ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ สำหรับเผยแพร่สู่สาธารณชนและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งจะเป็นคู่มือสำหรับประชาชนได้ศึกษา ค้นคว้า เรียนรู้ ทำความเข้าใจ และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง และดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขตามสมควรแก่อัตภาพ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาคนและสังคมให้มีคุณธรรมนำความรู้อย่างยั่งยืนของรัฐบาล

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ขอกราบขอบพระคุณพระพรหมมณี ผู้ช่วย
เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และกรรมการมหาเถรสมาคม พระพรหมวชิรญาณ เจ้าอาวาส
วัดยานนาวา และกรรมการมหาเถรสมาคม และขอขอบคุณสำนักราชเลขาธิการ กองราชเลขาธิการ
ในพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สำนักงานราชเลขาธิการในพระองค์สมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร กองงานในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี และกองงานในพระองค์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์
อัครราชกุมารี เจ้าหน้าที่สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
นางดนูนาถ สุวรรณานนท์ ซึ่งเป็นทายาทของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ผู้เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์
หนังสือชุดนี้ ที่ได้กรุณาให้ลิขสิทธิ์ การจัดพิมพ์แก่กรมการศาสนา โดยไม่คิดมูลค่าในการจัดพิมพ์
เผยแพร่แก่หน่วยงานภาครัฐและสาธารณชนทั้งหลายทำให้การจัดพิมพ์หนังสือชุดนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี
ไว้ ณ โอกาสนี้

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี

พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรี

แถลงต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

วันศุกร์ที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๙

นโยบายสังคม

รัฐบาลมุ่งมั่นที่จะสร้างสังคมเข้มแข็งที่คนในชาติอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันอย่างสมานฉันท์ บนพื้นฐานของคุณธรรม โดยมีนโยบายดังนี้

ส่งเสริมความรัก ความสามัคคี ความสมานฉันท์ของคนในชาติ ให้เกิดความร่วมมือกัน ในการกอบกู้และฟื้นฟูประเทศชาติในทุกด้าน โดยการสรุปบทเรียนจากปัญหาความแตกแยก ร้าวฉาน และความล้มเหลวในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เรื้อรังในอดีต แล้วนำมาปรับความเข้าใจ ของประชาชน สร้างกระบวนการแก้ไขปัญหาที่เน้นความสมานฉันท์ของคนในชาติ พร้อมทั้ง ส่งเสริมการเผยแพร่ตัวอย่างของความร่วมมือที่ดีและมีความสุขของทุกชุมชนอย่างต่อเนื่อง

จัดทำแผนปฏิรูปสังคมอยู่เย็นเป็นสุข ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ บนพื้นฐานคุณธรรม ร่วมกับภาคประชาชน ภาคธุรกิจ ภาคประชาสังคม ภาควิชาการ ภาคสื่อมวลชน และสถาบันศาสนา เพื่อสร้างสังคมไทยที่ไม่ทอดทิ้งกัน สังคมที่ชุมชนท้องถิ่นและประชาสังคมเข้มแข็ง สังคมคุณธรรม และสังคมประชาธิปไตย

เร่งรัดการปฏิรูปการศึกษาโดยยึดคุณธรรมนำความรู้ มุ่งมั่นที่จะขยายโอกาสทางการศึกษา ของประชาชนให้กว้างขวางและทั่วถึง โดยคำนึงถึงการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับ เสริมสร้างความตระหนักในคุณค่าของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ความสมานฉันท์ สันติวิธี วิถีชีวิตประชาธิปไตยพัฒนาคน โดยใช้คุณธรรมเป็นพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยง ความร่วมมือของสถาบันครอบครัว ชุมชน สถาบันทางศาสนา และสถาบันการศึกษา การจัดการศึกษา จะเน้นการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่ สถานศึกษาและท้องถิ่น รวมทั้งการมีส่วนร่วมของประชาชน และภาคเอกชน เพื่อให้การศึกษาสร้างคนและสร้างความรู้สู่สังคมคุณธรรม คุณภาพ สมรรถภาพ และประสิทธิภาพ

พัฒนาสุขภาพของประชาชนให้ครอบคลุมทั้งมิติทางกาย จิต สังคม และปัญญา โดยการปฏิรูประบบสุขภาพเพื่อลดปัจจัยเสี่ยงจากพฤติกรรมและสภาพแวดล้อมที่เน้นการมีส่วนร่วม และพัฒนาระบบบริการสุขภาพทั้งยามปกติและฉุกเฉินที่สมดุลทั้งการเสริมสร้างสุขภาพ การป้องกันโรค การบริการรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสมรรถภาพอย่างมีคุณภาพทั่วถึงและเป็นธรรม และจะเสนอให้มีการออกพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ

ส่งเสริมกีฬาพื้นฐานและกีฬามวลชน เพื่อให้ประชาชนทุกระดับมีโอกาสได้เล่นกีฬา และออกกำลังกายเพื่อสร้างเสริมสุขภาพและสมรรถภาพที่ดี มุ่งเน้นการปลูกฝังความมีน้ำใจนักกีฬา ให้เป็นค่านิยมเกิดความสมานฉันท์ของคนในชาติ สนับสนุนกีฬาเพื่อความเป็นเลิศและอาชีพไปสู่มาตรฐานในระดับสากล

สร้างความเข้มแข็งของทุกชุมชนท้องถิ่นและประชาสังคม ให้สามารถจัดการตนเองเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การปกครอง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนสิทธิชุมชน โดยส่งเสริมบทบาทของครอบครัว ชุมชน องค์กร อาสาสมัคร ภาคธุรกิจ สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา รวมทั้งการป้องกันและแก้ไขปัญหาสังคม ปัญหายาเสพติดอย่างจริงจังและต่อเนื่อง การดูแลเด็กและเยาวชน คนพิการ คนสูงอายุ และผู้ด้อยโอกาส การสนับสนุนสิทธิสตรี ตลอดจนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีสันติสุขอย่างยั่งยืน บนฐานของวัฒนธรรมไทย และใช้สื่อทุกรูปแบบในการสร้างสรรค์สังคม รักษา สืบทอดศิลปวัฒนธรรมของชาติ และความหลากหลายของวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเชิดชูคุณค่า และจิตวิญญาณของความเป็นไทย ตลอดจนสร้างความสามัคคี เอื้ออาทร สมานฉันท์ของสังคม และประเทศชาติ

ปฏิรูประบบกระบวนการยุติธรรมโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ปรับปรุงระบบการสืบสวนสอบสวน การกักขังรอคดี และการพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดคดี การควบคุมและฟื้นฟูผู้กระทำผิด คัดกรองสิทธิเสรีภาพของประชาชน เพื่อสร้างความเป็นธรรมในสังคม และให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็ว มีประสิทธิภาพ มีการสร้างทางเลือกในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ รวมทั้งให้ชุมชนมีบทบาทในการประนีประนอม ข้อพิพาทและป้องกัน เฝ้าระวังอาชญากรรมเพื่อลดปริมาณคดี ความสูญเสียจากอาชญากรรม และความขัดแย้งของสังคม

ส่งเสริมและพัฒนาประสิทธิภาพของหน่วยงานและบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม โดยนำระบบงานด้านนิติวิทยาศาสตร์ที่มีมาตรฐานและเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการพัฒนา ศักยภาพของหน่วยงานและบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม

สารบัญ

	หน้า		หน้า
อภิธานปิฎกตั้งแต่เล่ม ๓๔ ถึงเล่ม ๔๕			
รวม ๑๒ เล่ม	๑	๙. อิทธิปาทวิภังค์ แจกอิทธิบาท	๔๖
อภิธรรม ๗ คัมภีร์	๓	๑๐. โพชฌังควิภังค์ แจกโพชฌังค์	๔๖
เล่มที่ ๓๔ ชื่ออัมมสังคณิ (รวมกลุ่มธรรมะ)	๕	๑๑. มัคควิภังค์ แจกมรรค	๔๖
แม่บทหรือมาติกา	๕	๑๒. ฌานวิภังค์ แจกฌาน	๔๗
แม่บทหรือบทตั้งฝ่ายอภิธรรม		๑๓. อัปปมัญญาวิภังค์ แจกอัปปมัญญา	๔๗
(อภิธัมมมาติกา)	๕	๑๔. ลิกขาปทวิภังค์ แจกลิกขาบท	๔๗
แม่บทหรือบทตั้งฝ่ายพระสูตร	๙	๑๕. ปฏิสัมภทวิภังค์ แจกปฏิสัมภท	๔๗
คำอธิบายเรื่องจิตเกิด	๑๑	๑๖. ญาณวิภังค์ แจกญาณ	๔๘
จิตทั่วไป, จิตฝ่ายกุศล	๑๑	๑๗. ขุททกวัตตวิภังค์	
จิตฝ่ายอกุศล, จิตที่เป็นกลาง ๆ	๑๒	แจกเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ	๔๘
แผนผังที่ ๑-ที่ ๑๐	๑๓	๑๘. อัมมททวิภังค์ แจกหัวข้อธรรม	๔๘
การนับจำนวนจิต	๑๖	เล่มที่ ๓๖ ชื่อธาตุกถาและบุคคลบัญญัติ	
คำอธิบายในจิตตูปปาตกัณฑ์	๑๗	(เป็นอภิธรรมปิฎก)	๔๙
ธรรมประกอบกับจิต	๒๒	ธาตุกถา	๕๐
แสดงจิตจากลำดับที่ ๑ ถึง ๘๙	๒๓	หัวข้อธรรม ๑๔ ข้อ	๕๐
กุศลจิต ๒๑	๒๓	ตัวอย่างข้อที่ ๑	
อกุศลจิต ๑๒	๒๗	(การเข้ากันได้กับการเข้ากันไม่ได้)	๕๑
อัปยาคตจิต ๕๖		ตัวอย่างข้อที่ ๒ (เข้ากันอย่างหนึ่งได้	
(วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐)	๒๘	แต่เข้ากันอย่างอื่นไม่ได้)	๕๒
คำอธิบายเรื่องรูป (รูปกัณฑ์)	๓๒	ตัวอย่างข้อที่ ๓ (เข้ากันไม่ได้กับสิ่งหนึ่ง	
นิกเขปกัณฑ์ (คำอธิบายบทตั้งทุกข้อ)	๓๕	แต่เข้ากันได้กับสิ่งอื่น ๆ)	๕๒
เล่มที่ ๓๕ ชื่อวิภังค์ (แยกกลุ่มธรรมะ)		ตัวอย่างข้อที่ ๔ (เข้ากันได้กับสิ่งหนึ่ง	
(เป็นอภิธรรมปิฎก)	๓๗	ทั้งเข้ากันได้กับสิ่งอื่นด้วย)	๕๒
๑. ชันธวิภังค์ แจกชันธ ๕	๓๘	ตัวอย่างข้อที่ ๕ (เข้ากันไม่ได้กับสิ่งหนึ่ง	
๒. อายตนวิภังค์ แจกอายตนะ	๓๙	เข้ากันไม่ได้กับสิ่งอื่นด้วย)	๕๓
๓. ธาตุวิภังค์ แจกธาตุ	๔๐	ตัวอย่างข้อที่ ๖ (การประกอบกัน	
๔. สัจจวิภังค์ แจกสัจจะ	๔๑	และการไม่ประกอบกัน)	๕๔
๕. อินทริยวิภังค์ แจกอินทริย	๔๒	บุคคลบัญญัติ	๕๔
๖. ปัจจยาการวิภังค์ แจกปัจจยาการ	๔๓	บุคคลที่มีจำนวน ๑	๕๕
๗. สติปฏิฐานวิภังค์ แจกสติปฏิฐาน	๔๕	๒ ถึง ๑๐	๕๕
๘. สัมมัมปธานวิภังค์ แจกความเพียรชอบ	๔๖	เล่มที่ ๓๗ ชื่อกถาวัตถุ (เป็นอภิธรรมปิฎก)	๕๙
		ประวัตินิกายต่าง ๆ	๕๙

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า		หน้า
แผนผังนิกายต่าง ๆ	๖๑	๓๑. เรื่องความสำรวม	๓๗
หัวข้อเรื่อง ๒๑๙ เป็นของนิกายไหน	๖๑	๓๒. เรื่องไม่มีลัญญา	
๑. เรื่องบุคคล	๖๒	คือความจำได้หมายรู้	๓๗
๒. เรื่องความเลื่อม	๖๓	๓๓. เรื่องเนวลัญญานาลัญญาตนะ	๓๗
๓. เรื่องพรหมจรรย์	๖๔	๓๔. เรื่องพระอรหันต์พึงเป็นคฤหัสถ์ได้	๓๗
๔. เรื่องบางส่วน	๖๔	๓๕. เรื่องความเกิด	๔๐
๕. เรื่องละกิเลส	๖๔	๓๖. เรื่องไม่มีอาสวะ	๔๐
๖. เรื่องทุกอย่างมี	๖๕	๓๗. เรื่องพระอรหันต์	๔๑
๗. เรื่องขั้นที่ในอดีต เป็นต้น	๖๖	๓๘. เรื่องพระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขา	๔๑
๘. เรื่องบางอย่างมี	๖๗	๓๙. เรื่องเป็นพระพุทเจ้าเพราะโพธิ	๔๒
๙. เรื่องการตั้งสติ	๖๗	๔๐. เรื่องลักษณะ	๔๒
๑๐. เรื่อง “มีอย่างนี้” เป็นต้น	๖๘	๔๑. เรื่องกำหนดลงมาเกิด	๔๓
๑๑. เรื่องผู้อื่นนำเข้าไปให้	๖๘	๔๒. เรื่อง “ประกอบด้วยคุณธรรม”	
๑๒. เรื่องความไม่รู้	๖๙	อีกข้อหนึ่ง	๔๓
๑๓. เรื่องความสงสัย	๗๐	๔๓. เรื่องการละลัญญชนทั้งหมด	๔๔
๑๔. เรื่องการบอกของผู้อื่น	๗๐	๔๔. เรื่องหลุดพ้น	๔๔
๑๕. เรื่องการเปล่งวาจา	๗๐	๔๕. เรื่องพระอเลกขะ คือผู้ไม่ต้องศึกษา	๔๕
๑๖. เรื่องการนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์	๗๐	๔๖. เรื่องวิปริต	๔๕
๑๗. เรื่องความตั้งอยู่แห่งจิต	๗๑	๔๗. เรื่องทำนองธรรม	๔๖
๑๘. เรื่องถ่านไฟร้อน	๗๑	๔๘. เรื่องความแตกฉาน	๔๖
๑๙. เรื่องการตรัสรู้โดยลำดับ	๗๒	๔๙. เรื่องความรู้สมมติ	๔๗
๒๐. เรื่องโวหาร	๗๓	๕๐. เรื่องญาณมีจิตเป็นอารมณ์	๔๗
๒๑. เรื่องนิโรธความดับทุกข์	๗๓	๕๑. เรื่องญาณรู้อนาคต	๔๘
๒๒. เรื่องกำลัง	๗๔	๕๒. เรื่องญาณรู้ปัจจุบัน	๔๘
๒๓. เรื่องญาณเป็นอริยะ	๗๔	๕๓. เรื่องญาณรู้ผล	๔๘
๒๔. เรื่องจิตหลุดพ้น	๗๕	๕๔. เรื่องทำนองธรรม	๔๙
๒๕. เรื่องจิตกำลังหลุดพ้น	๗๕	๕๕. เรื่องปัจจุสมุปปาท	๔๙
๒๖. เรื่องบุคคลที่ ๘	๗๖	๕๖. เรื่องความจริง	๔๙
๒๗. เรื่องอินทรีย์ของบุคคลที่ ๘	๗๖	๕๗. เรื่องอรุพ (สิ่งที่ไม่มีรูป)	๕๐
๒๘. เรื่องตาทิพย์	๗๗	๕๘. เรื่องนิโรธสมาบัติ	๕๐
๒๙. เรื่องหูทิพย์	๗๗	๕๙. เรื่องอากาศ	๕๑
๓๐. เรื่องญาณรู้ถึงสัตว์ผู้เกิดตามกรรม	๗๗	๖๐. เรื่องอากาศเป็นของเห็นได้	๕๑

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า		หน้า
๖๑. เรื่องธาตุดินเห็นได้ เป็นต้น	๙๑	๙๓. เรื่องการแผ่ออก	
๖๒. เรื่องอินทรีย์ คือตาเห็นได้	๙๒	แห่งความตริกเป็นเสียง	๑๐๕
๖๓. เรื่องการกระทำทางกายเห็นได้	๙๒	๙๔. เรื่องวาจาไม่เป็นไปตามจิต	๑๐๕
๖๔. เรื่องธรรมที่สังเคราะห์เข้ากันได้	๙๒	๙๕. เรื่องการกระทำทางกาย	
๖๕. เรื่องธรรมที่ประกอบกัน	๙๓	ไม่เป็นไปตามจิต	๑๐๖
๖๖. เรื่องเจตสิก คือธรรมที่เป็นไปทางจิต	๙๓	๙๖. เรื่องอดีต อนาคต ปัจจุบัน	๑๐๖
๖๗. เรื่องทาน	๙๓	๙๗. เรื่องความดับ	๑๐๖
๖๘. เรื่องบุญสำเร็จด้วยการใช้สอย	๙๔	๙๘. เรื่องรูปเป็นมรรค	๑๐๗
๖๙. เรื่องสิ่งที่ให้ไปจากโลกนี้	๙๕	๙๙. เรื่องผู้ประกอบพร้อมด้วยวิญญาณ ๕	
๗๐. เรื่องแผ่นดินเป็นผลของกรรม	๙๕	มีการเจริญมรรค	๑๐๗
๗๑. เรื่องความแก่ความตายเป็นผล	๙๖	๑๐๐. เรื่องวิญญาณ ๕ เป็นกุศลก็มี	๑๐๗
๗๒. เรื่องผลของอริยธรรม	๙๖	๑๐๑. เรื่องวิญญาณ ๕ คิดคำนึงได้	๑๐๘
๗๓. เรื่องผลมีธรรมซึ่งเป็นผลเป็นธรรมดา	๙๗	๑๐๒. เรื่องบุคคลประกอบด้วยศีล ๒ อย่าง	๑๐๘
๗๔. เรื่องคติ ๖	๙๗	๑๐๓. เรื่องศีลไม่เป็นเจตสิก	๑๐๙
๗๕. เรื่องภพที่คั่นในระหว่าง	๙๘	๑๐๔. เรื่องศีลไม่เป็นไปตามจิต	๑๐๙
๗๖. เรื่องกามคุณ	๙๘	๑๐๕. เรื่องศีลมีการสมทานเป็นเหตุ	๑๐๙
๗๗. เรื่องกาม	๙๙	๑๐๖. เรื่องวิญญูติเป็นศีล	๑๑๐
๗๘. เรื่องธาตุที่เป็นรูป	๙๙	๑๐๗. เรื่องอวิญญูติเป็นทกุศีล	๑๑๐
๗๙. เรื่องธาตุที่เป็นอนุรูป	๙๙	๑๐๘. เรื่องแม้ธรรม ๓ อย่างก็เป็นอนุสัย	๑๑๐
๘๐. เรื่องอายตนะของรูปธาตุ	๑๐๐	๑๐๙. เรื่องญาณความรู้	๑๑๑
๘๑. เรื่องรูปในอนุรูป	๑๐๐	๑๑๐. เรื่องญาณเป็นจิตตวิปปยุต	๑๑๑
๘๒. เรื่องรูปเป็นการกระทำ	๑๐๑	๑๑๑. เรื่องการเปล่งวาจาว่า นี้ทุกข	๑๑๒
๘๓. เรื่องชีวิตินทรีย์	๑๐๑	๑๑๒. เรื่องกำลังฤทธิ์	๑๑๒
๘๔. เรื่องกรรมเป็นเหตุ	๑๐๒	๑๑๓. เรื่องสมาธิ	๑๑๒
๘๕. เรื่องอานิสงส์	๑๐๒	๑๑๔. เรื่องความตั้งอยู่แห่งธรรม	๑๑๓
๘๖. เรื่องสัญญาโยชนมีอมตะเป็นอารมณ์	๑๐๒	๑๑๕. เรื่องความเป็นของไม่เที่ยง	๑๑๓
๘๗. เรื่องรูปมีอารมณ์	๑๐๓	๑๑๖. เรื่องความสำรวมเป็นการกระทำ	๑๑๓
๘๘. เรื่องอนุสัยไม่มีอารมณ์	๑๐๓	๑๑๗. เรื่องการกระทำ	๑๑๔
๘๙. เรื่องญาณไม่มีอารมณ์	๑๐๔	๑๑๘. เรื่องเสียงเป็นผล	๑๑๔
๙๐. เรื่องจิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์	๑๐๔	๑๑๙. เรื่องอายตนะ ๖	๑๑๔
๙๑. เรื่องจิตมีอนาคตเป็นอารมณ์	๑๐๔	๑๒๐. เรื่องบุคคลผู้เกิด ๗ ครั้ง	
๙๒. เรื่องจิตมีความตริกติดตาม	๑๐๔	เป็นอย่างยิ่ง	๑๑๕

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า		หน้า
๑๒๑. เรื่องผู้จะไปเกิดอีก ๒-๓ ครั้ง กับผู้เกิดอีกเพียงครั้งเดียว	๑๑๕	๑๔๘. เรื่องกิเลสที่ต้องล้นदान	๑๒๕
๑๒๒. เรื่องการปลงชีวิต	๑๑๕	๑๔๙. เรื่องความแก่และความตาย	๑๒๕
๑๒๓. เรื่องทุกคติ	๑๑๖	๑๕๐. เรื่องสัญญาและเวทนา	๑๒๕
๑๒๔. เรื่องบุคคลผู้เกิดในภพที่ ๗	๑๑๖	๑๕๑. เรื่องสัญญาและเวทนาเรื่องที่ ๒	๑๒๖
๑๒๕. เรื่องผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปปี	๑๑๖	๑๕๒. เรื่องสัญญาและเวทนาเรื่องที่ ๓	๑๒๖
๑๒๖. เรื่องการได้กุศลจิต	๑๑๗	๑๕๓. เรื่องสมาบัตติที่เข้าถึงอัญญสัจธรรม	๑๒๗
๑๒๗. เรื่องผู้ประกอบด้วยกรรม อันให้ผลไม่มีระหว่างกัน	๑๑๗	๑๕๔. เรื่องการสะสมกรรม	๑๒๗
๑๒๘. เรื่องทำนองธรรมของผู้แน่นอน	๑๑๘	๑๕๕. เรื่องการข่ม	๑๒๘
๑๒๙. เรื่องผู้มีนิรวณ	๑๑๘	๑๕๖. เรื่องการประคอง	๑๒๘
๑๓๐. เรื่องผู้พร้อมหน้ากิเลส	๑๑๙	๑๕๗. เรื่องการเพิ่มให้ความสุข	๑๒๘
๑๓๑. เรื่องผู้เข้าฌานย่อมพอใจ	๑๑๙	๑๕๘. เรื่องการรวบรวมพิจารณา	๑๒๘
๑๓๒. เรื่องความกำหนดในสิ่งที่ไม่น่าพอใจ	๑๑๙	๑๕๙. เรื่องรูปเป็นเหตุ	๑๒๙
๑๓๓. เรื่องความทะยานอยาก ในธรรมเป็นอภัยกถุค	๑๒๐	๑๖๐. เรื่องรูปมีเหตุ	๑๒๙
๑๓๔. เรื่องอัมมัตถมามีใช้เหตุให้เกิดทุกข์	๑๒๐	๑๖๑. เรื่องรูปเป็นกุศลและอกุศล	๑๒๙
๑๓๕. เรื่องความต่อเนื่องแห่งกุศล และอกุศล	๑๒๑	๑๖๒. เรื่องรูปเป็นผล	๑๓๐
๑๓๖. เรื่องความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ ๖	๑๒๑	๑๖๓. เรื่องรูปเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร	๑๓๐
๑๓๗. เรื่องปัจจัยที่ไม่มีระหว่างกัน	๑๒๑	๑๖๔. เรื่องรูปราคาเนื่องด้วยรูปธาตุ	๑๓๐
๑๓๘. เรื่องรูปของพระอรชยะ	๑๒๒	๑๖๕. เรื่องพระอรหันต์มีการสังสมบุญ	๑๓๑
๑๓๙. เรื่องอนุสัยเป็นอย่างอื่น	๑๒๒	๑๖๖. เรื่องพระอรหันต์ไม่มีการตาย เมื่อยังไม่ถึงคราว	๑๓๑
๑๔๐. เรื่องกิเลสเครื่องวัดจริง ไม่ประกอบกับจิต	๑๒๒	๑๖๗. เรื่องทุกอย่างมาจากกรรม	๑๓๑
๑๔๑. เรื่องสิ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องกัน	๑๒๓	๑๖๘. เรื่องสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยอินทริย	๑๓๒
๑๔๒. เรื่องอภัยกถุค	๑๒๓	๑๖๙. เรื่องเว้นแต่อรชยมรรค	๑๓๒
๑๔๓. เรื่องโลกุตตระ	๑๒๓	๑๗๐. เรื่องไม่ควรกล่าวว่ สงฆ์รับทักษิณา	๑๓๒
๑๔๔. เรื่องความเป็นปัจจัย	๑๒๔	๑๗๑. เรื่องไม่ควรกล่าวว่ สงฆ์ทำทักษิณาให้บริสุทธิ์	๑๓๓
๑๔๕. เรื่องปัจจัยของกันและกัน	๑๒๔	๑๗๒. เรื่องไม่ควรกล่าวว่ สงฆ์ฉิน (อาหาร)	๑๓๓
๑๔๖. เรื่องกาลยึดยาว	๑๒๔	๑๗๓. เรื่องไม่ควรกล่าวว่ ทานที่ถวายแต่สงฆ์มีผลมาก	๑๓๓
๑๔๗. เรื่องขณะ, ประเด็ยว, ครู	๑๒๕	๑๗๔. เรื่องไม่ควรกล่าวว่ ทานที่ถวายแต่พระพุทเจ้ามีผลมาก	๑๓๓

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า		หน้า
๑๓๕. เรื่องความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา	๑๓๓	๒๐๖. เรื่องกรรม	๑๔๔
๑๓๖. เรื่องมนุษยโลก	๑๓๔	๒๐๗. เรื่องปรีณิพพาน	๑๔๔
๑๓๗. เรื่องพระธรรมเทศนา	๑๓๔	๒๐๘. เรื่องกุศลจิต	๑๔๔
๑๓๘. เรื่องกรรณ	๑๓๕	๒๐๙. เรื่องอาณัญชะ	๑๔๕
๑๓๙. เรื่องของหอม	๑๓๕	๒๑๐. เรื่องการตรัสรู้ธรรม	๑๔๕
๑๔๐. เรื่องมรรคอันเดียว	๑๓๕	๒๑๑. เรื่อง ๓ ประเภท	๑๔๕
๑๔๑. เรื่องการก้าวข้ามภวน	๑๓๖	๒๑๒. เรื่องอัพยาทุกต	๑๔๖
๑๔๒. เรื่องช่องว่างของภวน	๑๓๖	๒๑๓. เรื่องความเป็นปัจฉัยเพราะล่องเลพ	๑๔๖
๑๔๓. เรื่องผู้เข้าภวนยอมได้ยินเสียง	๑๓๖	๒๑๔. เรื่องชั่วขณะ	๑๔๖
๑๔๔. เรื่องเห็นรูปด้วยตา	๑๓๖	๒๑๕. เรื่องความประสงค์อันเดียวกัน	๑๔๗
๑๔๕. เรื่องการละกิเลส	๑๓๗	๒๑๖. เรื่องเพศของพระอรหันต์	๑๔๗
๑๔๖. เรื่องความสูญ	๑๓๗	๒๑๗. เรื่องการบันดาลตามความใคร่	
๑๔๗. เรื่องผลแห่งความเป็นสมณะ	๑๓๘	ของผู้เป็นใหญ่	๑๔๗
๑๔๘. เรื่องการบรรลุ	๑๓๘	๒๑๘. เรื่องสิ่งที่เป็นโรคะเทียม เป็นต้น	๑๔๘
๑๔๙. เรื่องความจริง	๑๓๘	๒๑๙. เรื่องสิ่งที่ไม่สำเร็จรูป	๑๔๘
๑๕๐. เรื่องกุศล	๑๓๘	นิกายไหนมีความเห็นผิดข้อไหน?	๑๔๙
๑๕๑. เรื่องข้อกำหนดเด็ดขาด	๑๓๙	เล่มที่ ๓๔ ซ้อยมก ภาคที่ ๑	
๑๕๒. ธรรมที่เป็นใหญ่	๑๓๙	(เป็นอภิธรรมปิฎก)	๑๕๑
๑๕๓. เรื่องไม่จงใจ	๑๓๙	๑. มุลยมก ธรรมเป็นคู่อันเป็นมูล	๑๕๑
๑๕๔. เรื่องญาณ	๑๔๐	๒. ชันธยมก ธรรมเป็นคู่คือขันธ	๑๕๒
๑๕๕. เรื่องนายนิรยบาล	๑๔๐	๓. आयตनยมก ธรรมเป็นคู่คืออายตนะ	๑๕๔
๑๕๖. เรื่องสัตว์ดิรัจฉาน	๑๔๐	๔. ชาติยมก ธรรมเป็นคู่คือธาตุ	๑๕๕
๑๕๗. เรื่องมรรค	๑๔๑	๕. ลัจจยมก ธรรมเป็นคู่คือลัจจะ	๑๕๕
๑๕๘. เรื่องญาณ	๑๔๑	๖. ลังขารยมก ธรรมเป็นคู่คือลังขาร	๑๕๖
๑๕๙. เรื่องคำสอน	๑๔๑	๗. อนุสยยมก ธรรมเป็นคู่คืออนุสย	๑๕๗
๒๐๐. เรื่องผู้ไม่สงัด	๑๔๒	เล่มที่ ๓๕ ซ้อยมก ภาคที่ ๒	
๒๐๑. เรื่องกิเลสที่ผูกมัด	๑๔๒	(เป็นอภิธรรมปิฎก)	๑๖๐
๒๐๒. เรื่องฤทธิ์	๑๔๒	๑. จิตตยมก ธรรมเป็นคู่คือจิต	๑๖๐
๒๐๓. เรื่องพระพุทธเจ้า	๑๔๓	๒. ัมมยมก ธรรมที่เป็นคู่คือธรรม	๑๖๑
๒๐๔. เรื่องทิศทั้งปวง	๑๔๓	๓. อินทริยยมก ธรรมเป็นคู่คืออินทริย	๑๖๔
๒๐๕. เรื่องธรรม	๑๔๓		

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า		หน้า
เล่มที่ ๔๐ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๑ (เป็นอภิธรรมปิฎก)	๑๖๖		
คำอธิบายเรื่องคัมภีร์ปฏิฐาน	๑๖๖	๑๐. กลุ่มสัญญาโยชน คือกิเลสที่ผูกมัด	๑๘๕
ปัจจัย ๒๔ มีอะไรบ้าง	๑๖๗	หรือสัญญาโยชนโคจรณะ มี ๖ คู่	๑๘๕
คำอธิบายเรื่องปัจจัย ๒๔	๑๖๘	๑๑. กลุ่มคันถะ คือกิเลสที่ร้อยรัด	๑๘๕
อนุโลมติกปฏิฐาน	๑๗๔	หรือคันถโคจรณะ มี ๖ คู่	๑๘๕
๑. หมวด ๓ แห่งกุศล	๑๗๔	๑๒. กลุ่มโอฆะ คือกิเลสที่ทำสัตว์	๑๘๖
๒. หมวด ๓ แห่งเวทนา	๑๗๗	ให้จมลงในวิภูฏะ ๖ คู่	๑๘๖
๓. หมวด ๓ แห่งวิบาก	๑๗๘	๑๓. กลุ่มโยคะ	๑๘๖
๔. หมวด ๓ แห่งธรรมที่ถูกยึดถือ	๑๗๘	คือกิเลสเครื่องประกอบ ๖ คู่	๑๘๖
๕. หมวด ๓ แห่งธรรมที่เศร้าหมอง	๑๗๙	๑๔. กลุ่มนิวรณ์ คือกิเลสอันกั้นจิต	๑๘๖
เล่มที่ ๔๑ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๒ (เป็นอภิธรรมปิฎก)	๑๘๐	หรือนิวรณ์โคจรณะ มี ๖ คู่	๑๘๖
คำอธิบายเกี่ยวกับพระไตรปิฎก	๑๘๐	๑๕. กลุ่มปราคาส	๑๘๖
เล่มที่ ๔๑	๑๘๐	คือกิเลสเครื่องจับต้อง ๕ คู่	๑๘๖
เล่มที่ ๔๒ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๓ (เป็นอภิธรรมปิฎก)	๑๘๑	เล่มที่ ๔๓ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๔ (เป็นอภิธรรมปิฎก)	๑๘๗
๑. หมวด ๒ แห่งเหตุ	๑๘๑	๑๕. กลุ่มธรรม ๒ ข้อที่ไม่สัมพันธกัน	๑๘๗
๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุ	๑๘๒	คู่ใหญ่ ๑๔ คู่	๑๘๗
๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ	๑๘๒	๑๖. กลุ่มอุปาทาน ๖ คู่	๑๘๘
๔. หมวด ๒ แห่งเหตุและธรรมที่มีเหตุ	๑๘๒	๑๗. กลุ่มกิเลส ๘ คู่	๑๘๘
๕. หมวด ๒ แห่งเหตุ	๑๘๒	๑๘. กลุ่มธรรม ๒ ข้อซึ่งทำย ๑๘ คู่	๑๘๙
และธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ	๑๘๒	เล่มที่ ๔๔ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๕ (เป็นอภิธรรมปิฎก)	๑๙๑
๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีใช่เหตุ	๑๘๓	๑. ธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๓ ผสมกัน	๑๙๑
แต่มีเหตุ	๑๘๓	๒. ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๒ ผสมกัน	๑๙๑
๗. ธรรมหมวด ๒	๑๘๓	๓. ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๓ ผสมกัน	๑๙๑
๘. กลุ่มธรรม ๒ ข้อที่ไม่สัมพันธกัน	๑๘๔	๔. ธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๒ ผสมกัน	๑๙๒
คู่ย่อย หรือจุพันตรทุกะ ๗ คู่	๑๘๔	เล่มที่ ๔๕ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๖ (เป็นอภิธรรมปิฎก)	๑๙๓
๙. กลุ่มอาสวะ คือกิเลสที่ต้องสันดาน	๑๘๔	๑. ปัจฉินิยปฏิฐาน	๑๙๓
หรืออาสวโคจรณะ ๖ คู่	๑๘๔	๒. อนุโลมปัจฉินิยปฏิฐาน	๑๙๓
		๓. ปัจฉินิยานุโลมปฏิฐาน	๑๙๓

ข้อความนำรู้จากพระไตรปิฎก

อภิธรรมปิฎก

เริ่มแต่เล่มที่ ๓๔ ถึงเล่มที่ ๔๕ รวม ๑๒ เล่ม

(เมื่อมาถึงอภิธรรมปิฎก ท่านผู้อ่านโปรดเข้าใจไว้ด้วยว่า ข้อความที่จะย่อต่อไปนี้ เป็นการกล่าวถึงหลักธรรมล้วน ๆ ไม่มีพาดพิงถึงบุคคล เหตุการณ์ และเรื่องราวต่าง ๆ จะขออุปมาพอเข้าใจเป็นการเปรียบเทียบ คือบุคคลคณะหนึ่งเดินทางไปโดยรถยนต์ วินัยปิฎก เปรียบเทียบการกล่าวถึงจรรยา มารยาทของบุคคลเหล่านั้น สุตตันตปิฎก เปรียบเหมือนการกล่าวถึงเหตุการณ์และบุคคล ตลอดจนข้อเตือนใจที่ได้พบประหว่างทาง ส่วนอภิธรรมปิฎก เลิกพูดถึงเรื่องบุคคล แต่กลับพูดถึงเครื่องยนต์กลไกในรถยนต์ หรือส่วนประกอบต่าง ๆ ในร่างกายจิตใจของคน เป็นวิชาการล้วน ๆ ซึ่งไม่มีนิทานหรือเรื่องสนุกอื่น ๆ ประกอบ โดยทั่วไปจึงรู้สึกกันว่าอภิธรรมปิฎกเข้าใจยาก แต่ถ้าสนใจศึกษา พิจารณาหรือทำความเข้าใจตาม โดยไม่กลัวความยากจนเกินไป ก็จะทำให้เกิดความเพลิดเพลิน ในธรรม ในหลักวิชา. ตามที่ได้สังเกตมา ผู้ศึกษาอภิธรรมมักจะติดใจเพลิดเพลิน ในความยาก แต่มีเหตุผลเกี่ยวโยงกันหลายแง่หลายมุม. เพราะฉะนั้น ในการย่อความต่อไปนี้ จะพยายามทำให้เข้าใจง่ายเท่าที่สามารถจะทำได้ ข้อความใดไม่ชัด จะทำคำอธิบายไว้ในวงเล็บ ในเชิงอรรถ เพื่อให้เข้าใจชัดขึ้น.

ความจริง คำว่า อภิธรรม ซึ่งหมายถึงธรรมอันยิ่งนั้น มิใช่มีแต่ในอภิธรรมปิฎก เท่านั้น แม้ในสุตตันตปิฎกก็มีอยู่ทั่วไป คือตอนใดพูดถึงหลักธรรมล้วน ๆ ไม่กล่าวถึงบุคคล และเหตุการณ์ ตอนนั้นย่อมเป็นอภิธรรม ขอยกตัวอย่างข้อความในกีนติสูตร อันเป็นสูตรที่ ๓ ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ และได้ย่อไว้แล้วในหน้า ๓๒๖ หมายเลข ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้ามีภิกษุ ๒ รูป พูดไม่ลงกัน ในอภิธรรม ภิกษุ (ผู้หวังจะระงับข้อโต้เถียง) พึงเข้าไปหาภิกษุที่ว่าง่ายกว่า พูดให้รู้ถึงความต่างกันโดยอรรถะพยัญชนะ เตือนอย่าให้วิวาทกัน อันไหนถือมาผิดหรือเรียนมาผิด ก็พึงกำหนดไว้แล้วกล่าวแต่ที่ถูกธรรมถูกวินัย. คำว่าอภิธรรมในพระสูตรที่กล่าวนี้ อรรถกถาแก้ว่า ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม (ธรรมอันเป็น

ฝ่ายแห่งการตรัสรู้) ๓๗ ประการ มีสติปัญญา (การตั้งสติ) ๔ อย่าง เป็นต้น มีอริยมรรค (ทางหรือข้อปฏิบัติอันประเสริฐ) ๘ อย่างเป็นที่สุด เมื่อโพธิปักขิยธรรมมีความหมายเป็น อภิธรรมได้ เราก็เห็นได้ชัดว่า เพราะมีเนื้อหาเป็นธรรมล้วน ๆ นั่นเอง.

ผู้ที่ทราบหลักการข้อนี้ จึงมองเห็นอภิธรรมได้ในเรื่องราวทุกอย่าง เป็นแต่ให้รู้จัก ถอดธรรมะเป็นเท่านั้น ขอยกตัวอย่าง หลักธรรมในพระสูตรที่มีลักษณะเป็นอภิธรรม คือ เป็นหลักธรรมล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอีกสักข้อหนึ่ง เพื่อให้เห็นความ เกี่ยวโยงอย่างน่าสนใจของธรรมะ คือเรื่องเวทนา.

๑. เวทนาหรือความรู้สึกอารมณ์ เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขนั้น มีชื่อ เรียกว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาโดยลำดับ เรื่องนี้เป็นการแบ่งตาม ข้อเท็จจริงธรรมดา.

๒. เวทนาหรือความรู้สึกอารมณ์ เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขนี้ จัดว่า เป็นทุกข์ คือทนอยู่ไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป เพราะฉะนั้น สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม นับว่าเป็นทุกข์ คือทนอยู่ไม่ได้ทั้งสิ้น. ข้อนี้ก็เป็นการกล่าวตาม ข้อเท็จจริง แต่มองในอีกแง่หนึ่ง คือแง่ที่ว่า ทนอยู่ไม่ได้ จึงชื่อว่าเป็นทุกข์.

๓. ในกรณีที่เวทนามีเพียง ๒ ข้อ คือพระผู้มีพระภาคตรัสว่า กล่าวโดยนัยหนึ่ง เวทนาคือความรู้สึก อารมณ์นั้นมี ๒ อย่างเท่านั้น คือ สุข กับ ทุกข์. ก็เกิดปัญหาขึ้นว่า ความรู้สึกเฉย ๆ คือไม่ทุกข์ไม่สุข จะเอาไปไว้ที่ไหน ตอบว่า ความรู้สึกเฉย ๆ จัดเข้าในสุข คือเมื่อไม่ทุกข์ ก็จัดเข้าในสุขได้ นี่ก็เป็นการกล่าวตามข้อเท็จจริงอีกแง่หนึ่ง.

๔. เกิดปัญหาขึ้นอีกว่า ทุกข์เป็นทุกข์นั้น ลงตัวอยู่แล้ว แต่สุขกับไม่ทุกข์ไม่สุข ทำไมจึงกลายเป็นทุกข์ไปได้ ก็จะต้องตอบย้อนไปหาเหตุผลข้อที่ ๒ อีก คือจะต้องเข้าใจ ความหมายของคำว่า ทุกข์ ที่ชี้ไปถึงความทนอยู่ไม่ได้ เพราะสุขก็ไม่คงที่ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ไม่คงที่ มีความแปรปรวนไป ทนอยู่ไม่ได้ จึงจัดว่าเป็นทุกข์.

หลักวิชาดังกล่าวข้างบนนี้ เป็นการวิเคราะห์ตามแนวพระสูตรล้วน ๆ แต่ก็มี ลีลาเป็นอภิธรรมอยู่ในตัว เพราะฉะนั้น ธรรมะอันยิ่ง ธรรมะล้วน ๆ หรืออภิธรรมนั้น ย่อมมีอยู่แม้ในพระสูตร ถ้าเข้าใจความหมายหรือถอดความได้).

อภิธรรม ๗ คัมภีร์

ชาวไทยนิยมเรียกอภิธรรมปิฎกว่า อภิธรรม^๑ ๗ คัมภีร์ ก็เพราะอภิธรรมปิฎกแยกเป็นหัวข้อสำคัญ ๗ ข้อ คือ :-

๑. **ธัมมสังคณี** ว่าด้วยการ “รวมกลุ่มธรรมะ” คือจัดระเบียบธรรมะต่าง ๆ ที่กระจายกันอยู่มากมายมาไว้ในหัวข้อสั้น ๆ เทียบด้วยการนำเครื่องประกอบต่าง ๆ ของนาฬิกามาคุมกันเข้าเป็นนาฬิกาทั้งเรือน มีเล่มเดียว คือเล่มที่ ๓๔.

๒. **วิภังค์** ว่าด้วยการ “แยกกลุ่ม” คือกระจายออกไปจากกลุ่มใหญ่ เพื่อให้เห็นรายละเอียด เช่น ชันธ ๕ มีอะไรบ้าง แต่ละข้อนั้นแยกออกไปอย่างไรได้อีก เทียบด้วยการถอดส่วนประกอบของนาฬิกาออกมาจากที่รวมกันอยู่เดิม มีเล่มเดียว คือเล่มที่ ๓๕.

๓. **ธาตุกถา** ว่าด้วย “ธาตุ” คือสิ่งที่เป็นต้นเดิมในทางธรรม (โปรดเข้าใจว่าเป็นคนละอย่างกับธาตุทางวิทยาศาสตร์ เพราะทางธรรมมุ่งจิตสอนใจ สิ่งที่เป็นต้นเดิมทางธรรม จึงมีความหมายตามคติธรรม) มีเล่มเดียว คือเล่มที่ ๓๖ อนึ่ง เล่มที่ ๓๖ นี้ยังมีบุคคลบัญญัติรวมอยู่ด้วย.

๔. **บุคคลบัญญัติ** ว่าด้วย “การบัญญัติบุคคล” โดยกล่าวถึงคุณธรรมสูงต่ำของบุคคล เช่น คำว่า “สมยวิมุตโต” “ผู้พ้นเป็นคราว ๆ” คือบางครั้งก็ละกิเลสได้ บางคราวก็ละไม่ได้ “อสมยวิมุตโต” “ผู้พ้นตลอดไปไม่ขึ้นอยู่กับคราวสมัย” ได้แก่ ผู้ละกิเลสได้เด็ดขาด เป็นต้น รวมอยู่ในเล่มที่ ๓๖ เป็นอันว่าเล่มที่ ๓๖ มี ๒ หัวข้อ.

๕. **กถาวัตถุ** ว่าด้วย “เรื่องของถ้อยคำ” คือการตั้งคำถามคำตอบ เพื่อชี้ให้เห็นหลักธรรมที่ถูกต้องทางพระพุทธศาสนา มีเล่มเดียว คือเล่มที่ ๓๗.

๖. **ยมก** ว่าด้วย “ธรรมที่เป็นคู่” คือการจัดธรรมะเป็นคู่ ๆ โดยอาศัยหลักการต่าง ๆ มี ๒ เล่ม คือเล่มที่ ๓๘ และ ๓๙.

๗. **ปฏฐาน** ว่าด้วย “ที่ตั้ง คือปัจจัย ๒๔” แสดงว่าอะไรเป็นปัจจัยของอะไรในทางธรรม มี ๖ เล่ม คือเล่มที่ ๔๐, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๔, และ ๔๕.

๑. คำว่า อภิธัมม เขียนตามแบบบาลี, อภิธรรม เขียนตามแบบไทย ซึ่งแปลมาจากสันสกฤต อภิธรรม

เฉพาะเล่มที่ ๓๔ ซึ่งมีชื่อว่า **ธัมมสังคณี** (รวมกลุ่มธรรมะ) นั้น แบ่งออกเป็น ๕ หัวข้อใหญ่ ดังต่อไปนี้ :-

๑. หัวข้อที่เป็น**กระทู้ธรรมหรือแม่บท (มาติกา)** เท่ากับเป็นแก่นหรือสาระสำคัญของธัมมสังคณี แต่มีย่อมาก จึงจำเป็นต้องมีหัวข้ออื่น ๆ ต่อ ๆ ไปอีก ๔ ข้อ เพื่อช่วยขยายความ.

๒. คำอธิบายเรื่อง**จิตว่าเกิดขึ้นอย่างไร (จิตตูปปาตกัณฑ์)** เป็นคำอธิบายเพียงบางส่วนของมาติกาหรือแม่บท เฉพาะที่เกี่ยวกับจิตกับธรรมะที่เนื่องด้วยจิต (ที่เรียกว่าเจตสิก) จัดว่าเป็นคำอธิบายที่พิสดารที่สุดกว่าหัวข้อทุก ๆ หัวข้อ.

๓. คำอธิบายเรื่อง**รูปคือส่วนที่เป็นร่างกาย (รูปกัณฑ์)** เมื่อแยกพูดเรื่องจิตและเจตสิกไว้ในข้อที่ ๒ แล้ว จึงพูดเรื่องรูปหรือกายไว้ในข้อที่ ๓ นี้.

๔. คำอธิบาย**แม่บทหรือมาติกาที่ตั้งไว้ในข้อหนึ่ง หมดทุกข้อ (นิกเขปกัณฑ์)** เป็นการอธิบายบทตั้งทุกบทด้วยคำอธิบายขนาดกลาง ไม่ยาวเกินไป ไม่สั้นเกินไป. ไม่เหมือนกับข้อ ๒ และข้อ ๓ ซึ่งอธิบายเฉพาะบทตั้งเพียงบางบทอย่างพิสดาร.

๕. คำอธิบาย**แม่บทหรือมาติกาที่ตั้งไว้ในข้อหนึ่งแบบรวบรัดหมดทุกข้อ (อัตถุทธารกัณฑ์)^๑** หัวข้อนี้อธิบายอย่างย่อมาก.

เมื่ออ่านมาถึงเพียงนี้ ก็พอจะเห็นเค้าโครงแห่ง **ธัมมสังคณี** บ้างแล้ว ว่าแบ่งออกเป็น ๕ ส่วนอย่างไร และมีหลักเกณฑ์ในการแบ่งหัวข้ออย่างไร ต่อไปจะขยายความให้เห็นเนื้อหาของพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ เป็นลำดับไป.

๑. อรรถกถาเรียกว่า “อัตถกถากัณฑ์” โดยชี้แจงว่าศิษย์ของพระสารีบุตรไม่เข้าใจ พระสารีบุตรจึงพาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ตรัสอธิบาย

ขยายความ เล่มที่ ๓๔

อัมมสังคณี (รวมกลุ่มธรรมะ)

๑. แม่บทหรือมาติกา

แม่บทหรือมาติกา นี้ แบ่งออกเป็น ๒ หัวข้อใหญ่ คือ **อภิธัมมมาติกา** ได้แก่ แม่บทหรือกระทัฏฐธรรมที่เป็นฝ่ายอภิธรรมอย่างหนึ่ง. **สุดตันตมาติกา** ได้แก่ แม่บทหรือกระทัฏฐธรรมที่เป็นฝ่ายพระสูตร คือนำธรรมะจากพระสูตรมาตั้งเทียบเคียงให้ดูอีกอย่างหนึ่ง. แม่บทฝ่ายพระสูตรไม่มีหัวข้อย่อย คงกล่าวถึงชื่อธรรมะต่าง ๆ แต่ต้นจนจบ ส่วนแม่บทฝ่ายอภิธรรม แบ่งออกเป็นหัวข้อย่อย ๑๔ หัวข้อดังต่อไปนี้ : -

ก. แม่บทหรือบทตั้งฝ่ายอภิธรรม

(อภิธัมมมาติกา)

๑. แม่บท ว่าด้วยการจัดธรรมะเป็นหมวดละ ๓ ข้อ รวม ๒๒ หมวด (พาวิสตติกมาติกา) คือ : -

(๑) ธรรมที่เป็นกุศล (คือฝ่ายดี), ธรรมที่เป็นอกุศล (คือฝ่ายชั่ว), ธรรมที่เป็นอัปยากฤต (คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสชี้ลงไปว่า เป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่ว จะว่าเป็นกลาง ๆ ก็ได้).

(๒) ธรรมที่ประกอบด้วยเวทนา (คือความรู้สึกอารมณ์) ที่เป็นสุข, ที่เป็นทุกข์, ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข.

(๓) ธรรมที่เป็นวิบาก (คือเป็นผล), ธรรมที่มีผลเป็นธรรมดา (คือเป็นเหตุ), ธรรมที่ไม่เป็นทั้ง ๒ อย่างข้างต้น (คือไม่ใช่ผล ไม่ใช่เหตุ),

(๔) ธรรมที่ถูกยึดถือและเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, ธรรมที่ไม่ถูกยึดถือ แต่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, ธรรมที่ไม่ถูกยึดถือและไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ.

(๕) ธรรมที่เศร้าหมองและเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง, ธรรมที่ไม่เศร้าหมอง แต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง, ธรรมที่ไม่เศร้าหมองและไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง.

(๖) ธรรมที่มีวิตก (ความตรึก) และมีวิจารณ์ (ความตรอง), ธรรมที่ไม่มีวิตก (ความตรึก) มีแต่เพียงวิจารณ์. (ความตรอง) ธรรมที่ไม่มีทั้งวิตก ไม่มีทั้งวิจารณ์.

(๗) ธรรมที่ประกอบด้วยปีติ (ความอิ่มใจ), ธรรมที่ประกอบด้วยความสุข, ธรรมที่ประกอบด้วยอุเบกขา (ความวางเฉย).

(๘) ธรรมที่จะได้ด้วยทัสสนะ (=การเห็น, คือธรรมที่จะได้ด้วยโสดาปัตติมรรค), ธรรมที่จะได้ด้วยภาวนา (=การอบรม, คือธรรมที่จะได้ด้วยสกทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค, อรหัตตมรรค), ธรรมที่จะไม่ได้ด้วยทัสสนะ ละไม่ได้ด้วยภาวนา.^๑

(๙) ธรรมที่มีเหตุอันพึงจะได้ด้วยทัสสนะ (จะได้ด้วยโสดาปัตติมรรค), ธรรมที่มีเหตุอันพึงจะได้ด้วยภาวนา (จะได้ด้วยอริยมรรคทั้งสามเบื้องต้น), ธรรมที่มีเหตุอันพึงจะได้ไม่ได้ด้วยทัสสนะทั้งด้วยภาวนา.^๒

(๑๐) ธรรมที่ไปสู่ความสังสมกิเลส, ธรรมที่ไม่ไปสู่ความสังสมกิเลส, ธรรมที่ไม่เป็นทั้งสองอย่างนั้น

(๑๑) ธรรมที่เป็นของพระอริยบุคคลผู้ยังศึกษา (ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค จนถึงอรหัตตมรรค รวม ๗ ประเภท), ธรรมที่เป็นของพระอริยบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา (คือผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว), ธรรมที่ไม่เป็นทั้งสองอย่างนั้น.

(๑๒) ธรรมที่เป็นของเล็กน้อย (=ปริตตะ คือเป็นกามาวจร ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม), ธรรมที่เป็นของใหญ่ (=มหัคคตะ คือเป็นรูปฌานหรืออรูปรฌาน), ธรรมที่ไม่มีประมาณ (คือเป็นโลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรค, ผล, นิพพาน).

(๑๓) ธรรมที่มีอารมณ์เล็กน้อย, ธรรมที่มีอารมณ์ใหญ่, ธรรมที่มีอารมณ์ไม่มีประมาณ.

(๑๔) ธรรมอันเลว (อกุศลธรรม), ธรรมอันปานกลาง (ธรรมที่เป็นกุศลและอัปยากฤต ที่ยังมีอัสวะ), ธรรมอันประณีต (โลกุตตรธรรม),

๑. ได้แก่สัญญาชน ๓ สำหรับข้อแรก, สัญญาชน ๓, ๕, ๑๐ สำหรับข้อ ๒ และธรรมที่เป็นฝ่ายกุศล และกลาง ๆ ดูคำอธิบายข้างพระสูตรหน้า ๓๙๘ และหน้า ๔๙๐

๒. คำว่า เหตุ ในที่นี้ กล่าวตามสำนวนอภิธรรม หมายถึง สัมปยุตตเหตุ คือเหตุที่เกิดขึ้นผลม ได้แก่ เหตุฝ่ายชั่วคือกิเลสที่มาผสมกับนามธรรม และเป็นสมุฏฐานแห่งกายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม.

(๑๕) ธรรมที่เป็นฝ่ายผิดและแน่นอน, ธรรมที่เป็นฝ่ายถูกและแน่นอน, ธรรมที่ไม่แน่นอน.^๑

(๑๖) ธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์, ธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ, ธรรมที่มีมรรคเป็นใหญ่ (อธิปัตติ).

(๑๗) ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว, ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น, ธรรมที่จักเกิดขึ้น.

(๑๘) ธรรมที่เป็นอดีต, ธรรมที่เป็นอนาคต, ธรรมที่เป็นปัจจุบัน.

(๑๙) ธรรมที่มีอารมณ์เป็นอดีต, ธรรมที่มีอารมณ์เป็นอนาคต, ธรรมที่มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน

(๒๐) ธรรมที่เป็นภายใน, ธรรมที่เป็นภายนอก, ธรรมที่เป็นภายในและภายนอก.

(๒๑) ธรรมที่มีอารมณ์ภายใน, ธรรมที่มีอารมณ์ภายนอก, ธรรมที่มีอารมณ์ภายในและภายนอก.

(๒๒) ธรรมที่เห็นได้และถูกต้องได้, ธรรมที่เห็นไม่ได้ แต่ถูกต้องได้, ธรรมที่เห็นไม่ได้และถูกต้องไม่ได้.

๒. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มเหตุ (เหตุโคจรณะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมที่เป็นเหตุ, ธรรมที่มีใช่เหตุ ; ๒. ธรรมที่มีเหตุ, ธรรมที่ไม่มีเหตุ เป็นต้น.

๓. แม่บทหรือบทตั้ง ทวาดสองข้อไม่สัมพันธ์กัน คู่ย่อย (จุฬันตรทูกะ)

มี ๗ คู่ คือ ๑. ธรรมที่มีปัจจัย, ธรรมที่ไม่มีปัจจัย ; ๒. ธรรมที่เป็นสังขตะ (ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ; ธรรมที่เป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) เป็นต้น.

๔. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มอาสวะ (อาสวโคจรณะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมที่เป็นอาสวะ (กิเลสที่ต้องลั่นदान), ธรรมที่มีใช่อาสวะ ; ๒. ธรรมที่มีอาสวะ, ธรรมที่ไม่มีอาสวะ เป็นต้น.

๑. คำว่า แน่นนอน ไม่แน่นอน หมายถึง แน่นนอนในการให้ผล ฝ่ายผิดคือ อนันตริยกรรม ๕ และ ความเห็นผิดอย่างแรง ฝ่ายถูกคือ อริยมรรค ๔ ธรรมที่ไม่แน่นอน คือนอกจากสองข้อที่กล่าวแล้ว

๕. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มสัญญาโยชน (สัญญาโยชนโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมที่เป็นสัญญาโยชน (กิเลสเครื่องผูกมัด), ธรรมที่ไม่เป็นสัญญาโยชน ; ๒. ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน, ธรรมที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน เป็นต้น.

๖. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มคันถะ (คันถโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นคันถะ (กิเลสเครื่องร้อยรัด), ธรรมที่ไม่เป็นคันถะ ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งคันถะ, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งคันถะ เป็นต้น

๗. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มโอชะ (โอฆโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นโอชะ (กิเลสเครื่องทำสัตว์ให้จมลงในวัฏฏะ คือ ความเวียนว่ายตายเกิด), ธรรมอันไม่เป็นโอชะ ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโอชะ, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งโอชะ เป็นต้น

๘. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มโยคะ (โยคโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นโยคะ (กิเลสเครื่องประกอบหรือผูกมัดตัวไว้ในวัฏฏะ), ธรรมที่ไม่เป็นโยคะ ; ๒. ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโยคะ, ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งโยคะ เป็นต้น.

๙. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มนิวรณ (นิวรณโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นนิวรณ (กิเลสเครื่องกั้นจิตรัตรังจิต), ธรรมอันไม่เป็นนิวรณ ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ เป็นต้น.

๑๐. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มปรามาส (ปรามาสโคจฉกะ)

มี ๕ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นปรามาส (กิเลสเครื่องจับต้องในทางที่ผิดความจริง), ธรรมอันไม่เป็นปรามาส เป็นต้น

๑๑. แม่บทหรือบทตั้ง ทวมตสองข้อที่ไม่สัมพันธ์กัน คู่ใหญ่ (มหันตรทุกะ)^๑

มี ๑๔ คู่ คือ ๑. ธรรมที่มีอารมณ์, ธรรมที่ไม่มีอารมณ์ ; ๒. ธรรมที่เป็นจิต, ธรรมที่มีไม่ใช่จิต เป็นต้น. (ได้แปลคำอธิบายเหล่านี้ไว้เพียง ๙ คู่ ในหน้า ๑๐๒ ถึง ๑๐๕

๑. คำว่า ไม่สัมพันธ์กัน คือในหมวดนี้ ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน แต่เลือกธรรมะมากล่าวเป็นคู่ ๆ ไม่เหมือนหมวดที่มีคำว่า โคจฉกะ ซึ่งเป็นเรื่องประเภทเดียวกันตลอด

หมายเลข ๘๖ ถึง ๙๔ เป็นการแปลตามคำอธิบายแบบสั้น จากอรรถกถารกัณฑ์ เล่มที่ ๓๔ นี้เอง).

๑๒. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยอุปาทาน (อุปาทานโคจจฉะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นอุปาทาน (เป็นเหตุยึดถือ), ธรรมอันไม่เป็นอุปาทาน ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เป็นต้น.

๑๓. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกิเลส (กิเลสโคจจฉะ)

มี ๘ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นกิเลส (เครื่องทำให้เศร้าหมอง), ธรรมอันไม่เป็นกิเลส ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส.

๑๔. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยหมวด ๒ อันรังทำย (ปฏิฐิติทุกะ)

มี ๑๘ คู่ คือ ๑. ธรรมที่พึงละด้วยทัสสนะ (ละด้วยการเห็น คือละด้วยโสดาปัตติมารค อันเห็นนิพพาน), ธรรมที่ไม่พึงละด้วยทัสสนะ ; ๒. ธรรมที่พึงละด้วยการเจริญ (ละด้วยการเจริญ คือ อริยมรรคทั้งสามเบื้องต้น), ธรรมที่ไม่พึงละด้วยการเจริญ เป็นต้น.

จบแม่บทฝ่ายอภิธรรม

ข. แม่บทหรือบทตั้งฝ่ายพระสูตร

(สุดตันตมาติกา)

ได้กล่าวไว้แล้วว่า ในแม่บทของเล่มที่ ๓๔ นี้ แบ่งหัวข้อหรือแม่บทใหญ่ออกเป็น ฝ่ายอภิธรรมกับฝ่ายพระสูตร เพื่อให้เทียบเคียงกันดู. แม่บทฝ่ายอภิธรรมมี ๑๒๒ หัวข้อ (หัวข้อละ ๓ ประเด็น มี ๒๒, หัวข้อละ ๒ ประเด็น มี ๑๐๐) ส่วนแม่บทฝ่ายพระสูตร มี ๔๒ หัวข้อ (หัวข้อละ ๒ ประเด็น) แต่ไม่มีคำอธิบายแม่บทฝ่ายพระสูตร คงนำมาตั้งไว้ให้ทราบเท่านั้น ดังจะนำมากล่าวสัก ๑๐ ข้อ คือ :-

๑. ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชชา, ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งอวิชชา ;
๒. ธรรมอันอุปมาด้วยสายฟ้า, ธรรมอันอุปมาด้วยเพชร ;
๓. ธรรมอันเป็นของคนพาล, ธรรมอันเป็นของบัณฑิต ;

๔. ธรรมดำ, ธรรมขาว ;
๕. ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน, ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ;
๖. ธรรมคือคำร้องเรียก, ธรรมคือทางแห่งคำร้องเรียก ;
๗. ธรรมคือภาษาพูด, ธรรมคือทางแห่งภาษาพูด ;
๘. ธรรมคือบัญญัติ, ธรรมคือทางแห่งบัญญัติ ;
๙. นาม, รูป ;
๑๐. อวิชชา, ภาวตัณหา (ความทะยานอยากมี อยากเป็น) เป็นต้น ฯลฯ.

(หมายเหตุ : ในบทตั้งหรือแม่บท ๑๖๔ หัวข้ออันแจกรายละเอียดออกไป เป็นฝ่ายพระอภิธรรม ๒๖๖ ประเด็น, เป็นฝ่ายพระสูตร ๘๔ ประเด็น, รวมทั้งสิ้น ๓๕๐ ประเด็น แต่นำมาตั้งให้เห็นเพียง ๔๕ หัวข้อ หรือ ๑๓๘ ประเด็น ที่เหลือได้ละไว้ ด้วยคำว่า เป็นต้นนั้น ด้วยเจตนาจะแสดงรายการหรือประเด็นที่สำคัญ ส่วนปลีกย่อย ก็ผ่านไป. ความจริงเท่าที่พระท่านสวด ท่านสวดบทตั้งของคัมภีร์ “ธัมมสังคณี” คือ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ นี้ โดยทั่วไปนั้น คงสวดเพียง ๒๒ หัวข้อแรก ที่แบ่งออกเป็น หัวข้อละ ๓ ประเด็น รวมทั้งสิ้น ๖๖ ประเด็นเท่านั้น ในที่นี้แสดงไว้ถึง ๔๕ หัวข้อ อันแบ่งออกเป็น ๑๓๘ ประเด็น เพื่อให้เห็นหน้าตาชัดเจนยิ่งขึ้น แท้จริงในการอธิบาย รายละเอียดเป็นร้อย ๆ หน้าในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ เอง ก็อธิบายหนักไปในหัวข้อแรก ๓ ประเด็น คือ กุสลา ธมฺมา (ธรรมอันเป็นกุศล), อกุสลา ธมฺมา (ธรรมอันเป็นอกุศล) อพฺยากตา ธมฺมา (ธรรมอันเป็นอัพยากฤต คือเป็นกลาง ๆ) เท่านั้น นอกจากนั้นก็เป็นการอธิบายเรื่อง “รูป” กับอธิบายบทตั้งอื่น ๆ อย่างสั้น ๆ ท่านผู้อ่านจึงเชื่อว่ามีได้ผ่านสาระสำคัญไปในการย่อครั้งนี้).

๒. คำอธิบายเรื่องจิตเกิด (จิตตูปปาตกัณฑ์)

ข้อความในกัณฑ์นี้ มี ๑๗๕ หน้า อธิบายเพียงหัวข้อแรก อันแบ่งเป็น ๓ ประเด็น คือธรรมอันเป็นกุศล, อกุศล, และอัพยากฤตหรือกลาง ๆ เท่านั้น. พึงทราบว่า ความมุ่งหมายยังแคบเข้ามาอีก คือธรรมทั้งสามนั้น ท่านชี้ไปที่ **จิต** และสิ่งทีเนื่องด้วยจิต ที่เรียกว่า **เจตสิก** ดังหัวข้อย่อย ๆ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ : -

จิตทั่วไป

๑. **จิต** แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ กุศลฝ่ายดี, อกุศลฝ่ายชั่ว, อัพยากฤตคือกลาง ๆ.

จิตฝ่ายกุศล

๒. **จิตที่เป็นกุศลหรือกุศลจิต** แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ตามภูมิชั้นที่ต่ำและสูง คือ : -

(๑) กามาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในกาม ที่เป็นฝ่ายกุศล^๑ มี ๔

(๒) รูปาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปที่เป็นฝ่ายกุศล (หมายถึงจิตที่ได้รูปฌาน คือฌานที่เพ่งรูปเป็นอารมณ์) มี ๕

(๓) อรูปาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปที่เป็นฝ่ายกุศล (หมายถึงจิตที่ได้ อรูปฌาน คือ ฌานที่เพ่งนาม หรือสิ่งที่ไม่มียุเป็นอารมณ์) มี ๔

(๔) โลกุตตระ คือจิตที่พ้นจากโลก (ได้แก่ จิตที่เป็นมรรค ๔) มี ๔

รวมจิตที่เป็นฝ่ายกุศล หรือฝ่ายดี ๔ ประเภทใหญ่ แบ่งเป็น ๒๑ ชนิด

๑. ที่ใช้คำว่า เป็นฝ่ายกุศลกำกับเพื่อไม่ให้หลงหัวข้อ เพราะในที่นี้กล่าวเฉพาะกุศลหรือฝ่ายดีเท่านั้น ยังมีฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ หรืออัพยากฤตที่แบ่งออกเป็นกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร และ โลกุตตระเช่นกัน

จิตฝ่ายอกุศล

๓. **จิตที่เป็นอกุศลหรือกุศลจิต** มีประเภทเดียว คือ กามาวจร คือจิตที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม สูงขึ้นไปกว่านั้นไม่มีอกุศล. จิตที่เป็นอกุศลนี้ เป็นจิตประกอบด้วยความโลภ ๘, ความคิดประทุษร้าย หรือโทสะ ๒, ความหลงหรือโมหะ ๒ จึงรวมเป็น ๑๒ ชนิด.

จิตที่เป็นกลาง ๆ

๔. **จิตที่เป็นอัพยาगत** คือที่พระพุทธรเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ หรือซึ้งไปว่าเป็นกุศล หรืออกุศล จึงหมายถึงจิตที่เป็นกลาง ๆ หรือเรียกว่า **อัพยากตจิต** แบ่งออกเป็น ๔ ประเภทใหญ่เหมือนกุศล คือ จิตที่เป็นกลาง ๆ นี้ มีได้ทั้ง ๔ ภูมิ เช่นเดียวกับกุศลจิต คือ :-

(๑) กามาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในกาม ที่เป็นอัพยาगतหรือเป็นกลาง ๆ มี ๓๔ ชนิด แบ่งเป็นวิบากจิต (จิตที่เป็นผล) ๒๓, กิริยาจิต (จิตที่เป็นเพียงกิริยา) ๑๑.

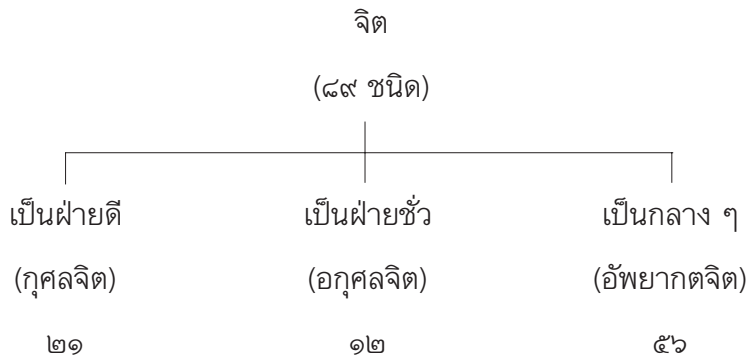
(๒) รูปาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในรูป ที่เป็นอัพยาगतหรือเป็นกลาง ๆ มี ๑๐ ชนิด คือเป็นวิบากจิต (จิตที่เป็นผล) ๕, กิริยาจิต (จิตที่เป็นกิริยา) ๕.

(๓) อรูปาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูป ที่เป็นอัพยาगतหรือเป็นกลาง ๆ มี ๘ ชนิด คือเป็นวิบากจิต ๔, กิริยาจิต ๔.

(๔) โลกุตตระ คือจิตที่พ้นจากโลก ที่เป็นอัพยาगतหรือเป็นกลาง ๆ มี ๔ ชนิด คือเป็นวิบากจิต ๔.

รวมทั้ง ๔ ประเภท คือกามาวจร ๓๔, รูปาวจร ๑๐, อรูปาวจร ๘ และ
โลกุตตระ ๔ จึงมีอภัยกตจิตหรือจิตที่เป็นกลาง ๆ ทั้งสิ้น ๕๖ ชนิด และเมื่อรวมกุศลจิต
๒๑, อกุศลจิต ๑๒, อภัยกตจิต ๕๖ จึงเป็นจิต ๘๙ ชนิด^๑, อนึ่ง เพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
ขอแสดงโดยแผนผังดังต่อไปนี้ :-

แผนผังที่ ๑

แผนผังที่ ๒

(ตั้งหัวข้อตามชาติแบ่งตามภูมิ)

กุศลจิต (จิตฝ่ายดี) ๒๑

๑. กามาวจร	(เที่ยวไปในกาม) ๘	}	รวม ๒๑
๒. รูปาวจร	(เที่ยวไปในรูป) ๕		
๓. อรูปาวจร	(เที่ยวไปในอรูป) ๔		
๔. โลกุตตระ	(พ้นจากโลก) ๔		

๑. มีข้อที่ควรกล่าวไว้ด้วย คือคำว่า อภัยกตตะ เขียนตามบาลี, อภัยกตุต เขียนตามสันสกฤต มีความหมายอย่างเดียวกัน และจิต ๘๙ ชนิด ถ้าแจกโดยพิสดาร ก็จะเป็น ๑๒๑ ชนิด คือจิตที่เป็นโลกุตตระ (เป็นกุศล ๔ เป็นกลาง ๆ ๔) ๘ ชนิดนั้น คุณด้วยรูปฌาน ๔ จะได้ ๔๐. แม้จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ก็ยังนับว่าย่อ เพราะอ่านต่อไปจะเห็นพิสดารกว่านี้

แผนผังที่ ๓

(ตั้งหัวข้อตามชาติแบ่งตามภูมิ)

กุศลจิต (จิตฝ่ายดี) ๑๒

กามาวจร (เที่ยวไปในกาม)

แผนผังที่ ๔

(ตั้งหัวข้อตามชาติแบ่งตามภูมิ)

อัปยาคตจิต (จิตที่เป็นกลาง ๆ) ๕๖

๑. กามาวจร (เที่ยวไปในกาม) ๓๔

๒. รูปาวจร (เที่ยวไปในรูป) ๑๐

๓. อรูปาวจร (เที่ยวไปในอรูป) ๘

๔. โลกุตตระ (พ้นจากโลก) ๔

รวม ๕๖ เป็นวิบากจิต และ
กิริยาจิตเท่านั้น ไม่เป็นกุศล
และอกุศลเลย เฉพาะ
โลกุตตระ ไม่มีกิริยาจิต
มีแต่ผลจิตหรือวิบากจิต

แผนผังที่ ๕

(ตั้งหัวข้อตามภูมิแบ่งตามชาติ)

กามาวจรจิต (จิตที่เที่ยวไปในกาม) ๕๔

๑. กุศล (จิตฝ่ายดี) ๘

๒. อกุศล (จิตฝ่ายชั่ว) ๑๒

๓. วิบาก (จิตที่เป็นผล) ๒๓

๔. กิริยา (จิตที่เป็นกิริยา) ๑๑

เป็น ๕๔

แผนผังที่ ๖

(ตั้งหัวข้อตามภูมิแบ่งตามชาติ)

รูปาวจรจิต (จิตที่เกี่ยวไปในรูป) ๑๕

๑. กุศล	(จิตฝ่ายดี) ๕	} เป็น ๑๕
๒. วิบาก	(จิตที่เป็นผล) ๕	
๓. กิริยา	(จิตที่เป็นอาหาร) ๕	

แผนผังที่ ๗

(ตั้งหัวข้อตามภูมิแบ่งตามชาติ)

อรูปราวจรจิต (จิตที่เกี่ยวไปในอรูปรูป) ๑๒

๑. กุศล	(จิตฝ่ายดี) ๔	} เป็น ๑๒
๒. วิบาก	(จิตที่เป็นผล) ๔	
๓. กิริยา	(จิตที่เป็นกิริยา) ๔	

แผนผังที่ ๘

(ตั้งหัวข้อตามภูมิแบ่งตามชาติ)

โลกุตตรจิต (จิตที่พ้นจากโลก) ๘

๑. กุศล	(จิตฝ่ายดี) ๔	} เป็น ๘
๒. วิบาก	(จิตที่เป็นผล) ๔	

(หมายเหตุ : ตั้งแต่แผนผังที่ ๕ ถึงที่ ๘ พึงทราบว่า วิบากจิต และกิริยาจิต เป็นจิตกลาง ๆ คืออัปยาคตจิตทั้งสิ้น).

แผนผังที่ ๙

(วิบากจิตแบ่งตามภูมิ)

วิบากจิต (จิตที่เป็นผล) ๓๖

๑. กามาวจร	(ท่องเที่ยวไปในกาม) ๒๓	} เป็น ๓๖
๒. รูปาวจร	(ท่องเที่ยวไปในรูป) ๕	
๓. อรูปาวจร	(ท่องเที่ยวไปในอรูป) ๔	
๔. โลกุตตระ	(พ้นจากโลก) ๔	

แผนผังที่ ๑๐

(กิริยาจิตแบ่งตามภูมิ)

กิริยาจิต (จิตที่เป็นกิริยา) ๒๐

๑. กามาวจร	(ท่องเที่ยวไปในกาม) ๑๑	} เป็น ๒๐
๒. รูปาวจร	(ท่องเที่ยวไปในรูป) ๕	
๓. อรูปาวจร	(ท่องเที่ยวไปในอรูป) ๔	

(หมายเหตุ : พึงสังเกตว่า กิริยาจิต ที่เป็นโลกุตตระไม่มี)

การนับจำนวนจิต

(ถ้าจะพูดอย่างรวบรัด จิตก็มีเพียงดวงเดียว เพราะไม่สามารถเกิดได้ขณะ ะหลายดวง แต่เพราะเหตุที่เกิดหลายขณะ และมีส่วนประกอบ คือความดีความชั่ว เป็นต้น ต่าง ๆ กัน จึงนับจำนวนได้มาก. ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ แสดงการนับจำนวนไว้บางตอน เช่น จิตที่เป็นมหากุศลฝ่ายกามาวจร ๘, ส่วนรูปาวจร, อรูปาวจร และโลกุตตระไม่ได้นับให้, ครั้นถึงอกุศลจิต ได้นับจำนวนให้อีกว่า มี ๑๒, ถึงอัพยาทจิต นับจิตที่เป็นมหาวิบาก ๘ นอกนั้นเป็นแต่บอกชื่อไว้ข้างท้าย การนับจำนวนที่แสดงในที่นี่ จึงเป็นการนับย่อเพื่อให้ เข้าใจง่าย แต่ตามที่มิในพระไตรปิฎกมีจำนวนพิสดารมากกว่านี้. ได้เคยทำมาแล้วใน พระสูตรคือพระไตรปิฎกไม่ได้นับเป็นตัวเลขให้ แต่ผู้เขียนใส่ตัวเลขนับลงไป เพื่อเข้าใจง่าย กำหนดง่าย).

คำอธิบายในจิตตูปปาตกัณฑ์

ได้กล่าวแล้วโดยใจความว่า จิตตูปปาตกัณฑ์ เป็นภาคอธิบายภาคแรกของพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ นี้ ซึ่งมีภาคบทตั้ง ๑ ภาค ภาคอธิบาย ๔ ภาค. การตั้งเค้าโครงอธิบายของภาคแรก เจาะจงอธิบายเพียงคำ ๓ คำ คือ กุศลลา ธมฺมา (กุศลธรรม) อกุศลลา ธมฺมา (อกุศลธรรม) และ อพฺยาคตา ธมฺมา (อัพยากตธรรม คือ ธรรมที่เป็นกลาง ๆ) แล้วอธิบายเป็นเรื่องของจิต ส่วนการแบ่งเป็นกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร, โลกุตตระ ได้นำมาแบ่งภายใต้หัวข้อของกุศลธรรม, ภายใต้หัวข้อของอกุศลธรรมมีกามาวจร อยู่อย่างเดียว, ภายใต้หัวข้อของอัพยากตธรรมหรือธรรมที่เป็นกลาง ๆ คงมีทั้งกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร, และโลกุตตระ. ธรรมที่เป็นกลาง ๆ นั้น ได้แก่ จิตที่เป็นวิบากและเป็นกิริยา.^๑ เป็นอันว่า จิตตูปปาตกัณฑ์ อันเป็นคำอธิบายภาคแรก เจาะจงอธิบายเรื่องจิตที่ดีที่ไม่ดี และที่เป็นกลาง ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็ได้อธิบายเจตสิก คือธรรมที่เนื่องด้วยจิต พร้อมกันไปในตัวด้วย. ต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นลีลาในการอธิบาย คำว่า ธรรมอันเป็นกุศล ในตอนแรกของจิตตูปปาตกัณฑ์ : -

“ธรรมอันเป็นกุศล เป็นไฉน?

“ธรรมอันเป็นกุศล คือในสมัยใด **จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร**^๒ (ท่องเที่ยวไปในกาม) ประกอบด้วยโสมนัส (ความดีใจ) ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้น ปรารภอารมณ์ คือ รูป หรือเสียง หรือกลิ่น หรือรส หรือโผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้) หรือธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ), ในสมัยนั้นย่อมมี (ธรรมะ ๕๖ อย่าง) คือ : -

๑. ผัสสะ (ความถูกต้อง)
๒. เวทนา (ความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข)
๓. สัญญา (ความจำได้หมายรู้)
๔. เจตนา (ความจงใจ)
๕. จิตตะ (จิต)

๑. และหมายถึงรูปด้วย

๒. แสดงจิตฝ่ายกุศล เพียงดวงแรกหรือชนิดแรกข้อเดียว ก็พ่วงเอาธรรมะอื่น ๆ มาถึง ๕๖ ข้อ

๖. วิตก (ความตริก)
๗. วิจาร (ความตรอง)
๘. ปีติ (ความอิมใจ)
๙. สุข (ความสบายใจ, ในที่นี้ไม่หมายเอาสุขกาย)
๑๐. จิตตัสส เอกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง)
๑๑. สัทธินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือความเชื่อ)
๑๒. วิริยินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือความเพียร)
๑๓. สตินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือสติ)
๑๔. สมานินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือสมาธิ)
๑๕. ปัญญินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือปัญญา)
๑๖. มนินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือใจ)
๑๗. โสภณัสสลินทรี (ธรรมอันเป็นใหญ่คือความสุขใจ)
๑๘. ชีวิตินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือชีวิตความเป็นอยู่)
๑๙. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบคือเห็นอริยสัจ ๔)
๒๐. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)
๒๑. สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ)
๒๒. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)
๒๓. สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ)
๒๔. สัทธาพละ (กำลังคือความเชื่อ)
๒๕. วิริยพละ (กำลังคือความเพียร)
๒๖. สติพละ (กำลังคือสติ)
๒๗. สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ)
๒๘. ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา)
๒๙. ทิริพละ (กำลังคือความละอายต่อบาป)
๓๐. โอตตปป์พพละ (กำลังคือความเกรงกลัวต่อบาป)

๓๑. อโลภะ (ความไม่โลภ)
๓๒. อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย)
๓๓. อโมหะ (ความไม่หลง)
๓๔. อนภิชฌา (ความไม่โลภ ชนิดนึกน้อมมาเป็นของตน)
๓๕. อัพยาบาท (ความไม่คิดปองร้าย ชนิดนึกให้ผู้อื่นพินาศ)
๓๖. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบแบบทั่ว ๆ ไป เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี)
๓๗. ทิริ (ความละเอียดต่อบาป)
๓๘. โอตตปปะ (ความเกรงกลัวต่อบาป)
๓๙. กายปัสสัทธิ (ความสงบระงับแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)^๑
๔๐. จิตตปัสสัทธิ (ความสงบระงับแห่งจิต)
๔๑. กายลหุตา (ความเบาแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)
๔๒. จิตตลหุตา (ความเบาแห่งจิต)
๔๓. กายมฺหุตา (ความอ่อนสลวยแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)
๔๔. จิตตมฺหุตา (ความอ่อนสลวยแห่งจิต)
๔๕. กายกัมมัญญตา (ความควรแก่การงานแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)
๔๖. จิตตกัมมัญญตา (ความควรแก่การงานแห่งจิต)
๔๗. กายปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)
๔๘. จิตตปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งจิต)
๔๙. กายชุกตา (ความตรง ไม่คดโก่งแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)
๕๐. จิตตชุกตา (ความตรง ไม่คดโก่งแห่งจิต)
๕๑. สติ (ความระลึกได้)
๕๒. สัมปชัญญะ (ความรู้ตัว)
๕๓. สมถะ (ความสงบแห่งจิต)

๑. คำว่า กาย ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าร่างกาย หากหมายถึงกองหรือหมวดแห่งนามธรรม ๓ อย่าง คือ เวทนา, สัญญา, สังขาร หรือจะพูดแบบรวมก็คือ เจตสิก

๕๔. วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง)

๕๕. ปัคคาหะ (ความเพียรทางจิต)

๕๖. อวิกเขปะ (ความไม่ซัดส่าย คือความตั้งมั่นแห่งจิต).

“อนึ่ง ในสมัยนั้น ธรรมเหล่าใด แม้อื่น ที่ไม่มีรูปอิงอาศัยกันเกิดขึ้นมีอยู่. ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่ากุศล.”

(ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบายศัพท์แต่ละข้อ นี้เป็นเพียงคำอธิบายจิตดวงแรกใน ๘๙ ดวง ซึ่งมีธรรมประกอบ ๕๖ อย่าง กับได้ขมวดเงื่อนไขไว้ว่า แม้ธรรมเหล่าอื่นที่ไม่กล่าวไว้ แต่มีใช้รูปธรรม อิงอาศัยจิต ดังกล่าวเกิดขึ้น ก็จัดเป็นกุศลจิตได้. ธรรมประกอบ ๕๖ อย่างนั้น ในภาคอธิบายต่อไป ได้ชี้ให้เห็นว่าจะย่อได้อย่างไร หรือกำหนดหัวข้ออย่างไรบ้างดังต่อไปนี้

“ก็ในสมัยนั้นแล ย่อมมีชั้น ๔, आयตนะ ๒, ธาตุ ๒, อาหาร ๓, อินทรีย์ ๘, ฌานมีองค์ ๕, มรรคมมีองค์ ๕, ธรรมอันเป็นกำลัง ๗, เหตุ ๓, ผัสสะ ๑, เวทนา ๑, สัญญา ๑, เจตนา ๑, จิต ๑, เวทนาชั้น ๑, สัญญาชั้น ๑, สังขารชั้น ๑, วิญญาณชั้น ๑, มนายตนะ (อายตนะคือใจ) ๑, มนินทรีย์ (อินทรีย์คือใจ) ๑, มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้คือใจ) ๑, ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ) ๑, ธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ) ๑, หรือแม้ธรรมเหล่าใด แม้อื่น ที่ไม่มีรูปอิงอาศัยกันเกิดขึ้นมีอยู่. ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นกุศล.”

(คำอธิบายตอนนี้เป็นกรมองธรรม ๕๖ อย่าง ซึ่งประกอบกับจิตดวงแรก อันเป็นกุศล ฝ่ายกามาวจรนั้นว่าจะเรียกเป็นอย่างไรได้บ้าง มองในทิสสนะไหนได้บ้าง. ขอยกตัวอย่างพอให้เข้าใจ คือในธรรมประกอบ ๕๖ ข้อนั้น จัดเป็นชั้น ๔ ได้ดังนี้. ข้อ ๒ คือเวทนา, ข้อ ๙ คือสุข, ข้อ ๑๗ คือโสมนัสสินทรีย์ ธรรมอันเป็นใหญ่ คือความสบายใจ หรือความดีใจ **จัดเป็นเวทนาชั้น** (กองเวทนา) ; ข้อ ๓ คือสัญญา ความจำได้หมายรู้ **จัดเป็นสัญญาชั้น** (กองสัญญา) ; ๕๐ ข้อ เว้นข้อที่ ๒, ๓, ๔, ๙, ๑๖, ๑๗ **จัดเป็นสังขารชั้น** (กองสังขาร) ; ข้อ ๕ คือจิต, ข้อ ๑๖ คือมนินทรีย์ ธรรมอันเป็นใหญ่คือใจ **จัดเป็นวิญญาณชั้น** (กองวิญญาณ). ในที่นี้ไม่จัดเป็นชั้น ๕ เพราะขาดรูปไป ๑ เนื่องจากเป็นเรื่องของจิต แต่ก็สามารถจัดธรรมถึง ๕๖ ข้อมารวมได้ใน ๔ ข้อเท่านั้น. ตอนต่อไปแสดงอายตนะ

(บ่อเกิดหรือที่ต่อ) ๒ คือ ๑. มนายตนะ (อายตนะคือใจ) ๒. ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ). ในธรรม ๕๖ ข้อนั้น ข้อที่ ๕ คือจิต ข้อที่ ๑๖ คือมโนทริย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือใจ) **จัดเข้าในมนายตนะ** นอกนั้นคืออีก ๕๔ ข้อ **จัดเข้าในธัมมายตนะ**. ตอนนี้อย่างไรว่าตอนต้นอีก เพราะจัดธรรม ๕๖ อย่างมาลงใน ๒ อย่างได้. ข้อต่อไปจัดธรรม ๕๖ อย่างมาลงในธาตุ ๒ คือ ข้อที่ ๕ คือจิต ข้อที่ ๑๖ คือมโนทริย์ **จัดเข้าในมโนวิญญาณธาตุ** (ธาตุรู้ทางใจ), อีก ๕๔ ข้อที่เหลือ **จัดเข้าในธัมมธาตุ** (ธาตุคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ) หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งตามสำนวนอธิบายที่ปรากฏในนั้นอีก ๕๔ ข้อที่เหลืออันเคยจัดมาแล้วว่า ได้แก่ เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์นั้น จัดเป็นธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ) ดังนี้เป็นตัวอย่าง ต่อจากนั้นได้แสดงเรื่องอาหาร ๓ อินทริย์ ๔ เป็นต้น เป็นการชี้ไปว่า อาหาร ๓ มีอยู่ในธรรม ๕๖ ข้อนั้น อินทริย์ ๔ มีอยู่ในธรรม ๕๖ ข้อนั้นอย่างไรบ้าง คล้ายกับเป็นการสำรวจเครื่องจักรเครื่องยนต์ว่า อันไหนเป็นประเภทไหน เกี่ยวโยงกันอย่างไร เป็นการบริหารความคิดและความจำ, นี้เป็นคำอธิบายตอนที่ ๒ คือคำอธิบายตอนที่ ๑ เริ่มด้วยแสดงจิตดวงแรกที่เป็นกุศลแล้วแสดงธรรม ๕๖ อย่าง ที่เนื่องด้วยจิตดวงนั้น, ตอนที่ ๒ อธิบายว่า ธรรม ๕๖ อย่างนั้น จะเรียกชื่อย่อ ๆ หรือกำหนดหัวข้อเป็นจำนวนอย่างไรบ้าง, คำอธิบายตอนที่ ๓ ตัดจำนวนเลขออกเรียกแต่ชื่อดังต่อไปนี้)

“ก็ในสมัยนั้น ย่อมมีธรรม,^๑ มีขันธ์, มีอายตนะ, มีธาตุ, มีอาหาร, มีอินทริย์, มีฌาน, มีมรรค, มีफल (ธรรมอันเป็นกำลัง), มีเหตุ, มีผัสสะ, มีเวทนา, มีสัญญา, มีเจตนา, มีจิต, มีเวทนาขันธ์, มีสัญญาขันธ์, มีสังขารขันธ์, มีวิญญาณขันธ์, มีมนายตนะ, มีมโนทริย์, มีมโนวิญญาณธาตุ, มีธัมมายตนะ, มีธัมมธาตุ, อนึ่ง ในสมัยนั้น มีธรรมเหล่าใดแม้อันที่ไม่มีรูปป้องกันเกิดขึ้น. ธรรมเหล่านี้ก็ชื่อว่าเป็นกุศลธรรม.”

(คำอธิบายตอน ๓ นี้ ตัดตัวเลขออกให้เข้าใจแต่ชื่อธรรม แล้วอธิบายว่าธรรมชื่อนั้นได้แก่อะไร).

๑. เพิ่มขึ้นมากกว่าคำอธิบายตอนที่ ๒ เฉพาะคำว่า ธรรม แต่ก็อธิบายหมายความอย่างเดียวกันว่า ได้แก่ ขันธ์ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ธรรมประกอบกับจิต

(ท่านผู้อ่านได้ทราบแล้วว่า ในจิตตูปปาตกัณฑ์ อันเป็นคำอธิบายภาคแรกของบทตั้งนั้น อธิบายเพียงคำว่า กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรม (ธรรมที่เป็นกลาง ๆ) โดยอธิบายจิตตาม ๓ หัวข้อนั้น และในขณะเดียวกันก็อธิบายธรรมประกอบกับจิตทีละข้อ ด้วยว่าจิตชนิดไหนมีธรรมประกอบอะไรบ้าง. เฉพาะจิตดวงแรกได้แสดงให้เห็นแล้วว่า มีธรรมประกอบ ๕๖ ข้อ และจิตดวงต่อ ๆ ไปก็มีเท่ากันบ้าง มากกว่าบ้าง น้อยลงบ้าง จะนำมากล่าวจนหมดทุกอย่าง ก็ไม่มีหน้ากระดาษพอ. แต่มีข้อสังเกตที่ใคร่ฝากไว้แต่ท่านผู้รักการค้นคว้า คือในปัจจุบันนี้เรามักไม่เรียนอภิธรรมจากอภิธรรมปิฎก แต่เรียนตำราย่อเนื้อความแห่งอภิธรรมที่ชื่อว่า อภิธัมมัตถสังคหะ ท่านผู้อ่านภาษาบาลีได้ ควรจะได้ติดตามสอบสวนดูด้วย โดยตั้งใจเป็นกลาง ๆ อย่าปลงใจว่า คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุธาจารย์นั้นถูกต้องดีแล้วหรือยังบกพร่องอะไรอยู่ โดยเฉพาะเรื่องเจตสิก ๕๒ นั้น ก็คือธรรมประกอบกับจิต ๕๒ ประการนั่นเอง ในพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๔ นี้ จิตบางดวงมีธรรมประกอบถึง ๖๐ บางดวงก็มีไม่ถึง ควรจะได้สอบสวนเทียบเคียงดูว่าที่ว่าเจตสิก ๕๒ นั้นสมบูรณ์ถูกต้องดีหรืออย่างไร หรือท่านรวมอะไรเข้ากับอะไร ตัดอะไรออก การด่วนลงความเห็นว่าเป็นอภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุธาจารย์มีบกพร่อง ยังไม่เป็นการชอบ ควรจะได้ตรวจสอบค้นคว้าให้ละเอียดลออถี่ถ้วน ที่เสนอไว้นี้เพื่อให้ท่านผู้รักการค้นคว้าได้พยายามขบคิดและสอบสวนเรื่องนี้ทำเป็นตำราขึ้นเพื่อเป็นทางเรื่องปัญญาของผู้ใคร่การศึกษาต่อไป. ข้าพเจ้าผู้ทำหน้าที่นี้ ยังไม่พร้อมที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้ โดยเฉพาะในเล่มนี้ ขอเสนอชักชวนผู้ชอบงานค้นคว้าให้ช่วยทำอีกส่วนหนึ่ง. ต่อไปจะแสดงจิตดวงอื่น ๆ จนจบชนิดของจิตและจะละเรื่องธรรมที่ประกอบกับจิตแต่ละดวงไว้ไม่กล่าวถึง เพราะจะทำให้พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชนจบลงไม่ได้ใน ๑ เล่มตามที่ตั้งใจไว้).

แสดงจิตจากลำดับที่ ๑ ถึง ๘๙

(ต่อไปนี้จะแสดงจิต ๘๙ ชนิด โดยลำดับ จากที่ ๑ ถึง ๘๙ ความจริงโดยพิสดาร มีหลายร้อยหลายพันและพึงทราบว่ จากลำดับที่ ๑ ถึง ๒๑ เป็นกุศลจิต ; จากลำดับที่ ๒๒ ถึง ๓๓ รวมเป็น ๑๒ เป็นอกุศลจิต ; จากลำดับที่ ๓๔ ถึง ๘๙ รวม ๕๖ เป็นอัพยาทจิต คือจิตที่เป็นกลาง ๆ หนึ่ง ในจิตที่เป็นกลาง ๆ ๕๖ นี้ เป็นวิบากจิต คือจิตที่เป็นผล ๓๖ เป็นกิริยาจิต คือจิตที่เป็นกิริยา ๒๐) ดังต่อไปนี้ : -

กุศลจิต ๒๑

๑. กามาวจร (ท่องเที่ยวไปในกาม) ๘

๑. จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร ประกอบด้วยโสมนัส (ความดีใจ) ประกอบด้วย ญาณ (ความรู้) เป็นอสังขาริก (คือไม่ต้องมีสิ่งชักจูง จิตก็เกิดขึ้น).
๒. จิตเหมือนข้อที่ ๑ แต่เป็นสสังขาริก (คือต้องมีสิ่งชักจูง จิตจึงเกิดขึ้น).
๓. จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร ประกอบด้วยโสมนัส แต่**ไม่ประกอบด้วยญาณ** เป็นอสังขาริก.
๔. จิตเหมือนข้อที่ ๓ แต่เป็นสสังขาริก.
๕. จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร **ประกอบด้วยอุเบกขา** (ความรู้สึกเฉย ๆ คือไม่ดีใจไม่เสียใจ) **ประกอบด้วยญาณ** เป็นอสังขาริก.
๖. จิตเหมือนข้อที่ ๕ แต่เป็นสสังขาริก.
๗. จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร ประกอบด้วยอุเบกขา แต่**ไม่ประกอบด้วยญาณ** เป็นอสังขาริก.
๘. จิตเหมือนข้อที่ ๗ แต่เป็นสสังขาริก.

๒. รูปาวจร (ท่องเที่ยวไปในรูป) ๕

๙. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๑ ประกอบด้วยวิตก (ความตรึก), วิचार (ความตรอง), ปีติ (ความอิ่มใจ), สุข, เอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่ง).

๑๐. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๒ ประกอบด้วยวิจาร์, ปีติ, สุข, เอกัคคตา.
๑๑. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๓ ประกอบด้วยปีติ, สุข, เอกัคคตา.
๑๒. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๔ ประกอบด้วยสุข, เอกัคคตา.
๑๓. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๕ ประกอบด้วยอุเบกขา (ความวางเฉย) กับ เอกัคคตา.^๑

(หมายเหตุ : มีเรื่องแทรกที่ใคร่อธิบายไว้ในเรื่องจิตอันเป็นกุศลฝ่ายรูปาวจรไว้ประกอบการพิจารณาของผู้ใคร่การศึกษา คือการนับจำนวนจิตในรูปาวจรกุศล ที่นับไว้เพียง ๕ ในที่นี้ เป็นการนับอย่างรวบรัดตามแบบอภิธรรมมัตถสังคหะ แต่ถ้าจะแจกตามบาลีอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๔ นี้จริง ๆ ก็หลายร้อยหลายพัน ผู้ศึกษาอภิธรรมที่ไม่เคยนับตามอภิธรรมปิฎกเลย ก็อาจเข้าใจว่า รูปาวจรกุศลจิตมี ๕ เท่านั้น แท้จริงที่นับว่ามี ๕ นับตามฌาน ๕ และย่อย่อ ถ้านับอย่างพิสดารจะเป็นดังนี้ : -

๑. ท่านแสดงฌาน ๔ เรียกจตุกกนัย (นัยที่มี ๔)
๒. แล้วแสดงฌาน ๕ เรียกปัญจกนัย (นัยที่มี ๕)
๓. แล้วแสดงปฏิปทา ๔ (ดูปฏิปทา ๔ นัยแรกในหน้า ๔๒๓ ในพระสูตรเล่มที่ ๒)
๔. แล้วแสดงอารมณ์ ๔ (ฌานเล็กน้อยมีอารมณ์น้อย, ฌานเล็กน้อยมีอารมณ์ไม่มีประมาณ, ฌานไม่มีประมาณมีอารมณ์เล็กน้อย, ฌานไม่มีประมาณมีอารมณ์ไม่มีประมาณ)^๒

๕. แล้วแสดงปฏิปทา ๔ กับอารมณ์ ๔ ผสมกัน เรียกว่าหมวด ๑๖ ($4 \times 4 = 16$ = โสฬสกะ)

๖. แล้วแสดงกสิณ ๘ (ความจริงกสิณมี ๑๐ แต่ที่จะใช้เป็นอารมณ์ของรูปฌานได้ มีเพียง ๘ เว้นวิญญานกสิณและอากาศกสิณ)

๑. โดยปกติรูปฌานมี ๔ แต่ถ้าจัดอย่างพิสดารมี ๕ มีหลักฐาน มีทางพระสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ ๒ โปรดดูหน้า ๓๔๓ หมายเลข ๕ และเชิงอรรถ หน้า ๔๘๑ ด้วย
๒. ฌานเล็กน้อย คือไม่สามารถเป็นปัจจัยแห่งฌานสูงขึ้นไป มีอารมณ์น้อย คือมีอารมณ์ที่เพ่งในขนาดจำกัด พึงทราบคำอธิบายนี้อีก ๓ ข้อโดยอนุโลม

อรรถกถานับมาน ๔ มาณ ๕ เป็นหมวด ๙ ตั้งเกณฑ์เป็น ๑ ; คิดตามปฏิปทา ๔ ตั้งเลข ๔ ; คิดตามอารมณ์ ๔ ตั้งเลข ๔ ; คิดตามแบบผลมคือปฏิปทา ๔ กับอารมณ์ ๔ ตั้งเลข ๑๖ เมื่อนำเลขที่ตั้งเป็นเกณฑ์ไว้มารวมกันจะได้ ๒๕, เลข ๒๕ นี้ เมื่อนับตามมาน ๔ จะได้ ๑๐๐ ($๒๕ \times ๔ = ๑๐๐$), เมื่อนับตามมาน ๕ จะได้ ๑๒๕ ($๒๕ \times ๕ = ๑๒๕$) เพราะฉะนั้น เพียงนับธรรมดาทั้งมาน ๔ และมาน ๕ รวมกัน จะได้มานจิตถึง ๒๒๕ แต่ถือว่ามาน ๔ รวมได้ในมาน ๕ จึงนับเพียง ๑๒๕ ก็ได้. คราวนี้เมื่อเอาอารมณ์ของมาน มาคูณ เช่น กลิณ ๘ ก็จะได้จิต ($๑๒๕ \times ๘ = ๑,๐๐๐$) ดวง

แต่การแสดงอารมณ์ของมานมิได้มีเพียงเท่านี้ ท่านยังแสดงอภิภายตนะ,^๑ วิโมกข์^๒ ๓, พรหมวิหาร ๔, อสุภะ ๑๐. เมื่อเอาตัวเลขต่าง ๆ มาคูณเกณฑ์ ๑๒๕ ทุกประเภท แล้วนำมารวมกันจะได้ตัวเลขเป็นพัน ๆ ที่เดียว ทั้งตัวเลขเหล่านี้ อรรถกถาอรรถสาลินี ซึ่งแก้พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ ก็นับให้ดูเป็นตัวอย่างด้วย. จึงบันทึกไว้ที่นี่ เพื่อให้เทียบเคียง คัมภีร์อภิมมัตถสังคหะกับอภิธรรมปิฎกแท้ ๆ ว่ามีต่างกันในระยะเยื้องอยู่บ้างเหมือนกัน).

๓. อรูปาวจร (ท่องเที่ยวไปในอรูป) ๔

๑๔. จิตอันเป็นกุศล ประกอบด้วยอากาศานัญญาตนสังญา (จิตในอรูปมานที่ ๑)
๑๕. จิตอันเป็นกุศล ประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนสังญา (จิตในอรูปมานที่ ๒)
๑๖. จิตอันเป็นกุศล ประกอบด้วยอากิญจัญญาตนสังญา (จิตในอรูปมานที่ ๓)
๑๗. จิตอันเป็นกุศล ประกอบด้วยเนวสังญานาสังญาตนสังญา (จิตในอรูปมานที่ ๔).

๔. โลกุตตระ (จิตพ้นจากโลก) ๔

๑๘. จิตอันเป็นกุศลที่เนื่องด้วยโสดาปัตติมรรค
๑๙. จิตอันเป็นกุศลที่เนื่องด้วยสกทาคามิมรรค

๑. อภิภายตนะมี ๘ ดูพระสูตรเล่ม ๒ หน้า ๔๔๑ ในที่นี้อภิภายตนะ มิได้แสดงตัวเลขไว้ เพราะท่านนำมาแสดงเพียงบางข้อ
๒. วิโมกข์มี ๘ แต่นำมากล่าวเพียง ๓ ข้อแรก ดูพระสูตรเล่ม ๒ หน้า ๑๔๔

๒๐. จิตอันเป็นกุศลที่เนื่องด้วยอนาคามิมรรค

๒๑. จิตอันเป็นกุศลที่เนื่องด้วยอรหัตตมรรค.

(หมายเหตุ : มีข้อที่น่าจะอธิบายแทรกไว้อีก คือเมื่อจบการแสดงอรูปาวัจร กุศลจิตแล้ว ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ ได้ตั้งอธิบายกามาวจร, รูปาวัจร และอรูปาวัจรซ้ำอีก โดยตั้งเกณฑ์อิทธิบาท คือธรรมอันให้บรรลุความสำเร็จ ๔ ประการ คือฉันทะ ความพอใจ, วิริยะ ความเพียร, จิตตะ ความฝักใฝ่, วิมังสา การพิจารณาสอบสวน แล้วแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คืออย่างเลว, อย่างกลาง, และอย่างประณีต ($๔ \times ๓ = ๑๒$) นำมาประกอบกับ กุศลจิตที่เป็นกามาวจร, รูปาวัจร และอรูปาวัจร จนจบ. **ครั้งถึงคราวแสดงกุศลจิตที่เป็นโลกุตตรธรรม** ก็ตั้งเกณฑ์ฌาน ๔ และฌาน ๕ อันเป็นโลกุตตระ (พ้นจากโลก), แล้วแสดง ปฏิปทา ๔ (ปฏิบัติลำบาก ตรัสรู้ได้ช้า, ปฏิบัติลำบาก ตรัสรู้ได้เร็ว, ปฏิบัติสะดวก ตรัสรู้ได้ช้า, ปฏิบัติสะดวก ตรัสรู้ได้เร็ว), แล้วแสดงสุญญตะ (ความว่างเปล่า), แล้วแสดง ปฏิปทา ๔ ผลกับสุญญตะ, แล้วแสดงอัปพนิตตะ (ความไม่มีที่ตั้ง), แล้วแสดงปฏิปทา ๔ ผลกับอัปพนิตตะ, ครั้นแล้วตั้งเกณฑ์การเจริญธรรมที่เป็นโลกุตตระอีก ๑๙ ข้อ^๑ รวมเป็น ๒๐ ข้อ ทั้งโลกุตตรฌาน. เมื่อตั้งเกณฑ์ ๒๐ ข้อ ตั้งเกณฑ์แจกรายละเอียดข้อละ ๑๐ จึงเป็นโลกุตตรจิตที่เป็นกุศล ๒๐๐ ดวง หรือ ๒๐๐ นัย (ดูวรรรถกถา หน้า ๓๖๗)^๒ อนึ่ง การตั้งเกณฑ์ ๑๐ เพื่อนำมาคูณธรรม ๒๐ ข้อ คือ ๑. ปฏิปทา ๔ ล้วน ๆ ๒. สุญญตะล้วน ๆ ๓. สุญญตะกับปฏิปทาผสมกัน ๔. อัปพนิตตะล้วน ๆ ๕. ปฏิปทา ๔ กับอัปพนิตตะผสมกัน รวม ๕ อย่าง คูณด้วยนัย ๒ คือฌาน ๔ นัยหนึ่ง ฌาน ๕ นัยหนึ่ง $๕ \times ๒ = ๑๐$ ดูวรรรถกถา หน้า ๓๕๒ ต่อจากนั้นจึงแสดงมรรค ๔).

๑. คือมรรค, สติปฏิฐาน, สัมมัมปธาน, อิทธิบาท, อินทรีย์, พละ, โพชฌงค์, ลัจจะ, สมถะ, ธรรมะ, ขันธ, आयตนะ, ธาตุ, อาหาร, ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, จิต อันเป็นโลกุตตระ
๒. การนับจิตเฉพาะโลกุตตรกุศลถึง ๒๐๐ ดวงนี้ ย่อเหลือเพียง ๔ เท่านั้น

อกุศลจิต ๑๒

เกิดจากความโลภเป็นมูล ๘

๒๒. จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยทิวฏฐิ (ความเห็นผิด), เป็นอสังขาริก (ไม่มีสิ่งชักจูงก็เกิดขึ้น)

๒๓. จิตเหมือนข้อ ๒๒ แต่เป็นสังขาริก (มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น)

๒๔. จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยทิวฏฐิ, เป็นอสังขาริก

๒๕. จิตเหมือนข้อ ๒๔ แต่เป็นสังขาริก

๒๖. จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ), ประกอบด้วยทิวฏฐิ, เป็นอสังขาริก

๒๗. จิตเหมือนข้อ ๖ แต่เป็นสังขาริก

๒๘. จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยทิวฏฐิ, เป็นอสังขาริก

๒๙. จิตเหมือนข้อ ๒๘ แต่เป็นสังขาริก.

เกิดจากโทสะเป็นมูล ๒

๓๐. จิตประกอบด้วยโทมนัส (ความไม่สบายใจ) ประกอบด้วยปฏิฆะ (ความขัดใจ), เป็นอสังขาริก (ไม่มีสิ่งชักจูงก็เกิดขึ้น)

๓๑. จิตเหมือนข้อ ๓๐ แต่เป็นสังขาริก (มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น).

เกิดจากโมหะเป็นมูล ๒

๓๒. จิตประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ), ประกอบด้วยความสงสัย

๓๓. จิตประกอบด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยอุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน).

อัปยาคตจิต ๕๖

(วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐)

วิบากจิต ๓๖

๑. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศลฝ่ายกามาวจร ๑๖

๓๔. จักขุวิญญาณ (ความรู้้อารมณ์ทางตา) ประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ) มีรูปเป็นอารมณ์

๓๕. โสตรวิญญาน (ความรู้้อารมณ์ทางหู) ประกอบด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์

๓๖. ฆานวิญญาน (ความรู้้อารมณ์ทางจมูก) ประกอบด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์

๓๗. ชิวหาวิญญาน (ความรู้้อารมณ์ทางลิ้น) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์

๓๘. กายวิญญาน (ความรู้้อารมณ์ทางกาย) ประกอบด้วยสุข มีโณภูลัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) เป็นอารมณ์

(หมายเหตุ : จากข้อ ๓๔ ถึงข้อ ๓๘ รวม ๕ ข้อนี้ เรียกว่า วิญญาน ๕ อันเป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศล).

๓๙. มโนธาตุ (ธาตุคือใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส และโณภูลัพพะ เป็นอารมณ์^๑

๔๐. มโนวิญญานธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) ประกอบด้วยโสมนัส (ความดีใจหรือสบายใจ) มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โณภูลัพพะ และธรรม (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) เป็นอารมณ์^๒

๔๑. มโนวิญญานธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) อันประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป จนถึงมีธรรมเป็นอารมณ์ (มีอารมณ์ครบ ๖)

(หมายเหตุ : ตั้งแต่ข้อ ๓๘ ถึง ๔๑ รวม ๔ ข้อนี้ เป็นวิบากจิตธรรมดา ส่วนอีก ๔ ข้อ ต่อไปนี้เรียกว่า มหาวิบาก).

๑. มโนธาตุ มีอารมณ์เพียง ๕ คืออารมณ์ในใจ

๒. มโนวิญญานธาตุ มีอารมณ์ครบ ๖ พึงสังเกตทั้งมโนธาตุและมโนวิญญานธาตุไว้ในเรื่องจำนวนอารมณ์ด้วย

๔๒. มโนวิญญูณธาตุ ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีสิ่งชักจูงก็เกิดขึ้น)

๔๓. เหมือนข้อ ๔๒ ต่างแต่เป็นสังขาริก (มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น)

๔๔. มโนวิญญูณธาตุ ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๔๕. เหมือนข้อ ๔๔ ต่างแต่เป็นสังขาริก

๔๖. มโนวิญญูณธาตุ ประกอบด้วยอุเบกขา, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๔๗. เหมือนข้อ ๔๖ ต่างแต่เป็นสังขาริก

๔๘. มโนวิญญูณธาตุ ประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๔๙. เหมือนข้อ ๔๘ ต่างแต่เป็นสังขาริก

๒. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศล^๑ ฝ่ายรูปาวจร ๕

๕๐. วิบากจิตในฌานที่ ๑

๕๑. วิบากจิตในฌานที่ ๒

๕๒. วิบากจิตในฌานที่ ๓

๕๓. วิบากจิตในฌานที่ ๔

๕๔. วิบากจิตในฌานที่ ๕

(หมายเหตุ : ตั้งแต่ข้อ ๕๐ ถึง ๕๔ รวม ๕ ข้อนี้ เป็นการย่ออย่างรวบรัด ถ้าจะแจกอย่างพิสดารก็จะต้องแยกเป็นฌาน ๔ นัยหนึ่ง ฌาน ๕ อีกนัยหนึ่ง แล้วแจกไปตามกสิณ ตามอย่าง que หมายเหตุไว้ท้ายจิตข้อ ๑๓).

๓. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศลฝ่ายอรูปราวจร ๔

๕๕. วิบากจิตที่ประกอบด้วยอากาศานัญญาตณัลลัญญา

๕๖. วิบากจิตที่ประกอบด้วยวิญญาณัญญาตณัลลัญญา

๕๗. วิบากจิตที่ประกอบด้วยอากาศัญญาตณัลลัญญา

๕๘. วิบากจิตที่ประกอบด้วยเนวล์ลัญญานาลลัญญาตณัลลัญญา

๑. พึงสังเกตว่า วิบากจิตที่เป็นผลของอกุศลฝ่ายกามาวจร ยังไม่กล่าวถึงในที่นี้ ด้วยต้องการแสดงฝ่ายกุศลให้หมดก่อน แล้วจึงแสดงวิบากจิตที่เป็นผลของอกุศลภายหลัง

๔. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศลฝ่ายโลกุตตระ ๔

- ๕๙. โสตาปัตติผลจิต
- ๖๐. สกทาคามีผลจิต
- ๖๑. อนาคามีผลจิต
- ๖๒. อรหัตตผลจิต

(หมายเหตุ : วิบากจิตที่เป็นโลกุตตระนี้ก็เช่นกัน ย่อแบบสั้นที่สุดจะได้เพียง ๔ แต่ถ้ามกล่าวอย่างพิสดารตามตัวหนังสือจะได้ประมาณ ๒๐๐ ตามแบบที่หมายเหตุไว้ในข้อ ๒๑).

วิบากจิตฝ่ายอกุศล

๑. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของอกุศล ๗

- ๖๓. จักขุวิญญาณ (ความรู้้อารมณ์ทางตา) ประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้รู้สึกเฉย ๆ) มีรูปเป็นอารมณ์
- ๖๔. โสทวิญญาณ (ความรู้้อารมณ์ทางหู) ประกอบด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์
- ๖๕. ฆานวิญญาณ (ความรู้้อารมณ์ทางจมูก) ประกอบด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์
- ๖๖. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้้อารมณ์ทางลิ้น) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์
- ๖๗. กายวิญญาณ (ความรู้้อารมณ์ทางกาย) ประกอบด้วยทุกข มีโผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) เป็นอารมณ์
- ๖๘. มโนธาตุ (ธาตุคือใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์
- ๖๙. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ และธรรม (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) เป็นอารมณ์ (คือมีอารมณ์ครบ ๖)

(หมายเหตุ : วิบากจิตฝ่ายอกุศล ๗ ข้อ ตั้งแต่ข้อ ๖๓ ถึง ๖๙ นี้ พึงเทียบดูกับ วิบากจิตฝ่ายกุศล ตั้งแต่ข้อ ๓๔ ถึงข้อ ๔๑ ดูด้วยว่า ในที่นี้ขาดไป ๑ ข้อ คือมโนวิญญาณธาตุ อันประกอบด้วยโสมนัส. นอกจากนั้นหนังสืออภิธัมมัตถสังคหะ เรียกชื่อจิตดวงที่ ๖๘ ว่า

สัมปฏิจจันนະ อันประกอบด้วยอุเบกขา จิตตวงที่ ๖๙ ว่า สันติระณะ อันประกอบด้วยอุเบกขา).

กิริยาจิต ๒๐

๑. จิตที่เป็นกิริยาฝ่ายกามาวจร ๑๑

๗๐. มโนธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ) มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โสภณวัตถุเป็นอารมณ์

๗๑. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส มีอารมณ์ครบ ๖

๗๒. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา มีอารมณ์ครบ ๖

(หมายเหตุ : ตั้งแต่ข้อ ๗๐ ถึง ๗๒ รวม ๓ ข้อนี้ อภิธัมมัตถลึงคหะเรียกออกเหตุกิริยาจิต แต่เรียกชื่อต่างไปตามลำดับดังนี้ ปัญจทวาราวัชชณะ อันประกอบด้วยอุเบกขา มโนทวาราวัชชณะ อันประกอบด้วยอุเบกขา และหสิตุปปาทจิต คือจิตคิดยิ้มแย้มอันประกอบด้วยโสมนัส).

๗๓. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๗๔. เหมือนข้อ ๗๓ ต่างแต่เป็นสังขาริก

๗๕. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๗๖. เหมือนข้อ ๗๕ ต่างแต่เป็นสังขาริก

๗๗. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๗๘. เหมือนข้อ ๗๗ ต่างแต่เป็นสังขาริก

๗๙. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๘๐. เหมือนข้อ ๗๙ ต่างแต่เป็นสังขาริก

๒. จิตที่เป็นกิริยาฝ่ายรูปาวจร ๕

๘๑. จิตที่เป็นกิริยาในภวนที่ ๑
๘๒. จิตที่เป็นกิริยาในภวนที่ ๒
๘๓. จิตที่เป็นกิริยาในภวนที่ ๓
๘๔. จิตที่เป็นกิริยาในภวนที่ ๔
๘๕. จิตที่เป็นกิริยาในภวนที่ ๕

๓. จิตที่เป็นกิริยาฝ่ายอรูปาวจร ๔

๘๖. จิตที่เป็นกิริยา ประกอบด้วยอากาสนัญญาตนสัญญา
๘๗. จิตที่เป็นกิริยา ประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนสัญญา
๘๘. จิตที่เป็นกิริยา ประกอบด้วยอากิญจัญญาตนสัญญา
๘๙. จิตที่เป็นกิริยา ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา

(หมายเหตุ : เป็นอันสรุปว่า ลำดับจิตตามที่แสดงในอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๔ นี้ จัดลำดับโดยชาติ คือกุศล อกุศล และอัปยากฤต (เฉพาะอัปยากฤต แยกเป็นวิบากจิต และกิริยาจิต) จึงมีลำดับไม่เหมือนกับหนังสืออภิธรรมมัตถสังคหะ นอกจากนั้นในจิตที่เป็นรูปาวจร และโลกุตตระ ยังแสดงจิตพิสดารมากมาย จึงควรกำหนดง่าย ๆ ดังนี้ อย่างย่อ ธรรมดา จิตมี ๘๘ ชนิด อย่างพิสดารธรรมดา มี ๑๒๑ ชนิด อย่างพิสดารเต็มรูป มีนับจำนวนพัน)

๓. คำอธิบายเรื่องรูป (รูปกัณฑ์)

คำอธิบายเรื่องรูป หรือรูปกัณฑ์นี้ เป็นส่วนที่ ๓ คือส่วนที่ ๑ เป็นมาติกา หรือบทตั้ง ส่วนที่ ๒ เป็นคำอธิบายเรื่องจิตเกิด (จิตตูปปาตกัณฑ์) ส่วนที่ ๓ จึงถึงลำดับที่จะอธิบายเรื่องรูป

ในการอธิบายคำว่า รูป นี้ ท่านตั้งคำถามขึ้นก่อนว่า ธรรมที่เป็นกลาง ๆ (อัปยากฤต) เป็นไฉนแล้วแก้วว่า ธรรมที่เป็นกลาง ๆ (โดยใจความ) ได้แก่ ธรรม ๔ อย่าง คือ วิบาก, กิริยา, รูป, และอสังขตธาตุ (นิพพาน)^๑

๑. คำว่า วิบาก และกิริยา ได้แสดงมาแล้วในจิตตูปปาตกัณฑ์ ทั้งสองนี้ เป็นอัปยากฤตจิต จึงยังคงเหลืออีก ๒ อย่างที่ยังมิได้อธิบาย คือรูปกับนิพพาน ในที่นี้จะอธิบายเรื่องรูป เพราะฉะนั้น จึงควรทราบว่ารูป และนิพพาน ก็เป็นอัปยากฤตด้วย

(หมายเหตุ : คำว่า วิบาก, กิริยา โดยตรง ได้แก่ จิตหรือวิญญานชั้นที่เป็นผล และเป็นกิริยาโดยอ้อมยอมหมายคลุมถึงเจตสิกหรือเวทนาชั้น, สัญญาชั้น, สังขารชั้น ซึ่งเกิดขึ้นผลสมกับจิตที่เป็นวิบากหรือกิริยานั้นด้วย)

ครั้นแล้วได้ตั้งปัญหาเฉพาะคำว่า รูป ว่าได้แก่อะไร แล้วแก้ว่า ได้แก่ มหาภูตรูป (รูปใหญ่ คือธาตุทั้งสี่) และอุปาทายรูป (รูปอาศัย คือจะปรากฏได้ก็ต้องอาศัยธาตุทั้งสี่)

ครั้นแล้วได้แสดงบทตั้ง (มาติกา) เกี่ยวกับรูป ตั้งแต่หมวดที่ ๑ ถึงหมวดที่ ๑๑ ต่อจากนั้น จึงอธิบายบทตั้งนั้นทุกหมวด. ต่อไปจะแสดงตัวอย่างรูปในหมวดที่ ๑ ถึงหมวดที่ ๑๑

หมวดที่ ๑ (เอกกะ)

รูปทุกชนิด **มิใช่เหตุ** (มิใช่เหตุฝ่ายดี เพราะมิใช่โอโลภะ โทสะ โมหะ มิใช่เหตุฝ่ายชั่ว เพราะมิใช่โลภะ โทสะ โมหะ) **ไม่มีเหตุ** (ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ หรือโอโลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูลเหมือนอกุศล หรือกุศล เพราะเป็นกลาง ๆ) นอกจากนี้ยังแสดงคำอธิบายรูป ๔๒ บท รวมเป็น ๔๔ บท

หมวดที่ ๒ (ทุกะ)

รูปที่อาศัยมีอยู่ รูปที่มีได้อาศัยมีอยู่ (รูปที่อาศัย คืออุปาทารูป รูปที่มีได้อาศัย คือมหาภูตรูป^๑) นอกจากนั้นอธิบายถึงรูปที่แบ่งออกเป็น ๒ อย่างต่าง ๆ กันอีก ๑๐๓ คู่ รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๑๐๔ คู่

หมวดที่ ๓ (ติกะ)

รูปใดเป็นไปในภายใน รูปนั้นเป็นอุปาทารูป, รูปใดเป็นไปในภายนอก รูปนั้นเป็นอุปาทารูป (รูปอาศัย) ก็มี เป็นโนอุปาทารูป (มิใช่รูปอาศัย) ก็มี นอกจากนั้นอธิบายถึงรูปที่แบ่งออกเป็น ๓ อย่างต่าง ๆ กันอีก ๓๐๒ หมวด ๓ รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๓๐๓ หมวด ๓ (คำว่า อุปาทารูป และอุปาทายรูป ใช้ได้ทั้งสองอย่าง ความหมายอย่างเดียวกัน)

๑. อุปาทายรูป คือรูปที่จะปรากฏได้ ต้องอาศัยธาตุทั้งสี่ เช่น ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ถ้าไม่มีธาตุทั้งสี่ ก็ไม่ปรากฏ ส่วนมหาภูตรูปไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น เป็นของปรากฏได้ในตัวเอง

หมวดที่ ๔ (จตุกกะ)

รูปใดเป็นรูปอาศัย รูปนั้นถูกยึดถือก็มี ไม่ถูกยึดถือก็มี, รูปใดไม่เป็นรูปอาศัย รูปนั้นถูกยึดถือก็มี ไม่ถูกยึดถือก็มี นอกจากนั้นอธิบายถึงรูปที่แบ่งออกเป็น ๔ อย่างต่าง ๆ กันอีก ๒๒ หมวด ๔ รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๒๒ หมวด ๔

หมวดที่ ๕ (ปัญจกะ)

ธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ, ธาตุลม, และรูปอาศัย (รวมเป็น ๕)

หมวดที่ ๖ (ฉกกะ)

รูปที่พึงรู้ด้วยตา, ด้วยหู, ด้วยจมูก, ด้วยลิ้น, ด้วยกาย และด้วยใจ (รวมเป็น ๖)

หมวดที่ ๗ (สัตตกะ)

รูปที่พึงรู้ด้วยตา, ด้วยหู, ด้วยจมูก, ด้วยลิ้น, ด้วยกาย, ด้วยมโนธาตุ (ธาตุคือใจ), และด้วยมโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) (รวมเป็น ๗)

หมวดที่ ๘ (อัฐฐกะ)

รูปที่พึงรู้ด้วยตา, ด้วยหู, ด้วยจมูก, ด้วยลิ้น, ด้วยกาย มีสัมผัสเป็นสุขก็มี มีสัมผัสเป็นทุกข์ก็มี, ด้วยมโนธาตุ และด้วยมโนวิญญาณธาตุ (รวมเป็น ๘ โดยแยกรูปที่พึงรู้ด้วยกายออกเป็น ๒)

หมวดที่ ๙ (นวกะ)

อินทรีย์ (ธรรมชาติอันเป็นใหญ่) คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, หृทัย (อิตถินทรีย์), ชาย (ปฐลินทรีย์), ชีวิต (ชีวิตินทรีย์) และธรรมชาติ ซึ่งมีใช้อินทรีย์ (รวมเป็น ๙ เฉพาะข้อหลังที่ปฏิเสธว่าธรรมชาติซึ่งมีใช้อินทรีย์นั้น หมายถึงรูปอื่น ๆ ที่นอกจากอินทรีย์)

หมวดที่ ๑๐ (ทสกะ)

อินทรีย์ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, หृทัย, ชาย, ชีวิต และธรรมชาติ ซึ่งมีใช้อินทรีย์อันถูกต้องได้ (ลัปปฐิมะ) ก็มี, อันถูกต้องไม่ได้ (อัปปฐิมะ) ก็มี (รวมเป็น ๑๐ โดยแยกข้อสุดท้ายออกเป็น ๒)

หมวดที่ ๑๑ (เอกาทสกะ)

อายตนะ (ที่ต่อหรือบ่อเกิด) คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) และรูปที่เห็นไม่ได้ (อนิทัสสนะ) และถูกต้องไม่ได้ (อัปปฏิมะ) เป็นของเนื่องด้วยธัมมายตนะ (รู้ได้ด้วยใจ) (รวมเป็น ๑๑)

๔. นิกเขปกัณท์ (คำอธิบายบทตั้งทุกข้อ)

๕. อัตถุทธารกัณท์

(คำอธิบายบทตั้งอย่างย่อ)

หมวดใหญ่ทั้งสองได้นำมาตั้งไว้รวมกัน เพราะถือว่าเป็นคำอธิบายบทตั้งหรือ มาติกา เป็นแต่แบบแรกยาวกว่า แบบหลังสั้นกว่า ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างคำอธิบาย กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคตธรรมทั้งสองแบบพอให้เห็นตัวอย่าง

คำอธิบายกุศลธรรมในนิกเขปกัณท์

รากเหง้าแห่งกุศล ๓ คือความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง, เวทนาขันธ, สัญญาขันธ, สังขารขันธ, วิญญาณขันธ อันประกอบด้วยความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงนั้น, กายกรรม, วชิกรรม, มโนกรรม (การกระทำทางกาย, วาจา, ใจ) อันมีความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงนั้นเป็นสมุฏฐาน **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่ากุศล** (พึงสังเกตว่า ในจิตตูปปาทกัณท์แสดง กุศลธรรมเพียงแค่จิตกับเจตสิก แต่ในที่นี้ อธิบายกว้างออกมาถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ ด้วย)

คำอธิบายกุศลธรรมในอัตถุทธารกัณท์

กุศลในภูมิ ๔ (กามาวจรภูมิ, รูปาวจรภูมิ, อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ) **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่ากุศล**

คำอธิบายอกุศลธรรมในนิกเขปกัณท์

รากเหง้าแห่งอกุศล ๓ คือความโลภ ความโกรธ ความหลง, กิเลสที่มีเนื้อความ อันเดียวกับความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น, เวทนาขันธ, สัญญาขันธ, สังขารขันธ,

วิญญาณขันธ์ อันประกอบด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น, กายกรรม, วลีกรรม, มโนกรรม อันมีความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้นเป็นสมุฏฐาน **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอกุศล.**

คำอธิบายอกุศลธรรมในอตัลฤทธารกัณท์

ความเกิดขึ้นแห่งจิตอันเป็นอกุศล ๑๒ **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอกุศล**

คำอธิบายอัพยากตธรรมในนิกเขปกัณท์

วิบาก (ผล) ของธรรมที่เป็นกุศลและอกุศลที่เป็นกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร, โลกุตตระ (อปริยาปนนะ), ที่เป็นเวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์, ธรรมที่เป็นกิริยา, มิใช่กุศลมิใช่ผลของกรรม, รูปทั้งปวง, อสังขตธาตุ (นิพพาน) **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอัพยากต** (เป็นกลาง ๆ)

คำอธิบายอัพยากตธรรมในอตัลฤทธารกัณท์

วิบากในภุมิทั้งสี่, กิริยาในภุมิทั้งสาม (โลกุตตรภุมิไม่มีกิริยา), รูป, นิพพาน **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอัพยากต**

จบพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ อัมมสังคณี

(หมายเหตุ : ผู้เขียนมีความเสียดายอย่างยิ่งที่ไม่สามารถแสดงคำอธิบายในบทตั้งในเล่มที่ ๓๔ ได้หมดทุกข้อ แต่ก็ขอให้ท่านผู้อ่าน ซึ่งเคยผ่านหนังสือเรื่อง GUIDE THROUGH ABHIDHAMMAPITAKA (นำทางอภิธรรมปิฎก) ของพระนยายติโลกเถระชาวเยอรมันมาแล้ว โปรดเทียบเคียงดู จะเห็นได้ว่า ที่ผู้เขียนย่อในที่นี้ พิสดารกว่ามาก ส่วนที่พระเถระเยอรมันย่อนั้น บางตอนหนักไปในทางถอดข้อความในหนังสืออภิธัมมัตถสังคหะซึ่งมิใช่พระอภิธรรมปิฎกมากกว่า ส่วนเล่มนี้ถือแนวตามอภิธรรมปิฎก แต่เทียบให้เห็นบางส่วนของอภิธัมมัตถสังคหะ ความจำเป็นในการย่อแต่พอได้สาระสำคัญ และหน้ากระดาษจำกัด ทำให้ต้องจบข้อความในเล่มที่ ๓๔ ทั้งที่ยังมีข้อความบางตอนที่นำเสนอใจอีกมาก แต่อย่างไรก็ตาม ท่านผู้อ่านก็ได้ผ่านสาระสำคัญเกือบจะเรียกว่าสมบูรณ์)

เล่มที่ ๓๕ ชื่อวิภังค์ (เป็นอภิธรรมปิฎก)

พระไตรปิฎกเล่มนี้ ว่าด้วยการแจก (วิภังค์) คือแยกกลุ่มธรรมต่าง ๆ ให้เห็นรายละเอียด เช่น คำว่า ชั้นธ ๕ อายุตนะ ๑๒ จำแนกรายละเอียดออกไปอย่างไรบ้าง.

การแยกกลุ่มหรืออธิบายแจกรายละเอียดของธรรมต่าง ๆ ออกไปในเล่มที่ ๓๕ นี้ มี ๑๘ หมวด คือ

๑. ชั้นธวิภังค์ แจกชั้นธ ๕
๒. อายุตนะวิภังค์ แจกอายุตนะ ๑๒
๓. ธาตุวิภังค์ แจกธาตุ ๖ และธาตุ ๑๘
๔. สัจจวิภังค์ แจกอริยสัจ ๔
๕. อินทริยวิภังค์ แจกอินทริย ๒๒
๖. ปัจจยการวิภังค์ แจกปัจจยการ ๑๒ ที่เรียกว่าปฏิจลสมุปบาท
๗. สติปัญญาวิภังค์ แจกสติปัญญา ๔
๘. สัมมปธานวิภังค์ แจกสัมมปธาน (เพียรชอบ) ๔
๙. อิทธิบาทวิภังค์ แจกอิทธิบาท ๔
๑๐. โภชนังควิภังค์ แจกโภชนังค ๗
๑๑. มัคควิภังค์ แจกมรรคมีองค์ ๘
๑๒. ฌานวิภังค์ แจกฌาน (การเพ่งอารมณ์) ทั้งรูปฌานและอรุฌาน
๑๓. อัปมัณฺญวิภังค์ แจกอัปมัณฺญา ๔ (พรหมวิหาร ๔ ที่แผ่ไปโดยไม่มี

กำหนดประมาณ)

๑๔. ลิกขาปทวิภังค์ แจกลิกขาบท ๕ คือศีล ๕
๑๕. ปฏิสัมภิตาวิภังค์ แจกปฏิสัมภิตา (ความแตกฉาน) ๔
๑๖. ญาณวิภังค์ แจกญาณ (ความรู้) ตั้งแต่หมวด ๑ ถึงหมวด ๑๐
๑๗. ขุททกวัตตวิภังค์ แจกเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ตั้งแต่หมวดที่ ๑ ถึงหมวดที่ ๑๘

และทีฎฐิติ ๖๒

๑๘. รัम्मททยวิภังค์ แจกหัวใจหรือหัวข้อธรรม

ในการแจกธรรมทั้งสิบแปดหัวข้อเหล่านี้ โดยมากได้ตั้งเป็น ๓ ภาค คือ เป็นหัวข้อฝ่ายพระสูตร (สุดตันตภาชนียะ), หัวข้อฝ่ายพระอภิธรรม (อภิธัมมภาชนียะ) และหมวดถามตอบปัญหา (ปัญหาปุจฉะ) เป็นการแยกอธิบายให้เห็นว่า ศัพท์ธรรมนั้น ๆ อธิบายตามแนวพระสูตรอย่างไร ตามแนวพระอภิธรรมอย่างไร มีพิเศษออกไป คือ ข้อ ๕ และข้อ ๑๔ ไม่มีหัวข้อฝ่ายพระสูตร และข้อ ๑๖, ๑๗ และ ๑๘ ไม่ตั้งเป็นหัวข้อฝ่ายพระสูตร ฝ่ายพระอภิธรรม หากตั้งตามหมวดที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้น

ขยายความ

๑. ชั้นวิภังค์ แจกชั้น ๕

ก. สุดตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

ชั้นหรือกอง ๕ คือ กองรูป, กองเวทนา, กองสัญญา, กองสังขาร, กองวิญญาณ ใน ๕ กองนั้น กองรูปเป็นไหน? รูปใด ๆ ที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน, ภายในหรือภายนอก, หยาบหรือละเอียด, เลวหรือประณีต, อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รวบรวมย่อรูปนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน นี้เรียกว่ารูป

(ต่อจากนั้นเป็นการอธิบายรูปที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันว่า หมายความว่าอย่างไร อธิบายหมดจนกระทั่งว่ารูปที่อยู่ไกลหรือใกล้ หมายความว่าอย่างไร แล้วอธิบายเวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณในทำนองเดียวกับรูป จนจบหมดทุกข้อ จัดว่าจบสุดตันตภาชนียะ)

ข. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

ชั้นหรือกอง ๕ คือ กองรูป, กองเวทนา, กองสัญญา, กองสังขาร, กองวิญญาณ ใน ๕ กองนั้น กองรูปเป็นไหน ? รูปที่มีอย่างเดียว ได้แก่รูปทั้งปวง มิใช่เหตุ, ไม่มีเหตุ เป็นต้น (ทำนองเดียวกับที่กล่าวไว้ในรูปกัณฑ์ในธัมมสังคณี เล่มที่ ๓๔ ที่ย่อมาแล้ว) จนถึงหมวด ๑๑ คือรูปแจกออกเป็น ๑๑ อย่าง มีอะไรบ้าง

ต่อจากนั้นอธิบายกองเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์) ตั้งแต่อย่างเดียวไปจนถึง ๑๐ อย่าง แล้วอธิบายยกย้ายน้อยไปจนถึงเวทนา ๒๔ เวทนา ๓๐ และเวทนามากอย่าง

ต่อจากนั้นอธิบายกองสังขญา (ความจำได้หมายรู้), กองสังขาร (เจตนาหรือความคิด) และกองวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์) ในทำนองเดียวกับเวทนา

ค. ปัญหาปุจฉะ หมวดถามตอบปัญหา

การถามตอบปัญหาในเรื่องชั้น ๕ นี้ ตั้งตามแนวบทตั้งของธัมมสังคณี เล่มที่ ๓๔ กล่าวคือ ตั้งคำถามว่า ชั้น ๕ นั้น เป็นกุศลเท่าไร, เป็นอกุศลเท่าไร, เป็นอภัยกถเท่าไร (ลงท้ายจนจบอภิธัมมาติกา) คือทำของปฏิญญะ (หมวด ๒ รุ่งท้าย) ว่าเป็นธรรมมีข้าศึกเท่าไร ไม่มีข้าศึกเท่าไร (กติ สรณา, กติ อสรณา).

ครั้งแล้วได้ตอบเป็นลำดับไปว่า “กองรูปเป็นอภัยกถ, ส่วนกองทั้งสี่ (นอกจากนั้น) เป็นกุศลบ้าง, อกุศลบ้าง, อภัยกถบ้าง” นอกจากนี้กล่าวถึงชั้นหรือกอง ๒ ว่า ไม่ควรกล่าวว่าประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง แต่ชั้นหรือกอง ๓ ประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง

ตอนจบได้กล่าวไว้ว่า รูปชั้น (กองรูป) ไม่มีข้าศึก ส่วนชั้น ๔ (ที่เหลือ) มีข้าศึกบ้าง ไม่มีข้าศึกบ้าง

๒. อายตนวิภังค์ แจกอายตนะ

ก. สุตตันตภาษณียะ แจกตามแนวพระสูตร

อายตนะ (ที่ต่อหรือบ่อเกิด) ๑๒ อย่าง คือ อายตนะคือตา, รูป, หู, เสียง, จมูก, กลิ่น, ลิ้น, รส, กาย, โภกฺขัณฑะ, ใจ, ธรรม

แล้วยกชื่ออายตนะทั้งสิบสองข้อขึ้นกล่าวทีละข้อว่า ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, ไม่ใช่ตัวตน, มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

ข. อภิธัมมภาษณียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

อายตนะ ๑๒ อย่าง คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โภกฺขัณฑะ, ธรรม (พึงสังเกตวิธีเรียงลำดับเทียบเคียงกับข้างบนดูด้วย)

ครั้นแล้วอธิบายตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย แต่ละข้อว่า เป็นประสาทอาศัยธาตุ ๔ ส่วนใจ อธิบายตามแบบวิญญาณชั้นในชั้น ๕ ที่กล่าวมาแล้ว และได้อธิบายรูปว่า ได้แก่ สีสี่ที่อาศัยธาตุทั้งสี่, เสียง, กลิ่น, รส, ว่า อาศัยธาตุทั้งสี่ โภจวิญญู (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) ว่า ได้แก่ธาตุ ๓ คือ ธาตุดิน, ธาตุไฟ, ธาตุลม^๑ ส่วนธรรม (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ได้แก่เวทนาชั้น, สัญญาชั้น, สังขารชั้น, รูปที่เห็นไม่ได้ ถูกต้องไม่ได้ อันนับเนื่องในธัมมายนะ และอสังขตธาตุ (ธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่นิพพาน)

ค. ปัญหาปุจฉะ หมวดถามตอบปัญหา

เป็นการถามแบบเดียวกับชั้นวิภังค์ คืออายุตนะ ๑๒ มีกุศลก็อย่าง อกุศลก็อย่าง อภัยกถุก็อย่าง ฯลฯ มีข้าศึกก็อย่าง ไม่มีข้าศึกก็อย่าง

ตอบว่า อายุตนะ ๑๐ เป็นอภัยกถุ คือเป็นกลาง ๆ, ส่วนอายุตนะ ๒ (อายุตนะ คือใจกับธรรม) เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อภัยกถุบ้าง ฯลฯ อายุตนะ ๑๐ ไม่มีข้าศึก, ส่วนอายุตนะ ๒ (อายุตนะคือใจกับธรรม) เป็นกุศลบ้าง อายุตนะ ๒ (อายุตนะคือใจกับธรรม คือสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) มีข้าศึก

(หมายเหตุ : แสดงว่า ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โภจวิญญู รวม ๑๐ อย่างนี้เป็นกลาง ๆ และไม่มีข้าศึกเพราะเป็นรูป ส่วนใจกับธรรมเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อภัยกถุบ้าง และมีข้าศึกคือกิเลส)

๓. ธาตุวิภังค์ แจกธาตุ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

ธาตุ ๖ คือธาตุดิน, น้ำ, ไฟ, ลม, อากาศ (ช่องว่าง) และวิญญาณ (ธาตุรู้) แล้วอธิบายว่า ธาตุเหล่านี้หมายความว่าถึงอะไร โดยเฉพาะธาตุรู้หรือวิญญาณธาตุ อธิบายว่า ได้แก่ธาตุรู้ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ

๑. อภิธรรมถือว่าน้ำแท้เป็นของถูกต้องไม่ได้ ในอภิธรรมปิฎกจึงไม่จัดโภจวิญญูเข้าในอุปาทายรูป เพราะแม้จะได้แก่ธาตุ ๓ ก็เป็นมหาภูตรูปอยู่แล้ว แต่อภิธรรมตัดสินจะจัดเป็นอุปาทายรูปด้วย

แล้วได้กล่าวถึงธาตุ ๖ อื่นอีก คือ สุข, ทุกข์, โสมนัส, โทมนัส,^๑ อุเบกขา, อวิชชา, และธาตุ ๖ อื่นอีก ได้แก่กาม, พยาบาท (คิดปองร้าย), วิหิงสา (เบียดเบียน), เนกขัมมะ (ออกจากกาม), อัพยาบาท (ไม่คิดปองร้าย), อวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) ในภาคอธิบายได้กล่าวถึงพยาบาทว่า ได้แก่ความคิดปองร้าย, ความโกรธ, ความยินร้าย แห่งจิต เป็นต้น วิหิงสา ได้แก่การเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ, ทอนไม้, ศัสตรา, เชือก, หรือสิ่งอื่น ๆ ส่วนอัพยาบาท ได้แก่การแผ่เมตตา, อวิหิงสา ได้แก่การแผ่กรุณา

ข. อภิธรรมภาษณียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

ธาตุ ๑๘ คือ ตา, รูป, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา, หู, เสียง, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู, จมูก, กลิ่น, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก, ลิ้น, รส, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น, กาย, สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย, ใจ, สิ่งที่อยู่ได้ด้วยใจ, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบาย

ค. ปัญหาปุจฉะ หมวดถามตอบปัญหา

ตั้งปัญหาแบบเดียวกับที่แล้ว ๆ มา ตอบว่า ธาตุ ๑๖ เป็นอภัยกถุต คือ เป็นกลาง ๆ, ธาตุ ๒ เป็นกุศลบ้าง, อกุศลบ้าง, อภัยกถุตบ้าง ฯลฯ ธาตุ ๑๖ ไม่มีข้าศึก, ธาตุ ๒ มีข้าศึก

(หมายเหตุ : ธาตุ ๒ ได้แก่อัมมธาตุ กับมนโณวัญญาณธาตุ นอกนั้นเป็นธาตุ ๑๖)

๔. ลัจจวิภังค์ แจกลัจจะ

ก. สุตตันตภาษณียะ แจกตามแนวพระสูตร

อริยลัจ ๔ คือ ทุกข์, เหตุให้ทุกข์เกิด, ความดับทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์, แล้วอธิบายอริยลัจแต่ละข้อ

ข. อภิธรรมภาษณียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

แจกอริยลัจ ๔ แบบเดียวกัน แต่คำอธิบายต่างกันดังต่อไปนี้ : - ตัณหาเรียกว่า ทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด, ทุกข์ คือกิเลสที่เหลือ (นอกจากตัณหา), อกุศลธรรมที่เหลือ

๑. ในกรณีเช่นนี้ สุข หมายถึงสุขกาย, ทุกข์ หมายถึงทุกข์กาย, โสมนัส หมายถึงสุขใจ, โทมนัส หมายถึงทุกข์ใจ

(นอกจากตัณหา), กุศลมูล ๓ ที่ยังมีอาสวะ, กุศลธรรมที่เหลือที่ยังมีอาสวะ, วิบาก, กิริยา, รูปทั้งปวง นี้เรียกว่าทุกข์, การละตัณหาได้เรียกว่าทุกขนิโรธ ความดับทุกข์, มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีในสมัยที่เจริญโลกุตตรมาน เรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นอกจากนี้ยังอธิบายยักย้ายนัยอื่นอีก

ค. ปัญหาปุจฉะ หมวดถามตอบปัญหา

คำถามทำนองเดียวกับที่แล้วมา ตอบว่า สมุทยสัง (ความจริงคือเหตุให้ทุกข์เกิด) เป็นอกุศล, มัคคสัง (ความจริงคือหนทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เป็นกุศล, นิโรธสัง (ความจริงคือความดับทุกข์) เป็นอัพยาทุกข (เป็นกลาง ๆ), ทุกขสัง (ความจริงคือทุกข์) เป็นกุศลบ้าง, อกุศลบ้าง, อัพยาทุกขบ้าง ฯลฯ สมุทยสัง มีข้าศึก, สังจะ ๒ (นิโรธกับมรรค) ไม่มีข้าศึก, ทุกขสัง มีข้าศึกบ้าง ไม่มีข้าศึกบ้าง (ส่วนที่เป็นรูปไม่มีข้าศึก ส่วนที่เป็นนามมีข้าศึก)

๕. อินทริยวิงค์ แจกอินทริย

ก. อภิธัมมภาษนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม^๑

อินทริย ๒๒ ได้แก่อินทริยคือตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ, อินทริยคือหृณิง, ชาย, ชีวิต, อินทริยคือสุข, ทุกข์, โสมนัส, โทมนัส, อุเบกขา, อินทริยคือความเชื่อ, ความเพียร, สติ, สมาธิ, ปัญญา, อินทริยคืออหยาศัยที่มุ่งบรรลุผลของผูปฏิบัติ, อินทริยคือการตรัสรู้สังขารด้วยมรรค, อินทริยของพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้สังขารแล้ว

(หมายเหตุ : ในปฏิสัมภิทามรรค เล่มที่ ๓๑ หน้า ๓๔๕ กล่าวว่า อนันัญญัตถัญญัส-สามิตินทริย (อินทริยคืออหยาศัยที่มุ่งบรรลุผลของผูปฏิบัติ) ได้แก่โสตาปัตติมรรค, อัญญินทริย (อินทริยคือการตรัสรู้สังขารด้วยมรรค) ได้แก่โสตาปัตติผล, สกทาคามิมรรค, สกทาคามีผล, อนาคามิมรรค, อรหัตตมรรค รวม ๖ ฐานะ, อัญญาตาวินทริย (อินทริยของพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้สังขารแล้ว) ได้แก่อรหัตตผล

๑. ไม่มีแจกตามแนวพระสูตร

ข. ปัญหาปุจฉะ หมวดถามตอบปัญหา

คำถามคงเป็นแบบเดิม คำตอบว่า อินทรี ๑๐ เป็นอัพยาถุต (กลาง ๆ) อินทรี คือโทมนัส (ความทุกข์ใจ) เป็นอกุศล, อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรี เป็นกุศล, อินทรี ๔ เป็นกุศลบ้าง อัพยาถุตบ้าง, อินทรี ๖ เป็นกุศลบ้าง, อกุศลบ้าง, อัพยาถุตบ้าง ฯลฯ อินทรี ๑๕ ไม่มีข้าศึก, อินทรีคือโทมนัส (ความทุกข์ใจ) มีข้าศึก, อินทรี ๖ มีข้าศึกบ้าง ไม่มีข้าศึกบ้าง

๖. ปัจจยการวิภังค์ แจกปัจจยการ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

เพราะอวิชชา (ความไม่รู้) เป็นปัจจัยจึงมีสังขาร (เจตนา), เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ ๖, เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา, เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน, เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ, เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ, เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา, มรณะ, โสกะ, ปรีทเวะ, ทุกข์, โทมนัส, อุปายาส^๑ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบาย

ข. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

ในบทตั้งตามแนวอภิธรรมนี้ แบ่งออกเป็น ๕ ตอน คือตอนแรกเรียก **ปัจจยจตุกกะ** (หมวด ๔ แห่งปัจจัย), ตอนที่ ๒ เรียกเหตุจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งเหตุ), ตอนที่ ๓ เรียกสัมปยุตตจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งธรรมที่ประกอบกัน) ตอนที่ ๔ เรียก อัญญมัญญจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งธรรมที่อิงอาศัยกันและกัน) ตอนที่ ๕ เป็นบทตั้งเฉย ๆ เรียกว่ามาติกา

๑. คำแปลเหล่านี้มีแล้วในหน้า ๑๔๐ ภายใต้หัวข้ออะไรเป็นปัจจัยแห่งอะไร

หมวด ๔ แห่งปัจจัย

๑. เพราะอริชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร (ใช้เอกพจน์ในที่อื่น ๆ ทัวไปใช้พหูพจน์ แสดงว่าสังขารในปฏิจลสมุปบาทตามแนวอภิธรรมเป็นเอกพจน์ตลอด), เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีนาม, เพราะนามเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะที่ ๖ (อายตนะคือใจ), เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา, เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน, เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ, เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ, เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ นี่เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ทั้งปวง

๒. ในข้อนี้ตัดอายตนะที่ ๖ ออก นอกจากนั้นเหมือนข้อ ๑ จึงเป็น เพราะนาม เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ

๓. ในข้อนี้เปลี่ยนแปลงเพียงตอนที่ว่า เพราะวิญญานเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะที่ ๖, เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ

๔. ในข้อนี้เปลี่ยนแปลงเพียงตอนที่ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ ๖ (พึงสังเกตว่า อายตนะที่ ๖ หมายถึงใจ ส่วนอายตนะ ๖ หมายถึงทั้งตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ) เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ

หมวด ๔ แห่งเหตุ

เรียงลำดับเหมือนหมวด ๔ แห่งปัจจัย เป็นแต่ว่าเมื่อกล่าวถึงว่า เพราะอะไร เป็นปัจจัย ก็กล่าวซ้ำลงไปอีกว่า มีสิ่งนั้นเป็นเหตุ

หมวด ๓ แห่งสัมปยุตตรธรรม (ธรรมที่ประกอบกัน)

เรียงลำดับเหมือนข้างต้น เป็นแต่ว่าเมื่อกล่าวถึงว่าเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็กล่าวซ้ำลงไปอีกว่า สัมปยุต หรือประกอบด้วยธรรมข้อนั้น

หมวด ๔ แห่งธรรมที่อิงอาศัยกัน

เรียงลำดับเหมือนข้างต้น แต่นำธรรมที่เป็นเหตุผลของกันและกันมาเรียงอยู่ ให้เห็นว่า เป็นเหตุให้เกิดกันและกันได้ ดังนี้

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร, เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา, เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ฯลฯ

(ในข้อนี้ขอเสนอให้ท่านผู้อ่านโปรดสังเกตไว้ด้วยว่า มักจะมีปัญหาเกิดขึ้นว่า เมื่ออวิชชาเป็นต้นเค้า ของสิ่งทั้งหลายแล้ว อะไรเล่าเป็นต้นเค้าของอวิชชาอีกต่อหนึ่ง คำตอบมีอยู่ในที่นี้ ที่ว่าสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาก็ได้ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารก็ได้ อนึ่ง ในสัมมาทิฏฐิสสูตร พระไตรปิฎกฉบับบาลี เล่มที่ ๑๒ พระสารีบุตร แสดงว่า อาสวะ (กิเลสที่ตองสันดาน) เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา)

มติก

แสดงว่าธรรมหลายข้อในปัจฉยาการ หรือในปฏิจลสมุพบาทนั้น เป็นปัจจัยแห่งอวิชชาได้ทั้งสิ้น ดังนี้ :-

เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะนามเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะอายตนะที่ ๖ (ใจ) เป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร, เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ ๖ ฯลฯ

(ต่อจากนั้นเป็นการอธิบายปัจฉยาการผสมกับจิตในภูมิต่าง ๆ จนจบ ความจริงเรื่องนี้ค่อนข้างจะยุ่งยาก แต่มีประโยชน์สำหรับผู้รักการค้นคว้าจึงนำมากล่าวไว้พอให้เห็น)

๗. สติปัฏฐานวิภังค์ แจกสติปัฏฐาน

ความต่างกันของสติปัฏฐานตามแนวพระสูตรและแนวพระอภิธรรม มีใช้อยู่ที่จำนวน ๔ คงมี ๔ อย่างเหมือนกัน เป็นแต่สติปัฏฐานตามแนวพระสูตร หมายถึงการปฏิบัติข้างต้น เพื่อคุณธรรมสูงขึ้นไป มีวิธีพิจารณาอารมณ์ทั้งสี่ภายใน, ภายนอก, ทั้งภายใน

ทั้งภายนอก ส่วนสติปัญญาตามแนวพระอภิธรรม หมายถึงการเจริญโลกุตตรมาน ประกอบด้วยสติปัญญาแต่ละข้อเป็นแนวปฏิบัติ.^๑

๘. สัมมปปธานวิภังค์ แจกความเพียรชอบ

ทั้งบทตั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายพระอภิธรรมตั้งเกณฑ์ความเพียรชอบ ๔ ด้วยกัน คือ ๑. เพียรระวังมิให้บาปเกิดขึ้น ๒. เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ๓. เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น ๔. เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ต่างแต่บทตั้งฝ่ายพระสูตรแสดงอย่างธรรมดา บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญโลกุตตรมาน ประกอบด้วยสัมมปปธาน คือความเพียรชอบ

๙. อิทธิบาทวิภังค์ แจกอิทธิบาท

ทั้งบทตั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายพระอภิธรรมตั้งเกณฑ์อิทธิบาท คือคุณให้บรรลุความสำเร็จ ๔ อย่างด้วยกัน ได้แก่ ๑. ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น ๒. วิริยะ ความเพียร ๓. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ ๔. วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน แล้วแสดงความต่างกันเพียงฝ่ายพระอภิธรรมเจริญโลกุตตรมาน ประกอบด้วยอิทธิบาท

๑๐. โพชฌังควิภังค์ แจกโพชฌังค์

โพชฌังค์องค์แห่งการตรัสรู้ ๗ คือ ๑. สติ ความระลึกได้ ๒. ธัมมวิจยะ การเลือกเฟ้นธรรม ๓. วิริยะ ความเพียร ๔. ปีติ ความอิ่มใจ ๕. ปัสสัทธิ ความสงบใจ ๖. สมาธิ ความตั้งใจมั่น ๗. อุเบกขา ความวางเฉย ความต่างกันระหว่างบทตั้งฝ่ายพระสูตรกับพระอภิธรรมก็แบบเดียวกับข้ออื่น ๆ คือบทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญโลกุตตรมาน ประกอบด้วยโพชฌังค์ คือโพชฌังค์เกิดขึ้นในขณะเจริญโลกุตตรมานนั้น

๑๑. มัคควิภังค์ แจกมรรค

มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์มีองค์ ๘ มีความเห็นชอบ เป็นต้น มีความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด ความต่างกันระหว่างบทตั้งฝ่ายพระสูตรกับพระอภิธรรมคือบทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงมรรค ๘ นี้เกิดขึ้นในขณะเจริญโลกุตตรมาน และบางตอนก็แสดงมรรคมีองค์ ๕ คือความเห็นชอบ, ความดำริชอบ, ความเพียรชอบ,

๑. สติปัญญา ๔ คือสติกำหนดพิจารณา กาย, เวทนา, จิต, ธรรม. (ดูพระสูตร เล่ม ๒ หน้า ๑๒๖ ถึงอนินสงส์สติปัญญา)

ความระลึกชอบ, ความตั้งใจมั่นชอบ (ซึ่งเป็นส่วนประกอบของจิตบางชนิด) แล้วแสดงว่า มรรคมีองค์ ๕ เกิดขึ้นในขณะที่เจริญโลกุตตรมาน

๑๒. ฌานวิภังค์ แจกฌาน (การเพ่งอารมณ์)

บทตั้งฝ่ายพระสูตรแสดงว่าภิกษุตั้งอยู่ในศีล เจริญโพธิปักขิยธรรม มีสติสัมปชัญญะ เสพเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) อันสงัด นั่งคู้บัลลังก์ (ขัดสมาธิ) ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ชำระจิตจากนิวรณ์ (กิเลสอันกั้นจิตมิให้บรรลุความดี) ๕ ประการ เจริญรูปฌาน ๔ และอรูปรูปรู ๔ แล้วอธิบายรายละเอียด

บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงฌาน ๔ แต่เมื่อถึงฌานที่ ๔ ได้แสดงฌานที่ ๕ และ อรูปรูปรูอยู่ในกรอบของฌานที่ ๔ ด้วย

๑๓. อัปมัณฑวิภังค์ แจกอัปมัณฑญา

บทตั้งฝ่ายพระสูตรแสดงการเจริญพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา แผ่ไปในสัตว์หาประมาณมิได้ (อัปมัณฑญา=ไม่มีประมาณ).

บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญฌานมีพรหมวิหาร ๔ เป็นอารมณ์

๑๔. ลิกขาปทวิภังค์ แจกลิกขาบท

ในข้อนี้ไม่มีบทตั้งฝ่ายพระสูตร มีแต่บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรม แจกลิกขาบท ๕ คือ เจตนาเว้นจากฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ประพฤติผิดในกาม, พุดปด, ดื่มสุราเมรัย พร้อมทั้ง แสดงกุศลจิตที่เนื่องด้วยเจตนางดความชั่วแต่ละข้อนั้น ๆ

๑๕. ปฏิสัมภิตาวิภังค์ แจกปฏิสัมภิตา

บทตั้งฝ่ายพระสูตรและพระอภิธรรม แจกปฏิสัมภิตา (ความแตกฉาน) ออกเป็น ๔ ประการ คือ ความแตกฉานในอรรถ, ความแตกฉานในธรรม, ความแตกฉานในนิรุตติ, ความแตกฉานในปฏิภาณ^๑ คำอธิบายฝ่ายพระอภิธรรม มีกล่าวถึงกุศลจิต ประกอบด้วย ปฏิสัมภิตาเหล่านี้ ตั้งแต่อย่างต่ำจนถึงสูง

๑. ดูที่ย่อมาแล้วในพระสูตร เล่ม ๒ หน้า ๔๒๔ ด้วย

๑๖. ญาณวิภังค์ แจกญาณ (ความรู้)

ในข้อนี้ไม่มีบทตั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายพระอภิธรรมอย่างที่แล้วมา ตั้งแต่เป็น มาติกา แล้วมีคำอธิบายเรียก **นิทเทส** โดยแสดงว่า เมื่อจัดเป็นประเภทตามหมวด คือ หมวด ๑ หมวด ๒ ถึงหมวด ๑๐ แล้วญาณที่มี ๑ อย่าง ๒ อย่าง จนถึง ๑๐ อย่างตาม จำนวนหมวดนั้นว่า มีอะไรบ้าง

ขอยกตัวอย่างหมวด ๒ เช่น ญาณหรือปัญญา ๒ ได้แก่โลกียปัญญา (ความรู้ แบบโลก), โลกุตตรปัญญา (ความรู้ข้ามพ้นโลก), หมวด ๓ เช่น ปัญญาเกิดจากความคิด (จินตตามยปัญญา), ปัญญาเกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา), ปัญญาเกิดจากการอบรม (ภาวนามยปัญญา)

๑๗. ขุททกวัตถุวิภังค์ แจกเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ

มีวิธีการแบบข้อ ๑๖ คือ ตั้งแม่บทหรือมาติกา ถึงธรรมข้อเดียว ๒ ข้อ ๓ ข้อ เป็นต้น แล้วอธิบายแม่บทเหล่านั้นทีละข้อไป

ขอยกตัวอย่าง เช่น **หมวด ๑** ความเมา เช่น เมราชาติ เมาคโคตร เมายศ เป็นต้น **หมวด ๒** เช่น ความโกรธคู่กับความผูกโกรธ, ความวิบัติแห่งศีลคู่กับความวิบัติแห่งทิวฐิ เป็นต้น **หมวด ๓** เช่น อุกุลมุล ๓ คือ ความโลภ, ความโกรธ, ความหลง เป็นต้น ลงสุดท้ายด้วยทิวฐิ ๖๒ (ดังที่กล่าวไว้แล้วในหน้า ๑๐๓ ถึง ๑๒๗ พรหมชาลสูตร)

๑๘. ธัมมทथยวิภังค์ แจกหัวข้อธรรม

ลีลาในหมวดนี้เป็นแบบหมวดถามตอบปัญหา คือตั้งคำถามขึ้นก่อนว่า ชั้นธัมมีเท่าไร อายตนะมีเท่าไร ธาตุมีเท่าไร จนถึงจิตมีเท่าไร แล้วก็ตอบว่า ชั้นธัมมี ๕ เป็นต้น แล้วจึงแจกรายละเอียดออกไป ครั้นแล้วได้นำธรรมที่เป็นบทตั้งนั้นมาแจกตามแนวอื่นอีก เช่น แนวแห่งธัมมสังคณีว่า ชั้นธัมมี ๕ เป็นต้นนั้น อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นอัพยาทุกต.

เล่มที่ ๓๖ ชื่อธาตุกถาและบุคคลบัญญัติ (เป็นอภิธรรมปิฎก)

พระไตรปิฎกเล่มนี้ แบ่งหัวข้อใหญ่ออกเป็น ๒ ส่วน คือ ธาตุกถาและบุคคลบัญญัติ ดังจะกล่าวต่อไป.

ธาตุกถา ถ้อยคำว่าด้วยธาตุ เนื้อหาสำคัญของเรื่องนี้เป็นบทในวิภังค์ ๑๓ หัวข้อ ตั้งแต่ชั้นธจนถึงอัปมัณญาตามลำดับ กับหัวข้อธรรมในธัมมสังคณี จะนำมาสังเคราะห์เข้ากันได้หรือไม่ได้กับธรรม ๓ ประการ คือ ชั้นธ, อายุตนะ, ธาตุ, ด้วยเหตุนี้พระนยานติโลกะพระเถระชาวเยอรมันผู้เรียบเรียงเรื่องนำทางอภิธรรมปิฎก (Guide Through the Abhidhamma-Pitaka) จึงสันนิษฐานว่าชื่อเดิมของเรื่องนี้น่าจะเป็นชั้นธ-อายุตนะ-ธาตุกถา เพราะนำเอาธรรมต่าง ๆ มาสังเคราะห์หรือไม่สังเคราะห์กับธรรม ๓ อย่างนี้เท่านั้น แต่เรียกย่อเป็นธาตุกถา แต่ข้าพเจ้าผู้จัดทำหนังสือนี้มีความเห็นไปอีกอย่างหนึ่งคือที่เรียกว่าธาตุกถานั้น พิจารณาดูเนื้อหาแล้ว **ถ้าจะเทียบกับความรู้สมัยเก่า** ก็คือการเล่นแร่แปรธาตุฉลาดรู้ว่านำสิ่งนี้ไปผสมกับสิ่งนั้นจะเป็นอะไร อะไรผสมกับอะไรไม่ได้ ถ้าจะเทียบกับความรู้สมัยใหม่ ก็คือความรู้ทั้งทางฟิสิกส์และเคมี คือรู้คุณสมบัติของสารว่าอะไรเป็นอะไร เข้ากันไม่ได้ ในทางฟิสิกส์และเคมีอย่างไร เป็นเรื่องน่าเบื่อหน่ายยุ่งยากสำหรับผู้ไม่สนใจ แต่วิชาก็ต้องเป็นวิชา เพราะฉะนั้น จึงมีผู้เรียนรู้และหาประโยชน์ได้ เมื่อวิธีการเป็นเช่นนี้ จึงตั้งชื่อรวมว่า ธาตุกถา ถ้อยคำว่าด้วยธาตุ (รู้จักแยกธาตุ ผสมธาตุ)

บุคคลบัญญัติ บัญญัติบุคคลเป็นการกล่าวถึงการบัญญัติ (ทำให้รู้ทั่ว ๆ กัน) ว่าบุคคลประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างไร มีชื่อเรียกว่าอย่างไร

ในการย่อความขยายความต่อไปนี้จะนำมากล่าวพอให้เห็นเค้าโครงหน้าตาของแต่ละเรื่อง ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยจะผ่านไป

ขยายความ

ธาตุกถา

ธาตุกถาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ เป็นมาติกาหรือบทตั้งส่วนหนึ่ง, เป็นนิทเทสหรือคำอธิบายบทตั้งอีกส่วนหนึ่ง เนื่องจากบทตั้งพูดไว้รวม ๆ ในบทอธิบาย จึงพยายามจัดหัวข้อของบทตั้ง เพื่อสะดวกในการอธิบายไว้ ๑๔ บทดังต่อไปนี้

๑. บทว่าด้วยการสงเคราะห์เข้ากันได้กับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ (สังคหาลังคหบท)

๒. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากันอย่างหนึ่งได้แล้ว แต่เข้ากันอย่างอื่นไม่ได้ (สังคหิตเตนอลังคหิตตบท)

๓. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากันอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่เข้ากันอย่างอื่นได้ (อลังคหิตเตนอลังคหิตตบท)

๔. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากันอย่างหนึ่งได้แล้ว ยังเข้ากันอย่างอื่นได้ด้วย (สังคหิตเตน ลังคหิตตบท)

๕. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากันอย่างหนึ่งไม่ได้ ทั้งยังเข้ากันอย่างอื่นไม่ได้ด้วย (อลังคหิตเตน อลังคหิตตบท)

๖. บทว่าด้วยการประกอบกันได้ กับประกอบกันไม่ได้ (สัมปโยควิปโยคบท)^๑

๗. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกันอย่างหนึ่งได้แล้ว แต่ประกอบกับอย่างอื่นไม่ได้ (สัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท)

๘. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่ประกอบกับอย่างอื่นได้ (อลสัมปยุตเตน สัมปยุตตบท)

๑. มีข้อนำสังเกตเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำ คือ ข้อ ๑ ถึง ๕ ว่าด้วย “สงเคราะห์” คือเข้ากันได้หรือไม่ได้ ข้อ ๖ ถึง ๑๐ ว่าด้วย “สัมปโยค” คือประกอบกันได้หรือประกอบกันไม่ได้ ความต่างกันของคำว่า สงเคราะห์และสัมปโยค คือสงเคราะห์ หมายถึง ธรรมที่เป็นประเภทเดียวกัน ส่วนสัมปโยค หมายถึง เกิดพร้อมกันดับพร้อมกัน มีที่ตั้งเป็นอันเดียวกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกัน

๙. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งได้แล้ว ยังประกอบกับอย่างอื่นได้ด้วย
(สัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท)

๑๐. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งไม่ได้ ทั้งยังประกอบกับอย่างอื่น
ไม่ได้ด้วย (อสัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท)

๑๑. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากันได้กับอย่างหนึ่งแล้ว ประกอบกันได้หรือ
ประกอบกันไม่ได้ กับอะไร (สังคหิตเตน สัมปยุตตวิปยุตตบท)

๑๒. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกันได้กับอย่างหนึ่งแล้ว เข้ากันได้หรือเข้ากัน
ไม่ได้ กับอะไร (สัมปยุตเตน สังคหิตาสังคหิตบท)

๑๓. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากันไม่ได้กับอย่างหนึ่งแล้ว ประกอบกันได้หรือ
ประกอบกันไม่ได้ กับอะไร (อสังคหิตเตน สัมปยุตตวิปยุตตบท)

๑๔. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกันไม่ได้กับอย่างหนึ่งแล้ว เข้ากันได้หรือ
เข้ากันไม่ได้ กับอะไร (อสัมปยุตเตน สังคหิตา สังคหิตบท)

จากบทตั้ง ๑๔ ข้อเหล่านี้ ถ้าท่านผู้อ่านพยายามเข้าใจความหมายของคำว่า
เข้ากันได้ (คือเป็นประเภทเดียวกัน) ประกอบกันได้ (คือเกิดดับพร้อมกัน) ให้ดีแล้ว ก็
จะเห็นว่าเป็นการวิเคราะห์อย่างละเอียดลออเพียงไร ต่อไปนี้จะแสดงตัวอย่างประกอบเพียง
๖ ข้อเป็นลำดับไป

ตัวอย่างข้อที่ ๑

(การเข้ากันได้กับการเข้ากันไม่ได้)

กองรูป (รูปขันธ์) เข้ากันได้ กับขันธ์หนึ่ง (คือรูปขันธ์), เข้ากันได้ กับอายตนะ
๑๑ (เว้นอายตนะคือใจ)^๑, เข้ากันได้กับธาตุ ๑๑ (เว้นมโนธาตุ กับวิญญาณธาตุทั้งหก) ;
เข้ากันไม่ได้ กับขันธ์ ๔ (เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ, ซึ่งเป็นนาม) เข้ากันไม่ได้
กับอายตนะ ๑ (อายตนะคือใจ) เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๗ (มโนธาตุกับวิญญาณธาตุทั้งหก)

๑. คือเข้ากันได้กับอายตนะ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธรรม
ปัญหาว่า เหตุไฉนรูปขันธ์จึงเข้ากับธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์ของใจได้ ตอบว่า เพราะรูปที่เห็น
ไม่ได้ ถูกต้องไม่ได้ เป็นอารมณ์ของใจมีอยู่

ตัวอย่างข้อที่ ๒

(เข้ากับอย่างหนึ่งได้ แต่เข้ากับอย่างอื่นไม่ได้)

ธรรมที่เข้ากันได้กับอายตนะ คือ ตา, รูป ; หู, เสียง ; จมูก, กลิ่น ; ลิ้น, รส ; กาย, สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย (โณภูฏัพพะ). ธรรมที่เข้ากันได้กับธาตุ คือ ตา, รูป ; หู, เสียง ; จมูก, กลิ่น ; ลิ้น, รส ; กาย, โณภูฏัพพะ โดยการสงเคราะห์เข้ากันได้โดยชั้นร์ สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ โดยอายตนะและโดยธาตุ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้กับชั้นร์ ๔ (เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ), เข้ากันไม่ได้กับอายตนะ ๒ (อายตนะคือใจ, อายตนะคือธรรม) เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๘ (วิญญาณธาตุ ๖, มโนธาตุ, รัम्मธาตุ).^๑

ตัวอย่างข้อที่ ๓

(เข้ากันไม่ได้กับสิ่งหนึ่ง แต่เข้ากันได้กับสิ่งอื่น ๆ)

ธรรมที่เข้ากันไม่ได้กับเวทนาชั้นร์, สัญญาชั้นร์, สังขารชั้นร์ ; ธรรมที่เข้ากันไม่ได้กับสมุทยสัง, มัคคสัง โดยชั้นร์สงเคราะห์ (โดยการจัดประเภทเข้ากันทางชั้นร์) แต่เข้ากันได้โดยอายตนะสงเคราะห์และโดยธาตุสงเคราะห์ (โดยการจัดประเภทเข้ากันทางอายตนะและทางธาตุ). ธรรมเหล่านั้นเว้นอสังขตะ (พระนิพพาน) ซึ่งเข้ากันไม่ได้โดยชั้นร์ ย่อมเข้ากันได้กับชั้นร์ ๓^๒ เข้ากันได้กับอายตนะ ๑ (รัम्मายตนะ), เข้ากันได้กับธาตุ ๑ (รัम्मธาตุ)

ตัวอย่างข้อที่ ๔

(เข้ากันได้กับสิ่งหนึ่ง ทั้งเข้ากันได้กับสิ่งอื่นด้วย)

ก. ธรรมเหล่าใด เข้ากันได้กับสมุทยสัง เข้ากันได้กับมัคคสัง โดยชั้นร์สงเคราะห์ โดยอายตนะสงเคราะห์ โดยธาตุสงเคราะห์ (โดยการจัดประเภทเข้ากันทางชั้นร์, อายตนะ, ธาตุ)

๑. ธรรมที่กล่าวมานี้ เป็นพวกรูปธรรม จึงเข้ากันได้กับอายตนะและธาตุที่เป็นรูป แต่เข้ากันไม่ได้กับอายตนะและธาตุที่เป็นนาม
๒. ที่มีได้วงเล็บไว้ให้ เพราะต้องแล้วแต่คำว่า เวทนาชั้นร์, สัญญาชั้นร์, สังขารชั้นร์ คือถ้าเข้ากันไม่ได้กับเวทนาชั้นร์ ก็เข้ากันได้กับชั้นร์ ๓ คือ รูป, สัญญา, สังขาร ; ถ้าเข้ากันไม่ได้กับสัญญาชั้นร์ ก็เข้ากันได้กับชั้นร์ ๓ คือ รูป, เวทนา, สังขาร ; ถ้าเข้ากันไม่ได้กับสังขารชั้นร์ ก็เข้ากันได้กับชั้นร์ ๓ คือ รูป, เวทนา, สัญญา ; พระนิพพานเข้ากับชั้นร์ไม่ได้, แต่เป็นรัम्मายตนะ, รัम्मธาตุ

ข. ธรรมเหล่าใด เข้ากันได้กับธรรมเหล่านั้น (ที่กล่าวในข้อ ก.) โดยการจัดประเภท เข้ากับทางชั้นร, ายตนะ, ธาตุ.

ค. ธรรมเหล่านั้น (ทั้งข้อ ก. ข้อ ข.) เข้ากันได้กับชั้นร ๑, ายตนะ ๑, ธาตุ ๑

(หมายเหตุ : อรรถกถาอธิบายว่า เป็นการยกเอาส่วนใดส่วนหนึ่ง ที่เข้ากันได้ทั้ง ในฐานะเป็นชั้นร เป็นายตนะ เป็นธาตุ เพราะฉะนั้น จึงพึงเข้าใจว่าในข้อ ก. ธรรมที่เข้า กันได้กับสมุทยสัจ กับธรรมที่เข้ากันได้กับมคคสัจ เป็นต่างฝ่ายกัน)

ตัวอย่างข้อที่ ๕

(เข้ากันได้กับสิ่งหนึ่ง เข้ากันได้กับสิ่งอื่นด้วย)

ก. ธรรมเหล่าใด เข้ากันได้กับรูปชั้นร โดยการจัดประเภทเข้ากันทางชั้นร, ทางายตนะ, ทางธาตุ

ข. ธรรมเหล่าใด เข้ากันได้กับธรรมเหล่านั้น (ในข้อ ก.) โดยการจัดประเภท เข้ากันทางชั้นร, ทางายตนะ, ทางธาตุ

ค. ธรรมเหล่านั้น เข้ากันได้กับชั้นร ๑ เข้ากันได้กับายตนะ ๑ เข้ากัน ไม่ได้กับธาตุ ๗.

(หมายเหตุ : อรรถกถาอธิบายข้อความข้างบนนี้เป็น ๒ นัย ได้ผลคือคำตอบ ตรงกัน กล่าวคือ **นัยที่ ๑** ชั้นร ๔ (เว้นรูปชั้นร) และนิพพาน เข้ากันได้กับรูปชั้นร โดยการจัดประเภทเข้ากันทางชั้นร แต่ธรรมเหล่านั้น เว้นวิญญานเข้ากันได้ (กับรูป) โดยการจัดประเภทเข้ากันทางายตนะและธาตุ เพราะฉะนั้นวิญญานจึงเข้ากันไม่ได้ (กับรูป) โดยการจัดประเภททั้งทางชั้นรายตนะและธาตุ. ชั้นร ๔ (เว้นวิญญาน) และ นิพพาน เข้าไม่ได้กับวิญญาน โดยการจัดประเภททางชั้นร เป็นต้น อนึ่ง ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เข้ากันไม่ได้กับวิญญานอย่างเดี่ยว โดยการจัดประเภททางชั้นร เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเข้ากันไม่ได้กับชั้นร ๑ (คือวิญญานชั้นร), เข้ากันไม่ได้กับายตนะ ๑ (คือมนายตนะ) เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๗ (คือวิญญานธาตุ ๖ มโนธาตุ ๑). **นัยที่ ๒** วิญญานเข้ากันไม่ได้กับ รูปชั้นร โดยการสงเคราะห์ทั้งสามประเภท, รูปธรรมจึงเข้ากันไม่ได้กับวิญญานธรรม โดย

การสงเคราะห์ทั้งสามประเภท. วิญญาณเป็นชั้นเดียว คือวิญญาณชั้นเป็นอายตนะเดียว คือมนายตนะ กล่าวโดยธาตุ เป็นวิญญาณธาตุ^๑)

ตัวอย่างข้อที่ ๖

(การประกอบกันและการไม่ประกอบกัน)

รูปชั้น ที่ประกอบกับชั้น, อายตนะ, ธาตุใด ๆ ไม่มี (ไม่เกิดกันกับพร้อมกันอะไร), ไม่ประกอบกับชั้น ๔ (เวณรูปชั้น), ไม่ประกอบกับอายตนะ ๑ (คือมนายตนะ), ไม่ประกอบกับธาตุ ๗ (วิญญาณธาตุ ๖ มโนธาตุ ๑ หรือจะเรียกว่าวิญญาณธาตุทั้งเจ็ดก็ได้), ไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ ที่เนื่องด้วยอายตนะ ๑ เนื่องด้วยธาตุ ๑ (คือไม่ประกอบด้วยเวทนา, สัญญา, สังขาร, ที่เนื่องด้วยธัมมายตนะและธัมมธาตุ),

ได้แสดงให้เห็นตัวอย่างในธาตุกถามาพอสมควรแล้ว อีก ๘ ข้อที่เหลือพึงทราบโดยพิจารณาจากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว

บุคคลบัญญัติ

การบัญญัติบุคคลอันเป็นหัวข้อใหญ่ที่ ๒ ในเล่มที่ ๓๖ นี้ เริ่มบทต้นแสดงการบัญญัติ ๖ ประเภท คือ :-

๑. บัญญัติชั้น คือชั้น ๕ มีรูป เป็นต้น
๒. บัญญัติอายตนะ คืออายตนะ ๑๒ มีอายตนะคือตา เป็นต้น
๓. บัญญัติธาตุ คือธาตุ ๑๘ มีธาตุคือตา เป็นต้น
๔. บัญญัติสังขาร คืออริยสังขาร ๔ มีสังขารคือทุกข เป็นต้น
๕. บัญญัติอินทรีย์ คืออินทรีย์ ๒๒ มีอินทรีย์คือตา เป็นต้น
๖. บัญญัติบุคคล แจกเป็นประเภทที่มีจำนวน ๑ ประเภทที่มีจำนวน ๒ จนถึง

ประเภทที่มีจำนวน ๑๐

ความสำคัญของเรื่องอยู่ที่คำอธิบายบุคคลทุกประเภทโดยคุณธรรม ต่อไปนี้จะแสดงพอเป็นตัวอย่างประเภทที่มีจำนวน ๑ ถึงจำนวน ๑๐ พอให้เป็นทั้งบทตั้งและคำอธิบาย

๑. มโนธาตุ นับว่าเป็นวิญญาณธาตุด้วย

บุคคลที่มีจำนวน ๑

เช่น **สมยวิมุตโต** ผู้พ้นโดยสมัย คือพ้นจากกิเลสได้เป็นครั้งคราว คำอธิบายกล่าวว่า ได้แก่ผู้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย เห็นธรรมด้วยปัญญา อาสวะ (กิเลสที่ต้องสิ้นตาน) บางส่วนสิ้นไปเป็นครั้งคราว

อสมยวิมุตโต ผู้พ้นไม่มีสมัย คือพ้นจากกิเลสมีไฉ่เป็นคราว ๆ คำอธิบายกล่าวว่า ได้แก่ผู้ถูกต้อง วิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย เห็นธรรมด้วยปัญญา อาสวะสิ้นไป มีไฉ่เป็นครั้งคราว. พระอริยบุคคลทุกประเภท ชื่อว่าผู้พ้นโดยไม่มีสมัยในวิโมกข์อันเป็นอริยะ (วิโมกข์ ๘ มีอะไรบ้าง โปรดดูพระสูตร เล่ม ๒ หน้า ๑๔๔)

ปฤชชโน ผู้ที่ยังหนาไปด้วยกิเลส คำอธิบายกล่าวว่า ยังละสัญญาชน ๓ ไม่ได้ ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อละธรรมเหล่านั้น (สัญญาชน) ด้วย

โคตรภู ผู้ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างพระอริยะกับปฤชชน คำอธิบายกล่าวว่า ความก้าวลงแห่งอริยธรรม ย่อมมีในลำดับแห่ง (คือถดถอย) ธรรมเหล่าใด ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น (ประกอบด้วยธรรมที่พอลถไปก็เป็นอริยธรรม)

ภยุปรโต ผู้งดเว้นความชั่วเพราะกลัว ได้แก่พระเสขะ ๗ ประเภท (ผู้ตั้งอยู่ใน โสดาปัตติมรรคจนถึงอรหัตตมรรค) กับปฤชชนผู้มีศีล.

อภยุปรโต ผู้งดเว้นความชั่วมิใช่เพราะกลัว ได้แก่พระอรหันต์.

สมลสิ ผู้มีศีลระ คือสุดยอดเสมอกัน คือความสิ้นอาสวะ และความสิ้นชีวิต มีพร้อมกัน (สิ้นชีวิตพร้อมทั้งสิ้นกิเลส) ฯลฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๒

เช่น ๑. โภธโน ผู้โกรธ, ๒. อุปนาที ผู้ผูกโกรธ ; ๑. ทุพพโจ ผู้ว่ายาก, ๒. ปापมิตโต ผู้คบคนชั่วเป็นมิตร ; ๑. ติตโต ผู้อัมเอง, ๒. ตัปเปตา ผู้ทำผู้อื่นให้อัม ฯลฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๓

เช่น ๑. นิราโส ผู้ไม่มีความหวัง, ๒. อาสังโส ผู้หวัง ๓. วิคตาโส ผู้ปราศจากความหวัง (อยู่เหนือความหวัง เอาชนะความหวังได้) ; ๑. ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล, ๒. ผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ, ๓. ผู้ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา ฯลฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๔

เช่น ๑. สาวซ์โซ ผู้มีโทษ, ๒. วัชชพหุโล ผู้มากไปด้วยโทษ, ๓. อัปปสาวซ์โซ ผู้มีโทษน้อย, ๔. อนวัชโซ ผู้ไม่มีโทษ ฯลฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๕

เช่น ๑. ผู้ให้แล้วดูหมิ่น, ๒. ผู้ดูหมิ่นเพราะอยู่ร่วมกัน, ๓. ผู้มีหน้าถือเอา (หุบเขา เชื่อง่าย), ๔. ผู้โลเล, ๕. ผู้โง่เขลา ฯลฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๖

๑. มีบุคคลบางคนตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, บรรลุความเป็นลัทธิปัญญา (ผู้รู้สิ่งทั้งปวง) ในธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น และบรรลุความเป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมอันเป็นกำลัง (ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า).

๒. มีบุคคลบางคนตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, ไม่บรรลุความเป็นลัทธิปัญญาในธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น และไม่บรรลุความเป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมอันเป็นกำลัง (ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า).

๓. มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน และบรรลุบารมีที่ให้เป็นพระสาวก (ได้แก่พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะผู้เป็นอัครสาวก).

๔. มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน และไม่บรรลุบารมีที่ให้เป็นพระสาวก (ได้แก่พระอรหันต์ทั่ว ๆ ไป).

๕. มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, ไม่ทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบัน, เป็นพระอนาคามี ไม่มาสู่ความเป็นเช่นนี้.

๖. มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, ไม่ทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบัน, เป็นพระโสดาบัน หรือพระสกทาคามี มาสู่ความเป็นอย่างนี้.

บุคคลที่มีจำนวน ๓

ได้แก่บุคคลเปรียบด้วยน้ำ ๓ ประเภท เช่น จมลงไปคราวเดียวก็จมหายไปเลย เป็นต้น ซึ่งได้ย่อไว้แล้ว

บุคคลที่มีจำนวน ๔

บุคคล ๔ ได้แก่บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยมรรค ๔ ประเภท บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยผล ๔ ประเภท.

บุคคลที่มีจำนวน ๙

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ผู้ตรัสรู้ได้เองและตั้งศาสนา)
๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า (ผู้ตรัสรู้ได้เอง แต่มิได้ตั้งศาสนา)
๓. อุกโตภาควิมุต (ผู้พ้นโดยส่วนทั้งสอง คือทั้งด้วยสมาธิและด้วยปัญญา)
๔. ปัญญาวิมุต (ผู้พ้นด้วยปัญญา)
๕. กายสักขี (ผู้เห็นธรรมด้วยนามกาย ลীনอาสวะบางส่วน)
๖. ทิฏฐิปัตตะ (ผู้เห็นลัจฉธรรมด้วยปัญญา ลীনอาสวะบางส่วน)
๗. สัทธาวิมุต (ผู้พ้นด้วยศรัทธา ลীনอาสวะบางส่วน)
๘. ธัมมานุสारी (ผู้แล่นไปตามธรรม คือปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล มีปัญญาออกหน้า)
๙. สัทธานุสारी (ผู้แล่นไปตามศรัทธา คือปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล มีศรัทธาออกหน้า)

(หมายเหตุ : ในคำอธิบายซึ่งเรียกว่านิทเทส เมื่ออธิบายบุคคลทั้งเก้าประเภทนี้ จบแล้ว ได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ชื่อว่า **สัทธานุสारी** ผู้ตั้งอยู่ในผลชื่อว่า **สัทธาวิมุต** อนึ่งคำอธิบายเกี่ยวกับพระอริยบุคคลตั้งแต่ ข้อ ๓ ถึงข้อ ๙ ได้กล่าวไว้ชัดเจนกว่านี้ในที่อื่น

บุคคลที่มีจำนวน ๑๐

ได้แก่พระอริยบุคคล ๕ ประเภทผู้ถึงความตกลงใจ (หมดความสงสัย) ในพระพุทธเจ้า ในชาตินี้และพระอริยบุคคลอีก ๕ ประเภทผู้ละโลกนี้ไปแล้วจึงถึงความตกลงใจ (๕ ประเภทแรก ได้แก่พระโสดาบัน ๓ ประเภท กับพระสกทาคามี และพระอรหันต์. ๕ ประเภทหลัง ได้แก่พระอนาคามี ๕ ประเภท ผู้ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาส).

(หมายเหตุ : พระอริยบุคคลทั้งสิบประเภทนี้ มีกล่าวไว้แล้ว).

หมวดธรรมว่าด้วยบุคคลตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐ นี้ โดยเฉพาะตั้งแต่จำนวน ๒ ถึงจำนวน ๑๐ มีกล่าวไว้แล้วแทบทั้งสิ้นในตอนที่ย่อความในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ถึงทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือประมวลธรรมหมวด ๒ ถึงหมวด ๑๐

เล่มที่ ๓๗ ชื่อภควัตถุ

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(พระไตรปิฎกเล่มนี้ อรรถกถาเล่าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกล่าวถึงบทตั้ง หรือ คำเริ่มต้นไว้เพียงเล็กน้อย ต่อจากนั้น พระโมคคัลลบุตร ติสสเถระ ได้เรียบเรียงขึ้นจนจบ ในสังคายนาครั้งที่ ๓ มีข้อความอันเป็นคำตอบคำถามตั้งแต่ต้นจนจบ).

คำถามคำตอบนั้น มีลักษณะไปในทางไล่เสียงลัทธิต่าง ๆ นอกพระพุทธศาสนา และแม้ในพระพุทธศาสนาเอง แต่ที่แตกแยกออกไปจากเถรวาท หัวข้อสำคัญที่เป็นหลัก ในการถามตอบมีอยู่ด้วยกัน ๒๑๙ เรื่อง ในแต่ละเรื่องมีคำถามคำตอบมากมาย และ อรรถกถาได้อธิบายไว้ด้วยว่า หัวข้อเรื่องไหน เพื่อจะแก้ความถือผิดของลัทธิอะไร เพื่อความ เข้าใจในหัวข้อเรื่องให้เกี่ยวข้องกับลัทธิในกายต่าง ๆ ที่ภควัตถุคัดค้าน จึงควรทราบประวัติ แห่งเถรวาท (พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมตามที่พระเถระผู้ใหญ่ได้รวบรวมทำสังคายนา แต่ครั้งที่ ๑) กับนิกายอื่น ๆ ที่แตกแยกออกไป ๑๗ นิกาย รวมเป็น ๑๘ ทั้งเถรวาท ภายใน ๒๐๐ ปี หลังจากพุทธปรินิพพานดังต่อไปนี้ : -

๑. ในร้อยปีแรกภายหลังพุทธปรินิพพาน พระพุทธศาสนามีแบบเดียว คือตามที่ พระเถระมีพระมหากัสสป เป็นต้น ได้ประชุมกันทำสังคายนา คือร้อยกรองรวบรวมคำสอน ของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดเป็นหมู่ โดยมีพระอานนท์ซึ่งเป็นผู้ทรงจำพุทธวจนะอย่างยิ่ง เป็นผู้ทบทวนพระธรรม พระอุบาลีซึ่งได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศในทางทรงจำ พระวินัย เป็นผู้ทบทวนพระวินัย แล้วสวดท่องจำกันสืบต่อมา โดยแบ่งสำนักท่องจำเป็น สำนัก ๆ ไป ช่วยกันท่องจำต่างภาคต่างตอนสั่งสอนศิษย์สืบมา คำว่า เถรวาท ซึ่งแปลว่า วาทะของพระเถระ อันเป็นชื่อของนิกายดั้งเดิม มาปรากฏเรียกขานกันเมื่อมีนิกายอื่น ๆ แตกแยกออกไปแล้ว เพื่อจะได้รู้ว่าอย่างไรเป็นพระพุทธศาสนาแบบไหน

๒. เมื่อพัน ๑๐๐ ปี ภายหลังพุทธปรินิพพานมาแล้ว พวกภิกษุวัชชีบุตร (ลูกหลาน ชาวแคว้นวัชชี) ประมาณ ๑๐,๐๐๐ รูป ถือนวินัยย่อหย่อนจากที่บัญญัติไว้ รวม ๑๐ ประการ พระเถระที่เห็นแก่พระธรรมวินัย จึงประชุมกันทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ชำระเรื่องที่เกิดผิดนี้

ประกาศมิให้ประพฤติต่อไป ภิกษุพวกวัชชีบุตรจึงแยกไปตั้งนิกายใหม่ ชื่อมหาสังฆิกะ แปลว่า “พวกมาก”

๓. ต่อมามีนิกายแยกออกมาจากมหาสังฆิกะอีก ๒ คือ ๑. โคกุลิกะ
๒. เอกพโยหาริกะ

๔. ต่อมามีนิกายแยกออกมาจากนิกายโคกุลิกะอีก ๒ คือ ๑. บัณณัตติวาทะ
๒. พหุลียะ (หรือพหุสสุตติกะ) ๓. ฉันนาคาริกะ ๔. สมิติยะ

๕. ต่อมามีอีกนิกายหนึ่งชื่อเจติยวาทะ แยกออกมาจากนิกายพหุลียะ (หรือพหุสสุตติกะ) นั้น ภายในพุทธศักราช ๒๐๐ ปี นิกายมหาสังฆิกะแยกออกไปเป็น ๕ นิกาย รวมเป็น ๖ ทั้งมหาสังฆิกะเอง

๖. เฉพาะเถรวาทก็มีนิกายแตกแยกออกไป คือในชั้นแรกแยกออกไป ๒ นิกาย คือ ๑. มหิสาสกะ ๒. วัชชีปุตตกะ

๗. ต่อมามีนิกายแตกแยกออกไปจากนิกายวัชชีปุตตกะอีก ๔ คือ ๑. รัมมุตตริยะ
๒. ภัทรยานิกะ ๓. ฉันนาคาริกะ ๔. สมิติยะ

๘. มีนิกายแตกแยกออกไปจากนิกายมหิสาสกะอีก ๒ คือ ๑. สัพพัตถิกวาทะ
๒. รัมมคุดติกะ

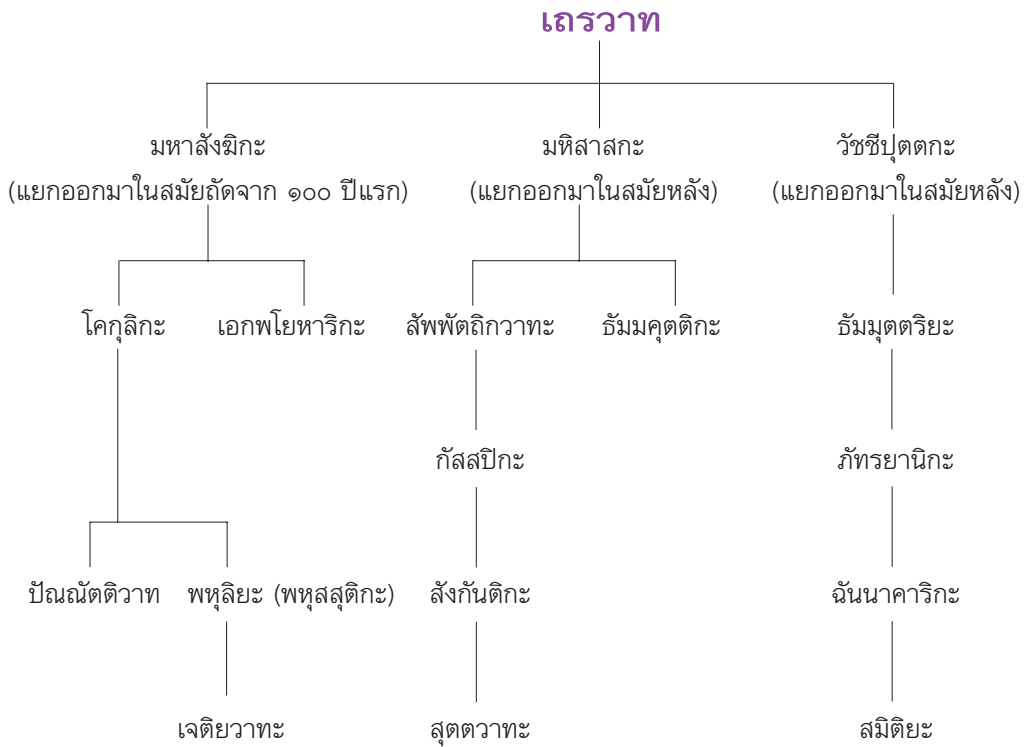
๙. มีนิกายแตกแยกออกไปจากนิกายสัพพัตถิกวาทะ คือ นิกายกัสสปิกะ

๑๐. ต่อมานิกายกัสสปิกะมีนิกายแยกออกไป ชื่อสังกันติกะ

๑๑. ต่อมานิกายสังกันติกะมีนิกายแยกออกไป ชื่อสูตตวาทะ

เป็นอันว่าเถรวาทมีนิกายย่อยแยกออกไป ๑๑ นิกาย รวม ๑๒ ทั้งเถรวาทเอง มหาสังฆิกะ ซึ่งแตกไปจากเถรวาทเป็นครั้งแรก มีนิกายย่อยแยกออกไป ๕ นิกาย รวมเป็น ๖ ทั้งมหาสังฆิกะเอง รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๑๘ นิกาย คือ เถรวาท ฝ่ายหนึ่ง กับ นิกายอื่น ๆ อีก ๑๗ นิกาย ซึ่งเรียกว่า อัจฉริยวาท อีกฝ่ายหนึ่ง

(แผนผัง)

หมายเหตุ : (มีข้อพิงสังเกตว่า นิกายต่าง ๆ รวมทั้งสิบแปดนิกายที่กล่าวมานี้ ตกมาถึงสมัยปัจจุบัน คงมีเหลือแต่เพียงนิกายเดียวคือเถรวาท ส่วนนิกายอื่น ๆ เลือนไปทั้งหมด แม้นิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งเป็นนิกายใหญ่ก็ไม่มีเหลืออยู่แล้ว แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า นิกายมหาสังฆิกะ ได้แปรรูปเป็นมหายานไปในที่สุด แต่ก็ไม่เหลือชื่อเดิมเหลืออยู่).

หัวข้อเรื่อง ๒๑๙ เป็นของนิกายไหน

ก่อนที่จะระบุว่า ในหัวข้อเรื่องที่กล่าวไว้รวม ๒๑๙ หัวข้อนั้น ข้อไหนเนื่องมาจากความเห็นผิดของนิกายไหน จะรวบรวมกล่าวสรุปอีกครั้งหนึ่ง เมื่อกกล่าวถึงรายละเอียดของแต่ละหัวข้อจบแล้ว ในขั้นนี้จึงเพียงขอชี้แจงให้ทราบ ว่า คัมภีร์กถาวัตถุ แต่งขึ้นเพื่อ

แก้ความเข้าใจผิด หรือความคิดเห็นที่แตกแยกออกไปจากเถรวาท คือพระพุทธรูปศาสนาแบบที่ไทยนับถือกันอยู่ในปัจจุบัน อันแสดงว่าผู้เรียบเรียงคือพระโมคคัลลบุตร ติสสเถระ จะต้องศึกษาลัทธิอื่นจนเข้าใจอย่างถ่องถ้วนแล้ว ยืนยันหลักของฝ่ายเถรวาทไว้ โดยชี้แจงโต้แย้งอย่างดีที่สุด.

รายละเอียดกถาวัตถุ ๒๑๙ ข้อ

๑. เรื่องบุคคล

(บุคคลกถา)

ถาม : เราย่อมได้ “บุคคล” โดยอรรถอันประจักษ์ (ลัจฉิกัตถะ) และอรรถอย่างยิ่ง (ปรมัตถะ) หรือ?

ตอบ : ใช่ (โปรดทราบว่าเป็นคำตอบของผู้เห็นผิด)

ถาม : เราย่อมได้อรรถอันประจักษ์ และอรรถอย่างยิ่งจากหลักการที่ว่า “เราย่อมได้บุคคลโดยอรรถอันประจักษ์ และอรรถอย่างยิ่ง” หรือ?

ตอบ : อย่าพูดอย่างนั้น

ถาม : ท่านจงรู้ความผิดเถิด ถ้าเราย่อมได้บุคคลโดยอรรถอันประจักษ์ และอรรถอย่างยิ่ง ก็ควรกล่าวได้ว่าเราย่อมได้อรรถอันประจักษ์ และอรรถอย่างยิ่งจากหลักการนั้นได้ เนื่องจากท่านรับหลักการเฉพาะข้อแรก ปฏิเสธหลักการข้อหลังคำกล่าวของท่านจึงผิด ถ้าไม่รับหลักการข้อแรกก็ต้องไม่รับหลักการข้อหลังด้วย ถ้ารับหลักการข้อแรกก็ต้องรับหลักการข้อหลังด้วย เมื่อรับหลักการข้อแรก แต่ไม่รับหลักการข้อหลัง คำกล่าวของท่านจึงผิด

(หมายเหตุ : หัวข้อเรื่องบุคคลนี้ ยังแจกเป็นคำถามคำตอบยกย่อนต่าง ๆ อีกนับจำนวนร้อย แต่ที่ตั้งไว้ข้างต้นนี้เป็นเพียงตัวอย่างที่เป็นหลัก เรียกว่า “อนุโลมปัญจกะ” คือคำถามคำตอบตามลำดับรวม ๕ ข้อ คำถามคำตอบนี้ใช้สำหรับไล่เรียงเอากับพวกที่ยึดถือในเรื่อง “บุคคล” ได้แก่ **นิกายวัชชีปุตตกะ, นิกายสมัตติยะ และเตียรถียอื่น ๆ นอกศาสนา** หลักการสำคัญมีอยู่ว่า พระพุทธเจ้าทรงเทศนาสอน ๒ อย่าง คือสอนตามสมมติ คือตามที่โลก

นัดหมายกันเรียกร้อง ก็สอนตามปรมาัตถ์ คือสอนตามความจริงอย่างยิ่ง เพื่อให้เห็นแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลายว่า มีจริงแค่ไหน ขอยกตัวอย่างในเรื่องบุคคล ถ้ากล่าวตามความจริงโดยสมมติก็มีอยู่ เวลาสอนเพื่อให้คนทั่วไปรู้ และเข้าใจ ก็ต้องใช้สำนวนสมมติในทางโลก เรียกว่าลัทธิ บุคคล ตัวตน เรา เขา แต่เมื่อสอนให้รู้ซึ่งถึงสภาพความจริงเพื่อจะได้ไม่ติดไม่ยึดถือในเรื่องลัทธิ บุคคล ตัวตน เรา เขา ก็สอนความจริงโดยปรมาัตถ์ คือสอนให้เห็นว่า ลัทธิ บุคคล ตัวตน เป็นเพียงสิ่งสมมติตามโวหารโลก ประกอบขึ้นจากส่วนย่อยต่าง ๆ ไม่ควรยึดถือเป็นจริงเป็นจัง การสอนความจริงโดยสมมติและโดยปรมาัตถ์ไม่ขัดกัน เหมือนหนึ่งการชี้ให้ดูภาพถ่ายว่าผู้นั้นผู้นี้เป็นความจริงชั้นสมมติ และการชี้ให้รู้ความจริงอีกชั้นหนึ่งว่า เป็นเพียงกระดาษ และกระดาษก็เป็นส่วนผลของสิ่งต่าง ๆ แต่มีเจ้าลัทธิบางพวกตามที่กล่าวไว้ ถือว่าบุคคลมีอยู่จริง โดยความจริงชั้นปรมาัตถ์ ซึ่งผิดไปจากหลักทางพระพุทธศาสนา จึงต้องย้อนถามว่าถ้าอย่างนั้น ความจริงชั้นปรมาัตถ์ ก็อาจหาได้จาก “บุคคล” ใช่หรือไม่ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดต้องยอมรับว่าไม่ใช่)

๒. เรื่องความเสื่อม

(ปริหานิกถา)

ถาม : พระอรหันต์ย่อมเสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์ได้ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (โปรดทราบว่าเป็นคำตอบของผู้เห็นผิด)

ถาม : พระอรหันต์ย่อมเสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์ในที่ทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : อย่าพูดอย่างนั้น

(ต่อจากนั้นได้มีคำถามคำตอบปลีกย่อยจากหลักใหญ่นี้นับจำนวนร้อย และในที่สุดเป็นการอ้างหลักถามให้จำนนต่อหลักการที่ว่า พระอรหันต์ไม่เสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์ ความเห็นผิดข้อนี้เป็นของ **นิกายสมัตติยะ, วัชชีปุตตกะ ลัทธิทถิกวาทะ และมหาสังฆิกะบางพวก**)

๓. เรื่องพรหมจรรย์

(พรหมจรรย์กถา)

ถาม : การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในเทพทั้งหลายไม่มีใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (โปรดทราบว่า คำว่า พรหมจรรย์ มีอยู่ ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่ง ได้แก่ การปฏิบัติ ตามมรรคาหรือข้อปฏิบัติที่เรียกว่ามัคคภาวนา อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ การบวช การบวชของเทพไม่มี แต่การเจริญมรรคมีอยู่ การตอบว่า ใช่ จึงนับว่า ผิดครึ่งถูกครึ่ง)

(ต่อจากนั้นเป็นการถามให้จําแนกต่อหลักการที่ว่า เทพที่ประพฤติในทางดีงามมีอยู่ อันชื่อได้ว่าบำเพ็ญมัคคภาวนา จึงไม่ควรปฏิเสธว่า ไม่มีการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ในรูปของมัคคภาวนาในหมู่เทพ ความเห็นผิดนี้เป็นของนิกายสมัตติยะ)

๔. เรื่องบางส่วน

(ไอธิสกถา)

ถาม : พระอรุณบุคคลย่อมละกิเลสได้บางส่วนใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (ผู้ตอบหมายความว่า กิเลสแต่ละชนิดที่ละได้ ไม่ใช่ละได้ทั้งหมด หากละได้ เพียงบางส่วนเหลืออยู่บางส่วน)

(ต่อจากนั้นเป็นการถามให้จําแนกต่อหลักฐานที่ว่า ถ้าละอันไหนได้ก็ละได้เด็ดขาด ในเรื่องนั้น โดยยกพระพุทธานุญาตมาอ้าง ให้ผู้ตอบยอมจําแนกว่า พระอรุณสาวก ที่เห็นธรรมย่อมละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้ ไม่ใช่ละสักกาย-ทิฏฐิได้เพียงนิดหน่อย และวิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสอีกอย่างละนิดหน่อย มติที่เห็นผิดเรื่องละได้เพียงบางส่วนนี้เป็นของนิกาย สมัตติยะ)

๕. เรื่องละกิเลส

(ชหติกถา)^๑

ถาม : ปุถุชนย่อมละกามราคะ (ความกำหนัดในกาม) และพยาบาท (ความปองร้าย) ได้ ใช่มั้ย?

๑. อรรถกถาเรียกว่า ปชหติกถา

ตอบ : ใช่ (เป็นการตอบด้วยความเห็นผิด เพราะปุถุชนที่ได้มาน แม้จะไม่มีกามราคะและ
พยาบาท แต่ก็อาจกลับมีได้อีกเมื่อเสื่อมจากมาน)

(ต่อจากนั้นได้มีการถามตอบอีกมากมาย โดยยกพระพุทธภาษิตมาตั้ง ให้ฝ่ายตอบ
ซึ่งสมมติว่าเป็นผู้เห็นผิดต้องยอมจำนนต่อเหตุผลว่า ปุถุชนละกามราคะและ
พยาบาทไม่ได้)

๖. เรื่องทุกอย่างมี

(ลัทธิพมัตถิกถา)

ถาม : ทุกอย่างมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (ฟังทราบว่าเป็นคำตอบของฝ่ายเห็นผิด)

ถาม : ทุกอย่างมีในที่ทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ทุกอย่างมีในกาลทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ทุกอย่างมีโดยประการทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ทุกอย่างมีในสิ่งทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ความเห็นที่ว่า ความเห็นว่สิ่งทั้งปวงมี เป็นความเห็นผิดดังนี้ จัดว่าเป็นความ
เห็นชอบ ก็มีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ถาม : อดีตมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : อดีต ดับแล้ว ฟันไปแล้ว แปรไปแล้ว มิได้ตั้งอยู่แล้ว ตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า อดีตมีอยู่

(หมายเหตุ : ความเห็นผิดว่า ทุกสิ่งมีอยู่นี้เป็นของ นิกายลัทธิพัตติกวาทะ โดยตรง ในที่นี้ได้แสดงให้เห็นการถามตอบ เพื่อให้จนแก่เหตุผลเพียงเล็กน้อย แต่ก็ชัดเจนพอจะแสดงว่า ได้มีการใช้เหตุผลหักล้างกันอย่างไรบ้าง การโต้ตอบ ยังมีอีกมากนับด้วยจำนวนร้อย ๆ ได้แสดงไว้ในที่นี้เพียงสังเขป)

๗. เรื่องขั้นที่เป็นอดีต เป็นต้น

(อดีตชั้นธาตุิกา)^๒

ถาม : ขั้นทั้งหลายเป็นอดีตได้ไหม?

ตอบ : ได้

ถาม : อายตนะ, ธาตุ เป็นอดีตได้ไหม?

ตอบ : ได้

ถาม : อดีตมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ต่อจากนั้นเป็นการถามตอบต่อไปอีกมากมายจนกว่าจะจบภายในหัวข้อนี้มีข้อที่พึงสังเกตเป็นพิเศษ ก็คือที่แล้ว ๆ มา ฝ่ายเห็นถูกเป็นฝ่ายตั้งคำถามรุกฝ่ายเห็นผิดแต่คราวนี้เมื่อถึงข้อที่ ๗ อันมีประเด็นต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๖ ฝ่ายเห็นผิดกลับเป็นฝ่ายถามรุกฝ่ายเห็นถูก คือฝ่ายเห็นถูกถือว่า ขั้น อายตนะ ธาตุ เป็นได้ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน แต่จะใช้คำว่า “อดีต” ที่แปลว่า “มีอยู่” ได้ เฉพาะปัจจุบันเท่านั้น ข้อนี้ก็ความจริงเพราะที่เป็นอดีตก็ “มีแล้ว” หรือที่เป็นอนาคตก็ “จักมี” แต่ฝ่ายเห็นผิดซึ่งเป็นผู้ชักพยายามต้อนให้ออดีตกับอนาคต “มีอยู่” ให้ได้ ด้วยอ้างพระพุทธรพจน์ต่าง ๆ แต่พระพุทธรพจน์นั้น ๆ ที่นำมาอ้าง ก็เพียงแสดงว่า ขั้น เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันเท่านั้น มิได้มีตอนไหนที่แสดงว่า ขั้นเป็นอดีต อนาคต “มีอยู่” เลย)

๒. อรรถกถาเรียกชื่อว่า อดีตชั้นธาตุิกา

๘. เรื่องบางอย่างมี

(เอกัจฉมัตถิติถกเถา)

ถาม : อดีตมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : บางอย่างมี บางอย่างไม่มี

ถาม : หมายความว่า บางอย่างดับ บางอย่างไม่ดับ, บางอย่างพ้นไป บางอย่างไม่พ้นไป, บางอย่างแปรไป บางอย่างไม่แปรไป, บางอย่างมิได้ตั้งอยู่ บางอย่างตั้งอยู่, บางอย่างตั้งอยู่ไม่ได้ บางอย่างตั้งอยู่ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นอกจากนั้นยังมีคำถามคำตอบอีกมากหลาย แต่คราวนี้กลับรูปเก่า คือฝ่ายถามเป็นฝ่ายเห็นถูก ฝ่ายตอบเป็นฝ่ายเห็นผิด ฝ่ายถามเป็นฝ่ายรุกให้ฝ่ายตอบจน ในข้อที่ถือผิดว่า อดีตบางอย่างมี บางอย่างไม่มี ซึ่งเป็นมติของ **นิกายกัสสปิกะ** คำถามคำตอบได้กล่าวถึงเรื่องอนาคตกับปัจจุบันด้วย)

๙. เรื่องการตั้งสติ

(สติปฏิฐานถกเถา)

ถาม : ธรรมทั้งปวงเป็นสติปฏิฐาน (การตั้งสติ) ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นคำตอบของฝ่ายเห็นผิด)

ถาม : หมายความว่า ธรรมทั้งปวงเป็นสติ, เป็นอินทรีย์คือสติ, เป็นกำลังคือสติ, เป็นความระลึกชอบ, เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือสติ, เป็นเอกายนมรรค (ทางเป็นที่ไปอันเอก), เป็นธรรมให้ถึงความสิ้นไปแห่งกิเลส, เป็นธรรมให้ถึงความตรัสรู้, เป็นธรรมให้ถึงความไม่สังสมกิเลส, เป็นธรรมไม่มีอาสวะ, ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาญาณ ฯลฯ ธรรมทั้งปวงเป็นพุทธานุสสติ จนถึงอุปสมานุสสติใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ฝ่ายถามเป็นฝ่ายไล่เลียงเอาแก่ฝ่ายตอบซึ่งเป็นพวกเห็นผิด จับประเด็นผิดในธรรมบางข้อ เลยเข้าใจผิดว่า ธรรมทั้งปวงเป็นสติปฏิฐาน ความเห็นผิดนี้เป็นของ **นิกายอันธกะ** ซึ่งภายหลังแตกออกเป็น ๔ นิกาย คือ ปุพพเสลियะ, อปรเสลियะ,

ราชคิริยะ, สิทธัตถิยะ, คำว่า ธรรมทั้งปวงเป็นสติปัญญาฐานนั้น ว่าโดยเหตุผลทั่วไป ก็ใช้ไม่ได้แล้ว เพราะคำว่า ธรรมทั้งปวง ย่อมหมายถึงกุศลธรรม อกุศลธรรม และ อัปยาคตธรรม แต่สติปัญญาฐานเป็นกุศลธรรม จึงไม่ควรกล่าวว่า ธรรมทั้งปวงเป็นสติปัญญา)

๑๐. เรื่อง “มีอย่างนี้” เป็นต้น

(เวฬุตถิกถา)

ถาม : อดีต, อนาคต, ปัจจุบัน มีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : มีอย่างนี้ ไม่มีอย่างนี้

ถาม : อันนั้นแหละมี อันนั้นแหละไม่มีใช่ไหม? (ทั้งสิ่งที่มีและไม่มี เป็นอันเดียวกัน ใช่หรือไม่)

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ เป็นฝ่ายมีความเห็นผิดข้อนี้ คือเห็นว่าธรรมทั้งปวงชื่อว่ามีอยู่ โดยฐานะเป็นรูป เป็นต้น; ชื่อว่าไม่มี คือเมื่อกกล่าวถึงอดีต ก็ไม่มีอนาคตและปัจจุบัน เมื่อกกล่าวถึงปัจจุบันและอนาคต ก็ไม่มีอดีต ฝ่ายถามเป็นฝ่ายชักให้จำนนต่อเหตุผล โดยชักตะล่อมว่า ทั้งมีและไม่มี เป็นสิ่งเดียวกัน มีอรรถอันเดียวกันหรือ เมื่อฝ่ายตอบ (คือฝ่ายเห็นผิด) ปฏิเสธว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น จึงสัพทต่อไปว่า ถ้ามีและไม่มี มิได้ หมายความว่าอย่างเดียวกัน ท่านก็ไม่ควรจะแสดงทิวฏฐิอย่างนี้)

๑๑. เรื่องผู้อื่นนำเข้าไปให้

(ปรุปรุทธกถา)

ถาม : พระอรหันต์มีการปล่อยน้ำอสุจิหรือ?

ตอบ : ใช่ (ฟังทราบว่าเป็นคำตอบของฝ่ายเห็นผิด)

ถาม : พระอรหันต์มีกามราคะ มีกามฉันทนิเวรณหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

๑. ความจริงถามทีละข้อ แต่ในที่นี้เพื่อให้ได้ความ จึงรวมทั้งอดีต, อนาคต และปัจจุบันมาไว้ในคำถามเดียวกัน

ถาม : พระอรหันต์ไม่มีกามราคะ ไม่มีกามฉันทนิเวศน์ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าพระอรหันต์ไม่มีกามราคะ ไม่มีกามฉันทนิเวศน์ ท่านก็ไม่พึงกล่าวว่า พระอรหันต์มีการปล่อยน้ำอสุจิ

(นิกายปุพพเสลียะ กับ อปรเสลียะ มีความเห็นผิดว่า พระอรหันต์มีการปล่อยน้ำอสุจิให้เคลื่อน ฝ่ายชกจึงชกถึงกามราคะของพระอรหันต์ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดยอมรับว่าไม่มี แต่ได้บายเบี่ยงว่าท่านไม่ได้ทำเอง แต่เทวดาที่เป็นพวกมารนำเข้าไปให้ทางขุมขน เพื่อจะดูพระอรหันต์สงสัยเล่น ฝ่ายชกจึงชกอีกมากมาย เพื่อให้ฝ่ายตอบยอมจำนน เช่น ถามว่า จะมีใครนำโสดาปัตติผล, สกทาคามิผล, อนาคามิผล และอรหัตตผลเข้าไปให้พระอรหันต์ได้หรือไม่)

๑๒. เรื่องความไม่รู้

(อัญญาณกถา)

ถาม : พระอรหันต์มีความไม่รู้ (อัญญาณ) ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นคำตอบของฝ่ายเห็นผิด)

ถาม : พระอรหันต์มีอวิชชาใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : พระอรหันต์ไม่มีอวิชชาใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ไม่มีอวิชชา ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า พระอรหันต์มีอัญญาณ (ความไม่รู้)

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดว่า พระอรหันต์มีอัญญาณคือความไม่รู้ เพราะการที่ไม่รู้ชื่อของคนทั้งหลายก็นับเป็นอัญญาณอย่างหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาไม่ถือว่า การไม่รู้ชื่อชื่อของคน จะทำให้ตื้นหรือเลวลงอย่างไร เพราะมิใช่กิเลส จึงไม่จัดเป็นอัญญาณหรืออวิชชา. อัญญาณ หรืออวิชชา ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ไม่รู้จักทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ถ้าไม่รู้ความจริงทั้งสี่ประการนี้

ก็ไม่สามารถพ้นไปจากทุกข์ได้ แต่ **นิกายปุพพเสลียะ** ไม่เข้าใจอย่างนั้น ฝ่ายชั๊กจึงไล่เสียดังกล่าวแล้ว)

๑๓. เรื่องความสงสัย

(กังขาภคคา)

๑๔. เรื่องการบอกของผู้อื่น

(ปรวิตารณภคคา)

อีก ๒ เรื่องนี้ ก็มีเค้าความทำนองเดียวกับข้อที่ ๑๒ คือ **นิกายปุพพเสลียะ** เข้าใจว่าพระอรหันต์ ยังมีความไม่รู้ ยังมีความสงสัย ยังต้องอาศัยผู้อื่นบอกเล่า จึงมีการซักไซ้ให้เห็นจริงๆ พระอรหันต์ไม่มีอวิชชา, ไม่มีความสงสัยในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ฯลฯ ไม่ต้องมีผู้อื่นบอกกล่าวในธรรมที่ท่านรู้แจ้งเห็นจริง ทั้งสามเรื่อง คือ ข้อที่ ๑๒ ถึง ๑๔ นี้ อรรถถกถารวมเป็นเรื่องเดียวกัน

๑๕. เรื่องการเปล่งวาจา

(วจีเภทภคคา)

ถาม : ผู้เข้าฌานที่ ๑ ในขณะที่แห่งโสตาปัตติมรรค มีการเปล่งวาจาใช้ไหม?

ตอบ : ใช่ (ฟังทราบว่าเป็นคำตอบของผู้มีความเห็นผิด)

ถาม : ผู้เข้าโลกียสมาบัติในที่ทั้งปวง, ในกาลทั้งปวง, ทุกประเภท มีการเปล่งวาจาใช้ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลียะ** เป็นต้น เข้าใจว่า ท่านผู้เข้าฌานที่ ๑ ในขณะที่แห่งโสตาปัตติมรรค มีการเปล่งวาจาว่า “ทุกข์” คือเห็นจริงในเรื่องทุกข์ ถึงกับเปล่งวาจาออกมา แต่ตามความเป็นจริง ไม่มีการเปล่งวาจาเช่นนั้น)

๑๖. เรื่องการนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์

(ทุกขาหารภคคา)

ถาม : การนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์ เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคใช้ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ใดผู้หนึ่งกล่าววาทว่า “ทุกข์” ผู้นั้นทุกผู้ชื่อว่า เจริญมรรคใช่ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น (ถ้าตอบว่า ใช่ ก็จะต้องต่อไปอีกว่า)

ถาม : ปุถุชน (คนที่ยังหนาไปด้วยกิเลส) ซึ่งเป็นคนเขลาที่ดี, ผู้ฆ่านารดาบิดาก็ดี, ผู้ฆ่าพระอรหันต์ก็ดี, ผู้ทำร้ายพระพุทธเจ้าถึงยังพระโลหิตให้ห้อก็ดี, ผู้ทำสงฆ์ให้แตกกันก็ดี กล่าววาทว่า “ทุกข์” ดังนี้ จะชื่อว่า เจริญมรรคหรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดว่า ผู้เปล่งวาทว่า “ทุกข์ ทุกข์” ย่อมนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์ และการนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์นั้น เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค จึงมีการชักให้เห็นว่า คนเลว ๆ ก็เปล่งวาทว่า ทุกข์ ทุกข์ได้)

๑๗. เรื่องความตั้งอยู่แห่งจิต

(จิตตฐิติกถา)

ถาม : จิตดวงหนึ่งย่อมตั้งอยู่ตลอดวันใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นการตอบด้วยความเห็นผิด)

ถาม : ครั้งวันเป็นขณะเกิด อีกครั้งวันเป็นขณะดับใช่ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิด เพราะเห็นจิตในสมาบัติ กับภวังคจิต เป็นไปต่อเนื่องกัน จึงเข้าใจว่าจิตดวงเดียวกันนั้น ตั้งอยู่ยั่งยืน วันหนึ่ง สองวัน หรือตลอดเดือนปี ตลอดกัปถึงแปดหมื่นสี่พันกัป ฝ่ายชักได้ชักให้ค้ำถึงระยะดับระยะเกิด และพระพุทธภาษิตที่ว่า ในคืนหนึ่งวันหนึ่ง จิตเป็นอันมากเกิดขึ้นและดับไป)

๑๘. เรื่องถ่านไฟร้อน

(กุกกุพกถา)

ถาม : ลังขารทั้งปวง ไม่มียกเว้น เป็นเหมือนถ่านไฟร้อนใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นการตอบด้วยความเห็นผิด)

ถาม : สุขเวทนา, สุขทางกาย, สุขทางจิต, สุขอันเป็นทิพย์, สุขอันเป็นของมนุษย์, ฯลฯ สุขอันประกอบด้วยอาสวะ, สุขอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ ฯลฯ สุขอันเกิดจากความสงบ, สุขอันเกิดจากการตรัสรู้มีอยู่มีใช่หรือ?

ตอบ : มีอยู่

ถาม : ถ้าสุขเช่นนั้นมียู่ ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า สังขารทั้งปวง ไม่มียกเว้น เป็นเหมือนถ่านไฟร้อน

(นิกายโคกฺกิลิกะ เป็นเจ้าของความเห็นผิดข้อนี้ มีผู้สันนิษฐานว่า ชื่อของนิกายนี้มาจากคำว่า **กุกฺกุพะ** คือถ่านที่สังขารมีลักษณะเหมือนถ่านไฟร้อน ฝ่ายค่านิจจึงชักให้ยอมรับว่า ความสุขต่าง ๆ ชนิด ยังมีอยู่ เหตุใดจึงกล่าวยืนยันแต่แง่เดียวโดยไม่มีข้อยกเว้น)

๑๙. เรื่องการตรัสรู้โดยลำดับ

(อนุப்புพาทิสมยกลา)

ถาม : การตรัสรู้โดยลำดับ (ตรัสรู้ไปที่ละเล็กทีละน้อย) มีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมเจริญโสดาปัตติมรรคทีละเล็กทีละน้อยใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : บุคคลย่อมทำให้แจ้งโสดาปัตติผลทีละเล็กทีละน้อยใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(มีการถามตอบไล่เรียงไปจนถึงมรรคผลชั้นสูง ความเห็นผิดข้อนี้ เป็นของนิกายอันธกะ, ลัทธิตติยวาทะ, สมิติยะ, ภัทธานิกะ เพราะเข้าใจผิดในพระพุทธานุชาตที่ว่า “ผู้มีปัญญาพึงชำระมลทินของตนไปที่ละน้อย ทีละขณะโดยลำดับ เหมือนช่างทองชำระมลทินของเงินฉะนั้น” โดยเข้าใจว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล เมื่อเห็นอริยสังข์ข้อที่ ๑ ก็ละกิเลสได้บางส่วน เมื่อเห็นข้อที่ ๒ จนถึงข้อที่ ๔ ก็ละได้อีกบางส่วน เมื่อบรรลุมรรคผลครบ ๔ ชั้น จึงละกิเลสได้ ๑๖ ส่วน (คือใช้หลักอริยสังข์ ๔ เป็นตัวคูณมรรคผล ๔ ชั้น) ซึ่งขัดกับพระพุทธานุชาต^๑ ที่ว่า เมื่อตรัสรู้สังข์นั้น มิใช่เห็นทีละข้อ

๑. ลังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๔๑๖

แต่เห็นพร้อมกันหมดทุกข้อ และพระพุทธภาษิตที่ว่า ในสมัยใดอริยสาวกเกิดดวงตา เห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ในสมัยนั้นอริยสาวกนั้นย่อมละได้ซึ่งสัญญา ๓ ประการ คือ ลักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, สีสัพพตปริมาส อันแสดงว่าละได้พร้อมกันหมดทั้งสามอย่าง)

๒๐. เรื่องโวหาร

(โวหารกถา)

ถาม : โวหาร (คือถ้อยคำที่กล่าวเรียกขานสิ่งต่าง ๆ) ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เป็นโลกุตตระ (คือพ้นจากโลก) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นการตอบด้วยความเห็นผิด)

ถาม : โวหารนั้น ย่อมกระทบในเหตุที่เป็นโลกุตตระ ไม่กระทบในเหตุที่เป็นโลกิยะ ; บุคคล ย่อมรู้โวหารนั้นด้วยวิญญานอันเป็นโลกุตตระ มิใช่ด้วยวิญญานอันเป็นโลกิยะ ; สาวกเท่านั้นย่อมรู้ บุคคลไม่รู้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความเห็นผิดเรื่องที่ว่า โวหารของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระนี้ เป็นของ **นิกายอันธกะ** ฝ่ายชกจึงต้องชกต้อนให้จำนวนว่า ถ้าโวหารหรือถ้อยคำเป็นโลกุตตระแล้ว มิต้องใช้หูลอกุตตระฟังจึงรู้เรื่องหรือ นอกจากนั้น วิญญานคือความรู้แจ้งอารมณ์ทางหุ มิต้องเป็นโลกุตตระด้วยหรือ? เมื่อฝ่ายเห็นผิดตอบปฏิเสธ จึงสัพทว่า เพราะเหตุนี้ จึงไม่ควรกล่าวว่า โวหารของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระ)

๒๑. เรื่องนิโรธความดับทุกข์

(นิโรธกถา)

ถาม : นิโรธ (ความดับ) มีสองใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) มีสองใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมทิสาสกะ กับ นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดว่า นิโรธสองอย่าง คือ อัปปฏิสังขานิโรธ (ความดับมิใช่ด้วยโลกุตตรญาณ) กับ ปฏิสังขานิโรธ (ความดับด้วยโลกุตตรญาณ) รวมเป็นนิโรธลัด้วยกัน ฝ่ายคามจึงชักให้จน ด้วยถามว่า ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ทุกขนิโรธลั (ความจริงคือความดับทุกข์) ทุกขลั (ความจริงคือทุกข์) สมุทยลั (ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์) และมัคคลั (ความจริงคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เป็นต้น มิพลอยมืออย่างละสองไปด้วยหรือ? คือตามความจริงการดับที่เป็นโลกียะจะจัดเข้าในนิโรธลัจะไม่ได้ เพราะยังเกิดขึ้นได้อีก นิโรธที่แท้จริงจึงมีอย่างเดียวเท่านั้น คือที่เป็นโลกุตตระ)

๒๒. เรื่องกำลัง

(พลกถา)

ถาม : กำลังแห่งพระตถาคต เป็นของทั่วไปแก่พระสาวกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กำลังแห่งพระตถาคต ก็คือกำลังแห่งพระสาวก; กำลังแห่งพระสาวก ก็คือกำลังแห่งพระตถาคตอย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิด เพราะจับความในพระสูตร ในอนุรุธลัขณุตที่ว่า เพราะเจริญทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ก็ย่อมรู้ฐานะ อฐานะ ตามความจริง. เป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่า กำลังแห่งพระตถาคตเป็นของสาธารณะแก่พระสาวก ฝ่ายค่านจึงชักต้อนให้เห็นว่า ไม่เสมอกัน)

๒๓. เรื่องญาณเป็นอริยะ

(อริยัตถกถา)

ถาม : ความรู้ตามความเป็นจริงในฐานะและอฐานะ เป็นกำลังแห่งพระตถาคต เป็นอริยะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ญาณนั้น เป็นมรรค, ผล, นิพพาน, โสดาปัตติมรรค, โสดาปัตติผล เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดว่า ญาณ ๑๐ นั้น เป็นอริยะทั้งหมด คือมิใช่ อาสวัชชยญาณ (ญาณอันเป็นเหตุสิ้นอาสวะ) เท่านั้น ที่เป็นอริยะ แม้ญาณ ๙ ข้อข้างต้น ก็เป็นอริยะด้วย ฝ่ายถามจึงซักว่า ญาณข้อใดข้อหนึ่งใน ๙ ข้อนั้น เป็นมรรค เป็นผล หรือว่าเป็นนิพพาน ท่านจึงกล่าวว่า เป็นอริยะ ถ้ามิใช่มรรคผลหรือนิพพาน ก็ไม่ควรกล่าวว่า เป็นอริยะ)

๒๔. เรื่องจิตหลุดพ้น

(วิมจจติกถา)

ถาม : จิตที่มีราคะ ย่อมหลุดพ้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : จิตที่ประกอบด้วยราคะ, เกิดพร้อมกับราคะ, ระคนด้วยราคะ ฯลฯ เป็นจิตเศร้าหมอง ย่อมหลุดพ้นใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดว่า จิตหลุดพ้น ไม่จำเป็นต้องเป็นจิตของผู้ปราศจากราคะ แม้จิตที่ประกอบด้วยราคะก็หลุดพ้นได้ เปรียบเหมือนผ้าที่จะพ้นจากมลทิน ไม่จำเป็น จะต้องเป็นผ้าที่สะอาดแล้วเท่านั้น แม้ผ้าสกปรกเมื่อซักเข้าก็พ้นจากมลทินได้ ปัญหาเรื่องนี้เป็นเพียงโวหาร ประเด็นสำคัญอยู่ที่ขณะหลุดพ้น เดิมจิตจะเป็นอย่างไรมาก็ตาม แต่ขณะหลุดพ้นจะต้องปราศจากราคะ เพราะฉะนั้น ฝ่ายซักจึงซักว่า จิตที่หลุดพ้นเป็นจิตที่มีราคะ มีความเศร้าหมองเช่นนั้นหรือ)

๒๕. เรื่องจิตกำลังหลุดพ้น

(วิมจจมานกถา)

ถาม : จิตหลุดพ้นแล้ว กำลังหลุดพ้นใช่หรือไม่? (ทั้งหลุดพ้นแล้ว ทั้งกำลังหลุดพ้น)

ตอบ : ใช่

ถาม : จิตหลุดพ้นแล้วบางส่วน ยังไม่หลุดพ้นบางส่วนใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความเห็นผิดข้อนี้เนื่องกันกับข้อ ๒๔ คือมีความเห็นว่า จิตที่หลุดพ้นด้วยฌานอันเป็นวิภังขณวิมุตติ คือหลุดพ้นด้วยการข่มไว้ ชื่อว่ากำลังหลุดพ้นด้วยสมุจเฉทวิมุตติ คือ

หลุดพ้นด้วยการตัดขาด ในขณะที่แห่งมรรค ฝ่ายชกจึงไล่เสียงว่า บางส่วนหลุดพ้น บางส่วนยังไม่หลุดพ้นหรือไม่)

๒๖. เรื่องบุคคลที่ ๘

(อัฐมกถา)

ถาม : บุคคลที่ ๘ (ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค) ละเครื่องรังรัดคือทิวฐิ (ความเห็น) ได้ ไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไซ้

ถาม : บุคคลที่ ๘ เป็นพระโสดาบัน หรือท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ฯลฯ ไซ้ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความเห็นผิดข้อนี้ เป็นของ **นิกายอรรถะ** และ **สมมติยะ** ซึ่งเห็นว่า บุคคลที่ ๘ คือผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ละกิเลสที่รังรัดจิตได้ ๒ อย่าง^๑ เพราะไม่มีกิเลสฟุ้งขึ้น ในขณะที่แห่งอนุโลมโคตรภูและมรรค ฝ่ายถามจึงชกว่า บุคคลที่ ๘ เป็นพระโสดาบันหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดต้องยอมรับว่าไม่ใช่ เพราะผู้จะละได้ต้องเป็นพระโสดาบัน หรือผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้วเท่านั้น)

๒๗. เรื่องอินทรีย์ของบุคคลที่ ๘

(อัฐมกถส อินทรียกถา)

ถาม : บุคคลที่ ๘ (ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค) ไม่มีอินทรีย์^๑ คือศรัทธาไซ้ไหม ?

ตอบ : ไซ้

ถาม : บุคคลที่ ๘ ไม่มีศรัทธาหรือ ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอรรถะ** มีความเห็นผิดว่า บุคคลที่ ๘ คือท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังได้อินทรีย์ในขณะที่แห่งมรรค ไม่ใช่ได้เสร็จแล้ว ผู้ชกจึงชกให้จำนนด้วยเหตุผลหลายข้อ พร้อมทั้งพระพุทธภษิตในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ที่ว่าพระอรียบุคคล ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งในโสดาปัตติผล (คือท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค) ก็มีอินทรีย์ ๕ มีศรัทธา เป็นต้น มีปัญญาเป็นที่สุด)

๑. คือทิวฐิ ความเห็นผิด และวิจิกฉา ความลังเลสงสัย

๒๘. เรื่องตาทิพย์

(ทิพพจักขุภคา)

ถาม : ตาเนื้อ (มังสจักขุ) อันธรรมอุปถัมภ์แล้ว ย่อมเป็นตาทิพย์ (ทิพจักขุ) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ตาเนื้อก็คือตาทิพย์ ตาทิพย์ก็คือตาเนื้อหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะและสมิตติยะ มีความเห็นผิดว่า ตาเนื้อ ซึ่งได้ธรรมคือฌานที่ ๔ สันนิษฐานแล้วย่อมชื่อว่าเป็นตาทิพย์ ฝ่ายถามจึงซักให้จำนวนด้วยคำถามมากมาย รวมทั้งการอ้างพระพุทธรักษาในอิติวุตตกะ ซึ่งว่าด้วยจักขุ ๓ ประเภท คือ มังสจักขุ (ตาเนื้อ) ทิพจักขุ (ตาทิพย์) ปัญญาจักขุ (ตาปัญญา) มิได้รวมตาเนื้อกับตาทิพย์เข้าด้วยกัน)

๒๙. เรื่องหูทิพย์

(ทิพโสตภคา)

ข้อนี้มีคติอันเดียวกับเรื่องตาทิพย์ เป็นแต่เปลี่ยนเรื่องมาเป็นหูทิพย์เท่านั้น เป็นแต่พระพุทธรักษาที่อ้างแสดงว่า หูมี ๒ อย่าง คือมังสโสต (หูเนื้อ) และทิพโสต (หูทิพย์)

๓๐. เรื่องญาณรู้ถึงสัตว์ผู้เกิดตามกรรม

(ยถากัมมุปคตญาณภคา)

ถาม : ญาณรู้ถึงสัตว์ที่เกิดตามกรรม คือตาทิพย์ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : คือทำในใจถึงสัตว์ผู้เกิดตามกรรมด้วย เห็นรูปด้วย ตาทิพย์ด้วย อย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้ก็เกี่ยวโยงมาจากข้อ ๒๘ คือเกิดความเห็นผิดขึ้นว่า ญาณที่รู้ถึงสัตว์ผู้เกิดตามกรรม คือทิพจักขุหรือตาทิพย์ ฝ่ายซักค้านได้ซักให้ยอมรับว่า บุคคลบางคนไม่มีทิพจักขุ แต่ก็มีญาณชนิดนี้ได้ จึงไม่ควรกล่าวว่า ญาณชนิดนี้กับทิพจักขุเป็นอันเดียวกัน)

๓๑. เรื่องความสำรวม

(สังวรกถา)

ถาม : ความสำรวมมีในเทพทั้งหลายใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความไม่สำรวมมีในเทพทั้งหลายใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(อรรถกถาไม่ได้บอกว่าเป็นของนิกายใด แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า สืบเนื่องมาจากข้อ ๒๘ ซึ่งเป็นมติของนิกายอรรถะและสมมติยะ ความเห็นผิดนั้นเกิดขึ้น เพราะเห็นว่าเทพชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปย่อมไม่ก่อเวร (ไม่ละเมิดศีล ๕) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีสำรวมตามความจริงปัญหาเรื่องการละเมิดศีล ๕ ไม่มีจึงไม่ควรกล่าวว่ามีหรือไม่มีความสำรวม เพราะเทพเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ละเมิดศีล ๕ โดยปกติธรรมดาอยู่แล้ว)

๓๒. เรื่องไม่มีสัญญา คือความจำได้หมายรู้

(อสัญญาถา)

ถาม : สัญญามีอยู่ในพวกอสัญญีสัตว์ (สัตว์พวกไม่มีสัญญา หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อสัญญีสัตว์) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นความเห็นผิดแท้)

ถาม : สัตว์เหล่านั้นมีภพของผู้มีสัญญา (สัญญาภพ) เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นว่า เพราะมีพระพุทธภาษิตว่า “วิญญาณย่อมมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย” และเพราะมีพระพุทธภาษิตว่า “ชื่อว่าปฏิสนธิ (การถือกำเนิด) เว้นจากวิญญาณย่อมมีไม่ได้ ก็แลเทพเหล่านั้น ย่อมเคลื่อนจากกายนั้น เพราะสัญญาเกิดขึ้น” ฉะนั้น อสัญญีสัตว์จึงมีสัญญาทั้งในขณะที่จุดและปฏิสนธิฝ่ายซัดซัดจึงซัดค้ำว่า ถ้าอย่างนั้น อสัญญีสัตว์ ก็เป็นอสัญญีสัตว์เฉพาะตอนตั้งอยู่ แต่ตอนเคลื่อนตอนเกิดเป็นอสัญญีสัตว์ ; มีอสัญญีภพเฉพาะตอนตั้งอยู่ แต่ตอนเคลื่อนตอนเกิดมีสัญญาภพ ; มีชั้น ๑ เฉพาะตอนตั้งอยู่ แต่ตอนเคลื่อนตอนเกิด มีชั้น ๖ อย่างนั้นหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำต้องปฏิเสธ)

๓๓. เรื่องเนวสัญญานาสัญญายตนะ

(เนวสัญญานาสัญญายตนกถา)

ถาม : ในเนวสัญญานาสัญญายตนะ (อายตนะที่มีสัญญาหรือไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) ไม่ควรกล่าวว่ามิสัญญาใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เทพพวกเนวสัญญานาสัญญายตนะ มีสัญญาภพ (ภพของผู้ไม่มีสัญญา) เป็นต้น เช่นนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดว่า คำว่า อายตนะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ทำให้ไม่ควรกล่าวว่ามิสัญญาในภพนั้น ฝ่ายค้านจึงซักว่า ถ้าอย่างนั้น ก็มีสัญญาภพ คือมีความเป็นอยู่แบบอัญญัตตวิโชโหม ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำต้องปฏิเสธ)

๓๔. เรื่องพระอรหันต์พึงเป็นคฤหัสถ์ได้

(คิหิสส อรหตติกถา)

ถาม : พระอรหันต์พึงเป็นคฤหัสถ์ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ยังมีเครื่องร้อยรัดของคฤหัสถ์หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความจริงเรื่องนี้เป็นเพียงโวหาร คือ นิกายอุตตรাপถกะ มีความเห็นว่า มีคฤหัสถ์หลายคนที่เป็นพระอรหันต์ เช่น ยสกุลบุตร, สันตติมหาอำมาตย์ จึงกล่าวอย่างนั้น แต่ฝ่ายค้านซักว่า ถ้าอย่างนั้น พระอรหันต์ก็มีกิเลสของคฤหัสถ์ใช่หรือไม่ ตามข้อเท็จจริง มีคฤหัสถ์หลายคนได้บรรลุอรหัตตผล แต่เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ ความเป็นอยู่ทุกอย่างก็ต่างไปจากคฤหัสถ์ คือ ไม่ครองเรือน ไม่เสพกาม ไม่ดำรงชีวิตแบบชาวโลก เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวว่า พระอรหันต์เป็นคฤหัสถ์)

๓๕. เรื่องความเกิด

(อุปปัตติกถา^๑)

ถาม : บุคคลย่อมเป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิดได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ได้ (ฟังทราบว่าเป็นผิดแท้)

ถาม : บุคคลย่อมเป็นพระโสดาบันพร้อมกับการเกิดได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตรাপถะ มีความเห็นผิดว่า พระบาลีว่า “ย่อมเป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น” จึงหมายความว่า บุคคลที่เกิดในชั้นสุทธาวาส ย่อมเป็นพระอรหันต์ พร้อมกับการเกิด ซึ่งตามความจริงมิใช่เช่นนั้น หากหมายความว่า ต้องเกิดเสียก่อน แล้วจึงเป็นพระอรหันต์ในภายหลัง)

๓๖. เรื่องไม่มีอาสวะ

(อนาสวกถา)

ถาม : ธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ไม่มีอาสวะ คือกิเลสที่ดองสันดานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธรรมทั้งปวงเป็นมรรคผลหรือนิพพาน เป็นต้น ใช่ไหม?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตรাপถะ มีความเห็นว่า ผิด ธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ย่อมไม่มี อาสวะทั้งสิ้น คำว่าธรรมทั้งปวง ทำให้เกิดความหมายยุ่งยาก เพราะถ้าพระอรหันต์มีจิวร จิวรก็เป็นของไม่มีอาสวะ เมื่อให้จิวรนั้นไป จะว่าจิวรนั้นไม่มีอาสวะหรือ? ความจริง จึงไม่ควรกล่าวว่า ธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ไม่มีอาสวะ เพราะจะมีความหมายคลุม ไปถึงร่างกาย เครื่องใช้)

๑. คำนี้อ่านว่า อุปปัตติ แปลตามศัพท์ว่า การเข้าถึง คือเกิด เป็นคำใกล้เคียงกับคำว่า อุปปัตติ ซึ่งแปลว่า เกิดขึ้น จึงหมายเหตุไว้เป็นที่สังเกต

๓๗. เรื่องพระอรหันต์
ประกอบด้วยอะไรบ้าง
(สมันนาคคกถา)

ถาม : พระอรหันต์ประกอบด้วยผล ๔ หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ประกอบด้วยผัสสะ ๔, เวทนา ๔, สัญญา ๔, เจตนา ๔, จิต ๔, ศรัทธา ๔ จนถึงปัญญา ๔ อย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตรাপกษะ มีความเห็นว่า พระอรหันต์ประกอบด้วยผล ๔ คล้ายกับที่คนปัจจุบันพูดว่าผู้สำเร็จมรรค ๘ เป็นผู้ประกอบด้วยมรรค ๑, ๒, ๓ ถึง ๘ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องกล่าวอย่างนั้น เวลาแสดงความรู้ก็แสดงแต่ขั้นสูงสุด เพราะในขั้นต่ำกว่านั้นตนผ่านพ้นมาแล้ว ถ้าจะนำมากล่าวด้วยก็จะเหมือนพูดเล่น เช่น ถามว่า มีความรู้สึกสำเร็จขั้นไหน? ก็จะต้องตอบว่า สำเร็จขั้นประถม ๑, ๒, ๓, ๔ มรรค ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘ ซึ่งไม่จำเป็น)

๓๘. เรื่องพระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขา
(อุเบกขาสมันนาคคกถา)

ถาม : พระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขา (ความวางเฉย) ๖ อย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ประกอบด้วยผัสสะ ๖ เวทนา ๖ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(เรื่องนี่ก็เป็นเรื่องโหวทารเช่นเดียวกัน พระอรหันต์เป็นผู้มีความวางเฉยในทวารทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้ แต่จะใช้ความวางเฉยนั้นทางไหน ก็ทำทีละทาง ไม่ใช่ทำพร้อมกันทั้งหกทางในขณะเดียวกัน)

๓๙. เรื่องเป็นพระพุทธรเจ้าเพราะโพธิ
(โพธิยา พุทโธติกถา)

ถาม : บุคคลย่อมเป็นพระพุทธรเจ้าเพราะโพธิ (ความตรัสรู้หรือคุณเครื่องให้ตรัสรู้) ไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไซ้

ถาม : เมื่อโพธิดับแล้ว ก็ไม่เป็นพระพุทธรเจ้าอย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(เรื่องนี้เป็นเรื่องของโวหารเช่นกัน คือ นิกายอุตตราปถะ มีความเห็นอย่างนั้น คำว่า โพธิ หมายถึงมคคญาณ ๔ และสัพพัญญุตญาณ การกล่าวอย่างนั้น ก็เป็นการถูกต้องในสำนวนธรรมดา แต่ถ้าวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง ก็ไม่ควรกล่าว เพราะโพธิเป็นได้ทั้งอดีต, อนาคต, และปัจจุบัน ในขณะที่โพธิเป็นอดีต ความเป็นพระพุทธรเจ้าจะมีพลอยหมดไปด้วยหรือ ถ้าตั้งเงื่อนไขให้ขึ้นอยู่กับโพธิเท่านั้น)

๔๐. เรื่องลักษณะ
(ลักษณกถา)

ถาม : ผู้ประกอบด้วยลักษณะ เป็นพระโพธิสัตว์ไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไซ้

ถาม : ผู้ที่ประกอบด้วยลักษณะบางส่วน ก็เป็นพระโพธิสัตว์บางส่วนหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถะ มีความเห็นอย่างนี้ แต่ก็มีปัญหาว่า พระเจ้าจักรพรรดีก็ประกอบด้วยลักษณะเหมือนกัน พระเจ้าจักรพรรดีมิเป็นพระโพธิสัตว์ไปด้วยหรือ? การกล่าวอย่างนี้จึงชื่อว่าผิดหลักตรรกศาสตร์ เช่น กล่าวว่ คนพูดภาษาไทยเป็นคนไทย คนชาติอื่นพูดภาษาไทยมิเป็นคนไทยไปด้วยหรือ?)

๔๑. เรื่องกำหนดลงมาเกิด (นิยามอกันติกถา)

ถาม : พระโพธิสัตว์มีกำหนดลงมาเกิดประพฤติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัยของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระโพธิสัตว์เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดว่า พระโพธิสัตว์จะต้องมีกำหนด หรือมีธรรมดา
ที่จะต้องลงมาเกิดประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธเจ้าบางพระองค์ เช่น พระกัสสปะ
เพราะจับความในขุททกนิกายสุตตนิบาต ฝ่ายชกัจฉชกัว่า พระโพธิสัตว์มาเป็นสาวก และพระสาวก
กลายเป็นพระพุทธเจ้าหรือ? ตามความจริงพระโพธิสัตว์ในระหว่างที่บำเพ็ญบารมี
อาจจะเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดก็ได้ จะออกบวชหรือไม่ก็ได้ ข้อสำคัญคือ
ไม่ได้ตรัสรู้บรรลุมรรคผลในสมัยที่กำลังบำเพ็ญบารมีนั้น ต่อในชาติสุดท้ายจึงได้ตรัสรู้
ด้วยความสามารถในการค้นคว้าและประพฤติปฏิบัติของพระองค์เอง)

๔๒. เรื่อง “ประกอบด้วยคุณธรรม”

อีกข้อหนึ่ง

(อปราปิสมันนาตถกา)

ถาม : บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล (ผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค) ประกอบด้วย
ผลทั้งสาม (โสดาปัตติผล, สกทาคามีผล, อนาคามีผล) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล ประกอบด้วยผัสสะ ๔ เวทนา ๔
เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดทำนองเดียวกับข้อที่ ๓๗ ซึ่งกล่าวมาแล้ว เหตุผล
ในการชักให้จำนนก็อย่างเดียวกัน ต่างแต่ในข้อนี้กล่าวถึงพระอรหันต์ ในข้อนี้กล่าวถึง
ท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค)

๔๓. เรื่องการละสัญญาโฆชนทั้งหมด
(สัพพสัญญาโฆชนปทานกถา)

ถาม : การละสัญญาโฆชน (กิเลสเครื่องร้อยรัดหรือผูกมัด) ทั้งปวง เป็นความเป็นพระอรหันต์หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : สัญญาโฆชนทั้งปวง อნอร์หัตตมรรคยอมละใช้หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดว่า การละสัญญาโฆชนทั้งปวงได้เป็นความเป็นพระอรหันต์ ความจริงพูดอีกอย่างหนึ่งก็ไม่ผิด แต่ที่ถูกคัดค้านก็เพราะในสัญญาโฆชนทั้งสิบนั้น โสดาปัตติมรรคละมาแล้ว ๓ อนาคามีมรรคละมาแล้วอีก ๒ รวมเป็น ๕ อรหัตตมรรคละอีก ๕ จึงไม่ควรกล่าวว่า อรหัตตมรรคละสัญญาโฆชนหมดทุกข้อ เพราะความจริงข้อต้น ๆ มรรคอื่นละมาเสร็จแล้ว เรื่องนี้ดูเป็นปัญหาทางสำนวนโวหารมากกว่า)

๔๔. เรื่องหลุดพ้น
(วิมุตตกถา^๑)

ถาม : วิมุตติญาณเป็นตัวหลุดพ้นหรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิมุตติญาณทุกอย่างเป็นตัวหลุดพ้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(คำว่า วิมุตติญาณ หมายความว่าถึงญาณ ๔ ประการ คือ วิปัสสนาญาณ, มัคคญาณ, ผลญาณ, และปัจจเวกขณญาณ เพราะเป็นตัทธังควิมุตติ, สมุจเฉทวิมุตติ, และปฏิปัสสัทธิวิมุตติโดยลำดับ ส่วนปัจจเวกขณญาณ ชื่อว่าวิมุตติญาณด้วย เพราะรู้จักวิมุตติกล่าวตามหลักวิชา ผลญาณเหล่านั้น ควรกล่าวได้ว่าเป็นตัวหลุดพ้นโดยตรง แต่เมื่อกกล่าวคลุม ๆ ว่า วิมุตติญาณเป็นตัวหลุดพ้น จึงทำให้เกิดการชักไชร์ไล่เลียงขึ้น
นิกายอันธกะ เป็นเจ้าของความคิดนี้)

๑. อรรถกถาใช้คำว่า วิมุตติกถา

๔๕. เรื่องพระอเสกขะ คือผู้ไม่ต้องศึกษา

(อเสกขกถา)

ถาม : พระเสกขะ (ผู้ยังศึกษา) มีอเสกขญาณ (ญาณที่เป็นของพระอเสกขะ) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระเสกขะย่อมรู้เห็นธรรมที่เป็นของพระอเสกขะ, เข้าถึงอยู่, ถูกต้องด้วยนามกาย อยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตรাপกษะ มีความเห็นผิดว่า พระเสกขะ คือพระอรียบุคคลที่ต่ำกว่า พระอรหันต์บางส่วน เช่น พระอานนท์ย่อมรู้ถึงพระอเสกขะ คือพระอรหันต์ จึงชื่อว่ามี อเสกขญาณ ฝ่ายค่านจึงต้องชักให้ยอมจำนน คำว่า เสกขะ, เสกขะ, และอเสกขะ, อเสกขะ ใช้ได้ทั้งสองแบบ มีความหมายอย่างเดียวกัน)

๔๖. เรื่องวิปริต

(วิปริตกถา)

ถาม : ท่านผู้เข้าสมาบัติมีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ (กสิณกำหนดหัวข้อเพ่งที่ดิน) ชื่อว่ามีญาณ ในสิ่งที่ผิดใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีความเห็นผิดในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, ในทุกข์ ว่าเป็นสุข, ในสิ่งมิใช่ตน ว่าตน, ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างามเช่นนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดว่า ผู้เข้าสมาบัติมีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ชื่อว่า มีความรู้ผิด เพราะเท่ากับหลงยึดถือดิน แต่ตามความจริงเป็นการกำหนดสิ่งที่เป็นสมมติ บัญญัติเพื่อให้ใจสงบเท่านั้น มิได้ติดหรือเห็นว่า ว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน เป็นสิ่งที่งาม ฝ่ายค่านจึงชักค่านดังกล่าวข้างต้น)

๔๗. เรื่องทำนองธรรม

(นิยามกถา)

ถาม : บุคคลผู้เป็นนียต (คือยังเป็นปุถุชน ยังไม่แน่นอน) มีญาณเพื่อไปสู่ทำนองธรรม (มีญาณเพื่อบรรลุมรรค) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลผู้เป็นนียต (พระอริยบุคคล) มีญาณเพื่อไปสู่สิ่งที่มีใช่ทำนองธรรม ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราภักะ มีความเห็นผิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ว่า “บุคคลที่จักก้าวลงสู่ทำนองธรรมที่ถูกต้อง จึงเป็นผู้ควรตรัสรู้ธรรมนั้นได้” คือถือเอาประเด็นที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่า คนคนนี้จะบรรลุธรรมที่ถูกต้องได้ คือบรรลุมรรค จึงชื่อว่าปุถุชนก็มีญาณที่จะบรรลุมรรค แต่ตามความจริงในขณะที่เป็นปุถุชนยังไม่มีญาณเช่นนั้น เวลาซักค้ำนจึงค้ำนในทางตรงกันข้ามว่า พระอริยบุคคลมีญาณย้อนกลับไปเป็นปุถุชนได้ ทำนองเดียวกับที่ปุถุชนมีญาณตรงกันข้ามกับสภาพของตนได้เช่นนั้นหรือ?)

๔๘. เรื่องความแตกฉาน

(ปฏิสัมภิทากถา)

ถาม : ญาณทุกอย่างเป็นปฏิสัมภิทาใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความรู้สมมติ (รู้สิ่งที่คนนัดหมายเรียกร้องกัน เช่น รู้จักชื่อ) เป็นปฏิสัมภิทาใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดว่า ญาณทุกชนิดเป็นปฏิสัมภิทา (ความแตกฉาน) เป็นโลกุตระทั้งสิ้น ฝ่ายชกจึงนำเอาความรู้สมมติ (สมมติญาณ) มาถามว่า เป็นโลกุตระด้วยหรือ?)

๔๙. เรื่องความรู้สมมติ

(สัมมติญาณกถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า สมมติญาณ (ความรู้สมมติ) มีลัทธิจะเป็นอารมณ์อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์เลยใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ที่เข้าสมาบัติมีปฐวิกสิณเป็นอารมณ์ ย่อมมีญาณ และปฐวิกสิณ ย่อมจัดเข้าในสมมติลัทธิจะ (ความจริงโดยสมมติ) มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : หากเป็นเช่นนั้น ท่านก็ควรกล่าวว่า สมมติญาณมีลัทธิจะเป็นอารมณ์อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์เลย

(นิกายอรรถกะ) ไม่รู้จักแยกลัทธิจะว่า ความจริงมีอยู่ ๒ ประการ คือ ๑ จริงตามที่นัดหมายรู้จักเรียกว่าสมมติลัทธิจะ ๒. จริงอย่างเนื้อหาแท้ ๆ เรียกว่าปรมัตถลัทธิจะ เมื่อไม่รู้จักแยกความจริงอย่างนี้ จึงกล่าวว่าไม่ควรกล่าวว่า ญาณที่รู้สมมติมีลัทธิจะเป็นอารมณ์ ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์ ความจริงกล่าวได้ เพราะลัทธิที่เป็นอารมณ์ของสมมติญาณ เป็นสมมติลัทธิจะ ฝ่ายค่านิจต้องให้เห็นจริงในข้อนี้)

๕๐. เรื่องญาณมีจิตเป็นอารมณ์

(จิตตารัมมณกถา)

ถาม : ญาณที่รู้จักใจของผู้อื่น (เจโตปริยญาณ) มีจิตเป็นอารมณ์อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์เลยใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีบุคคลบางคนทีรู้ว่า จิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตมีโมหะ เป็นต้น มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ญาณที่รู้จักใจของผู้อื่น มีจิตเป็นอารมณ์อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์เลย

(นิกายอรรถกะ) มีความเห็นไม่รอบคอบในข้อนี้ จึงถูกชักให้เห็นว่า ญาณชนิดนี้มีใช้รู้แต่จิตอย่างเดียว แต่รู้ถึงราคะ โทสะ โมหะ ที่ประกอบกับจิตด้วย)

๕๑. เรื่องญาณรู้ออนาคต

(อนาคตญาณกถา)

ถาม : ญาณรู้ออนาคตมีอยู่มีใช้หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมรู้ออนาคตโดยมุล โดยเหตุ โดยต้นเหตุ โดยกำเนิด โดยต้นกำเนิด เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดในข้อนี้ ปัญหาที่ได้แย้งมีเพียงว่า อนาคตญาณมีอยู่ แต่มีได้ในทุกกรณีฝ่ายค้านจึงชักค้านต่าง ๆ ดั่งข้อความข้างต้น รวมทั้งชี้กว่า บุคคลที่อยู่ ในมรรคผลต่ำกว่า ย่อมมีญาณในมรรคผลที่สูงกว่าด้วยอย่างนั้นหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำเป็นต้องปฏิเสธ)

๕๒. เรื่องญาณรู้ปัจจุบัน

(ปัจจุบันญาณกถา)

ถาม : ญาณรู้ปัจจุบันมีอยู่ใช้ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมรู้ญาณนั้น ด้วยญาณนั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดว่า ญาณรู้สิ่งที่เป็นปัจจุบันทุกชนิดมีอยู่ ฝ่ายค้านจึงชักค้านว่าบุคคลย่อมใช้ญาณนั้นรู้ตัวญาณเองด้วยหรือ)

๕๓. เรื่องญาณรู้ผล

(ผลญาณกถา)

ถาม : พระสาวกมีญาณรู้ผลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระสาวกย่อมบัญญัติความที่บุคคลมีผลเป็นของตนใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดว่า พระสาวกมีญาณรู้ผลเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า จึงถูกฝ่ายค้านชักจูงว่ารู้อย่างบัญญัติได้ว่า ในผลชั้นเดียวกันนี้ เป็นประเภทนั้นประเภทนี้ เช่น เอกพีชี โกลังโกละ สัตตักขัตตปุรณะ อย่างนั้นหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำต้องปฏิเสธ)

๕๔. เรื่องทำนองธรรม

(นियามกถา)^๑

ถาม : นियามะ (ทำนองธรรม) เป็นอสังขตะ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ทำนองธรรมนั้นเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดว่า นियามะ (ทำนองธรรมหรือทำนองคลองธรรม) เป็นอสังขตะความจริงนियามะเป็นเพียงอริยมรรค จึงไม่จัดเป็นอสังขตะ)

๕๕. เรื่องปฏิจสุมุขปาท

(ปฏิจสุมุขปาทกถา)

ถาม : ปฏิจสุมุขปาท (การเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยเกี่ยวโยงกัน) เป็นอสังขตะ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ปฏิจสุมุขปาทเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะและมทิสาสกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้จำนนด้วยคำถามที่ว่าปฏิจสุมุขปาทเป็นนิพพานหรือไม่ จึงเป็นอสังขตะ)

๕๖. เรื่องความจริง

(ลัจจกถา)

ถาม : อริยลัจ ๔ เป็นอสังขตะ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

๑. ตั้งชื่อพ้องกับข้อ ๔๗

ถาม : อริยสัจ ๔ เป็นเครื่องต้านทาน ฯลฯ เป็นอมตะ, เป็นนิพพานใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดว่า อริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ จึงถูกชกกว่า อริยสัจ ๔ เป็นนิพพานหรือ)

๕๗. เรื่องอรูปร (สิ่งที่ไม่มีรูป)

(อารูปปกถา)

ถาม : อากาสนัญญาตนะ (อายตนะที่มีอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์) เป็นอสังขตะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อากาสนัญญาตนะเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดต่อไปว่า อรูปทั้งสี่มีอากาสนัญญาตนะ เป็นต้น เป็นอสังขตะ เพราะบางแห่งมีคำว่า อเนญชา คือไม่หวั่นไหว ฝ่ายชกจึงชกค้ำนให้ยอมจำนนว่า อากาสนัญญาตนะ เป็นต้น มิใช่ นิพพาน)

๕๘. เรื่องนิโรธสมาบัติ

(นิโรธสมาบัติตติกา)

ถาม : นิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : นิโรธสมาบัติเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิโรธสมาบัติเป็นสมาบัติขั้นสูงสุดที่ดับสัญญาและเวทณาก็จริง แต่ก็ไม่ควรกล่าวว่า เป็นอสังขตะหรืออสังขตะทั้งสองอย่าง เพราะไม่มีลักษณะของสังขตะหรืออสังขตะ นี่เป็นคำอธิบายตามอรรถกถา แต่นิกายอันธกะและอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า นิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ ฝ่ายค้ำนจึงชกว่า เป็นนิพพานหรือ? ในที่นี้ดูเหมือนทั้งฝ่ายค้ำนและฝ่ายเห็นผิดต่างก็เห็นร่วมกันว่า นิโรธสมาบัติมิใช่ นิพพาน แต่ผู้จัดทำหนังสือนี้เห็นว่า

เป็นปัญหาที่น่าพิจารณา เพราะมีพระบาลีระบุไว้ชัดเจนว่า การที่ภิกษุเข้าสัญญาเวทียัตนิโรธ เป็นนิพพานโดยนิปปริยาย

๕๙. เรื่องอากาศ

(อากาศกถา)

ถาม : อากาศเป็นอสังขตะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อากาศเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตรารูปกถะและมทิสาสกะ มีความเห็นผิดดังกล่าว จึงถูกชักให้ยอมรับว่า อากาศมิใช่นิพพาน)

๖๐. เรื่องอากาศเป็นของเห็นได้

(อากาศโส สนิทฺสโนติกถา)

ถาม : อากาศเป็นของเห็นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อากาศเป็นรูปที่มาสูกลองแห่งจักขุหรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดว่า อชฎากาศเป็นของเห็นได้ โดยยกตัวอย่างว่า เวลาอยู่ในห้องมืดมองออกมาทางช่องดาลประตู จะแลเห็นอากาศ ฝ่ายค่านจึงชักให้ยอมรับว่า อากาศไม่ใช่รูป ถ้าพูดแบบวิทยาศาสตร์ ก็อาจกล่าวได้ว่า ที่อ้างว่าเห็นอากาศนั้น ที่จริงเห็นแสงหรือคลื่นแสงที่สะท้อนมาจากฝุ่นละอองในอากาศต่างหาก ถ้าอยู่ในที่ซึ่งไม่มีฝุ่นละอองเลย เช่น ในอวกาศชั้นสูง จะมองเห็นมืดไปหมด)

๖๑. เรื่องธาตุดินเห็นได้ เป็นต้น

(ปฐวีธาตฺ สนิทฺสสนาทยาติกถา)

ถาม : ธาตุดินเป็นของเห็นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธาตุดินเป็นรูปที่มาสู่คลองจักรหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะตามหลักวิชาถือว่า ธาตุดินนั้นเรามองไม่เห็น แต่สิ่งที่เรามองเห็นคือสี (วัณณะ) เพราะลักษณะที่แท้ของธาตุดินคือความเข้มแข็ง อีกอย่างหนึ่ง การพูดว่า ธาตุดินเป็นของมองเห็นได้นั้น ถ้าจะนับว่าถูกก็ถูกในสำนวนโลก แต่ในสำนวนธรรมะ สิ่งที่จะเห็นได้มีอย่างเดียวคือรูป และรูปที่จะเห็นได้ก็คือสี การค้ำในที่นี่ ไม่ใช่ค้ำในทางโลก แต่เป็นการค้ำในสำนวนธรรม)^๑

๖๒. เรื่องอินทรีย คือตาเห็นได้

(จักขุนทรียัง สนิทสนันติกถา)

๖๓. เรื่องการกระทำทางกายเห็นได้

(กายกัมมัง สนิทสนันติกถา)

(ทั้งสองข้อนี้ เป็นความเห็นต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๖๑ อรรถกถาจึงมิได้อธิบายอะไรไว้เลย แต่เหตุผลที่ใช้โต้ตอบก็คงแบบเดียวกัน)

๖๔. เรื่องธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้

(สังคหิตถา)

ถาม : ธรรมบางอย่างที่สงเคราะห์เข้ากันได้กับธรรมบางอย่างไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธรรมบางอย่างย่อมนับเนื่องเข้ากับธรรมบางอย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ธรรมบางอย่างที่สงเคราะห์เข้ากันได้กับธรรมบางอย่างไม่มี

(นิกายราชคิริกะ และ สิทธัตถิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ฝ่ายค้ำนจึงค้ำนให้ยอมรับว่า ธรรมที่เข้ากันได้มีอยู่ เช่น อายตนะคือตา นับเนื่องเข้าในรูปขันธ์ เป็นต้น)

๑. คำอธิบายข้อนี้ อรรถกถามีได้กล่าวไว้ ผู้เขียนอธิบายเอง

๖๕. เรื่องธรรมที่ประกอบกัน

(สัมปยุตตกถา)

ถาม : ธรรมบางอย่างที่สัมปยุต^๑ กับธรรมบางอย่างไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธรรมบางอย่างที่ไปด้วยกัน เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับธรรมบางอย่างมีอยู่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านไม่ควรกล่าวว่า ธรรมบางอย่างที่สัมปยุตกับธรรมบางอย่างไม่มี (นิกายราชคิริกะ และ สิทธัตถิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ข้อโต้แย้งชัดเจนอยู่แล้ว)

๖๖. เรื่องเจตสิก คือธรรมที่เป็นไปทางจิต

(เจตสิกกถา)

ถาม : ธรรมที่เป็นเจตสิก (เป็นไปทางจิต) ไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธรรมบางอย่างที่ไปด้วยกัน เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับจิตมีอยู่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ธรรมที่เป็นเจตสิกไม่มี (นิกายราชคิริกะ และ สิทธัตถิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ และข้อโต้แย้งก็ชัดเจนอยู่แล้วเช่นกัน)

๖๗. เรื่องทาน

(ทานกถา)

ถาม : เจตสิกธรรม (ธรรมที่เป็นไปทางจิต) เป็นทานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

๑. คำว่า สัมปยุต ที่แปลว่า ประกอบกัน นั้น หมายความว่า เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน

ถาม : เจตสิกธรรมอาจที่จะให้แก่คนอื่นได้หรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายราชคิริกะ กับ สิทธิตถิกะ มีความเห็นผิดว่า เจตสิกธรรม คือธรรมที่เป็นไปทางจิตเท่านั้น จัดเป็นทาน แต่ตามหลักวิชา ทานมี ๓ อย่าง คือ ๑. เจตนาบริจาค ๒. เจตนางดเว้นจากความชั่ว (อภัยทาน) และ ๓. วัตถุสำหรับให้ ที่เรียกว่าเทยยธัมมะ หรือไทยธรรม โดยนัยนี้เมื่อวิเคราะห์แล้ว ทาน จึงได้แก่เจตนาบริจาค และเจตนางดเว้นความชั่ว ซึ่งเป็นเจตสิกธรรมอย่างหนึ่ง ได้แก่วัตถุสำหรับให้ ซึ่งเป็นวัตถุไม่เกี่ยวกับจิตอีกอย่างหนึ่ง เมื่อมีความเห็นว่าเจตสิกธรรมเท่านั้นเป็นทาน จึงถูกเพียงครั้งเดียว เวลาชกค้ำจึงเอาวัตถุมาค้ำว่า เจตสิกธรรมใช้สำหรับให้แก่คนอื่นได้อย่างวัตถุหรือไม่)

๖๘. เรื่องบุญสำเร็จด้วยการใช้สอย

(ปริโคมยบุญญกถา)

ถาม : บุญที่สำเร็จด้วยการใช้สอย ย่อมเจริญใช้หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, จิต เป็นต้น ที่สำเร็จด้วยการใช้สอย ย่อมเจริญใช้หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายราชคิริกะ, สิทธิตถิกะ, สมมติยะ จับประเด็นผิดจากข้อความในพระสูตรบางแห่ง มีใจความว่าภิกษุ (ที่ประพฤติดีงาม) ใช้สอยจีวรของผู้ใด บุญย่อมเจริญแก่ผู้นั้น ทั้งกลางวันกลางคืน ในการทุกเมื่อ แล้วลงความเห็น ว่า บุญเกิดจากการใช้สอย แต่ตามความจริงบุญย่อมเจริญเนื่องมาจากเหตุอื่นก็มี เช่น เจตนาดีของผู้ทำบุญ ในการชกค้ำ จึงชกหลายอย่าง รวมทั้งตอนทำได้ชกกว่า ถ้าผู้รับแล้วมิได้ใช้สอยก็มี มิใครชิงไป หรือวัตถุนั้นพินาศไปด้วยน้ำ ด้วยไฟก็ดี จะชื่อว่าได้บุญ หรือบุญยังเจริญหรือไม่ ถ้าตอบว่าได้บุญก็ไม่ควรกล่าวว่า บุญเกิดจากการใช้สอยของผู้รับเท่านั้น)

๖๙. เรื่องสิ่งที่ให้ไปจากโลกนี้

(อโธ ทินนภคา)

ถาม : ผู้ล่วงลับไปแล้ว ย่อมยังชีวิตด้วยสิ่งที่ให้ไปจากโลกนี้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ล่วงลับไปแล้ว ใช้สอยบริโภคเครื่องนุ่งห่ม, อาหาร, ที่อยู่อาศัย, ยารักษาโรค, ของเคี้ยว, ของบริโภค, น้ำดื่มที่ให้ไปจากโลกนี้หรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายราชคิริกะ และ สิทธัตถิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะจับความใน พระสูตรบางแห่งผิด ฝ่ายค่านิจชกค่านหลายอย่าง เช่น ชกว่า ผู้ล่วงลับไปแล้วก็ใช้สิ่งต่าง ๆ ที่ให้หรืออุทิศไปให้จากโลกนี้จริง ๆ หรือความสุข ความทุกข์ คนอื่นทำให้กันได้หรือ คนอื่นทำ แต่อีกคนหนึ่งได้ส่วยหรือ ซึ่งผู้เห็นผิดจำต้องปฏิเสธ ทั้งนี้เพราะตามหลักวิชา แม้จะมีผู้อุทิศอะไรไปให้ ผู้ล่วงลับไปจะต้องอนุโมทนาก่อน การอนุโมทนาหรือพลอยยินดีนั้น ถือว่าเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง คือทำให้ใจสูง ยินดีในคุณความดีที่ผู้อื่นทำแล้ว ผลจึงจะปรากฏ คือเกิดเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่ผู้รับต้องการ ไม่ใช่วัตถุตั้งเดิมไปถึงผู้รับ)

๗๐. เรื่องแผ่นดินเป็นผลของกรรม

(ปฐวี กัมมวิปาโกติกถา)

ถาม : แผ่นดินเป็นผลแห่งกรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : แผ่นดินเป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกเป็นสุข, เป็นทุกข์, ไม่ทุกข์ไม่สุข; ประกอบด้วยความรู้สึกเป็นสุข, เป็นทุกข์, ไม่ทุกข์ไม่สุข; ประกอบด้วยผัสสะ; ประกอบด้วยเวทนา; ประกอบด้วยสัญญา; ประกอบด้วยเจตนา; ประกอบด้วยจิต; มีอารมณ์ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดว่า แผ่นดินเป็นผลของกรรม คือเห็นว่า มีกรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ฝ่ายค้านจึงซักว่า แผ่นดินเป็นสุขเวทนาหรือทุกขเวทนา เป็นต้น และซักต้อนในเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิเป็นใหญ่ในแผ่นดิน สัตว์อื่น ๆ ที่อาศัยแผ่นดินจะมีชื่อว่าวิโลกผลแห่งกรรมของพระเจ้าจักรพรรดิหรือ)

๗๑. เรื่องความแก่ความตายเป็นผล

(ชราภรณ์ กัมมวิปากโกติกถา)

ถาม : ความแก่ความตายเป็นผลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความแก่ความตายเป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกเป็นสุข, เป็นทุกข์, ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นต้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ฝ่ายค้านจึงซักค้านหลายข้อตั้งตัวอย่างข้างต้น รวมทั้งซักว่าความแก่และความตายเป็นผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมกันแน่ ฝ่ายเห็นผิดเห็นว่าความแก่และความตายเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา จึงเป็นผลของอกุศลกรรม แต่ตามหลักวิชาไม่จัดว่าความแก่ความตายเป็นผลของกรรมดีกรรมชั่ว และตามหลักวิชาคำว่า วิบากหรือผลของกรรม จะต้องเกี่ยวข้องกับเวทนา, ผัสสะ, สัญญา, เจตนา, จิต แต่เมื่อฝ่ายเห็นผิดยอมรับว่า ความแก่ความตายไม่เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ จึงชื่อว่ายอมรับว่า มิได้เป็นวิบาก)

๗๒. เรื่องผลของอริยธรรม

(อริยธัมมวิปากกถา)

ถาม : ผลของอริยธรรมไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความเป็นสมณะ ความเป็นพรหม (พรหมจรรย์) มีผลมากมีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ผลของอริยธรรมไม่มี

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดว่า ผลของความเป็นสมณะ ก็คือการละกิเลสเท่านั้น มิใช่ธรรมที่เป็นจิตหรือเจตสิก ฝ่ายค่านิจชกค่านหลายข้อตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๗๓. เรื่องผลมีธรรมซึ่งเป็นผลเป็นธรรมตา

(วิปาโก วิปากธัมมธัมโมติกถา)

ถาม : ผลมีธรรมซึ่งเป็นผลเป็นธรรมตา (ผลเป็นปัจจัยให้เกิดผล) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผลของผลนั้น ก็มีธรรมซึ่งเป็นผลเป็นธรรมตา (ผลของผลนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดผลอีก) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดว่า ผลเป็นปัจจัยให้เกิดผล จึงถูกชกตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๗๔. เรื่องคติ ๖

(ฉคติกถา)

ถาม : คติมี ๖ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคติไว้ ๕ อย่าง คือ นรก, กำเนิดดิรัจฉาน, เปเรตวิสัย, มนุษย์และเทพมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า คติมี ๖

(นิกายอรรถะ และ อุตตราปถกะ มีความเห็นว่า คติมี ๖ คือเพิ่มอสุรกายเข้าด้วย แต่เมื่อถูกย่อนถามถึงคติ ๕ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในโลมหังสสูตร ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า มหาสิหนาทสูตร ก็จำเป็นต้องยอมรับ เพื่อมิให้เป็นการปฏิเสธพระพุทธภาษิตแต่ก็ยืนยันในเรื่องคติ ๖ เพราะถือว่าพระพุทธภาษิตแห่งอื่นมีตรัสไว้ถึงอสุรกาย ฝ่ายค่านิจชกค่านต่อไปว่า อสุรกายสงเคราะห์เข้าในพวกเปเรตมิใช่หรือ ฝ่ายเห็นผิดยอมรับ แต่ก็แย้งต่อไปอีกว่า บริษัทของท้าวเวปจิตติ ที่เรียกว่ายักษ์ จะว่าอย่างไร ฝ่ายค่านชกค่านให้ยอมรับอีกว่า บริษัทของท้าวเวปจิตติสงเคราะห์เข้าในเทพ)

๗๕. เรื่องภพที่คั่นในระหว่าง

(อันตราภวกถา)

ถาม : ภพที่คั่นในระหว่างมีอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เป็นกามภพ, หรือเป็นรูปภพ, หรือเป็นอรุภพ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ และ สมิตียะ เข้าใจผิดว่า มีอันตราภพ คือภพที่คั่นในระหว่าง เพราะตีความคำว่า อันตราปรินิพพายี ที่แปลว่า ปรินิพพานในระหว่าง ความจริงในที่นั้น หมายความว่า อายุยังไม่เต็มตามกำหนดอายุขัยก็ปรินิพพานก่อน นอกจากนั้นผู้เข้าใจผิด เชื่อว่า ระยะเวลาที่รอตือปฏิสนธิ ๗ วัน หรือเกินกว่า ๗ วันนั้น ชื่อว่ามีอันตราภพ ฝ่าย คำนึงซักค้ำนให้ตอบว่า อันตราภพเป็นภพอะไรในภพทั้งสาม ซึ่งก็ตอบปฏิเสธ)

๗๖. เรื่องกามคุณ

(กามคุณกถา)

ถาม : กามคุณ ๕ เท่านั้น เป็นกามธาตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ฉันทะ (ความพอใจ) ที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ นั้น มีอยู่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า กามคุณ ๕ เท่านั้นเป็นกามธาตุ

(กามคุณ ๕ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะที่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นยืนยันว่า กามธาตุนั้น คือกามคุณ ๕ เท่านั้น แต่ตามคติทาง พระพุทธศาสนา กามธาตุ ย่อมหมายรวมทั้ง **วัตถุกาม** คือกามคุณ ๕ และ **กิเลสกาม** คือ กิเลสเป็นเหตุใคร่ เช่น ฉันทะ ความพอใจ ราคะ ความกำหนัดยินดี และ **กามภพ** คือ ความมีความเป็นที่เนื่องด้วยกาม ฝ่ายค้ำนจึงเอากิเลสกามาถามว่ามีได้เกี่ยวข้อง กันดอกหรือ?

๗๗. เรื่องกาม

(กามกถา)

ถาม : อายุตนะ ๕ เท่านั้น เป็นกามมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ฉันทะ (ความพอใจ) ที่ประกอบด้วยอายุตนะ ๕ นั้น มีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า อายุตนะ ๕ เท่านั้นเป็นกาม

(อายุตนะ ๕ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ นิกายบุพพเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ประเด็นสำคัญที่ถูกต้องแย้งเหมือนข้อ ๗๖)

๗๘. เรื่องธาตุที่เป็นรูป

(รูปธาตุกถา)

ถาม : ธรรมที่มีรูปเป็นรูปธาตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปเป็นภพ เป็นคติ เป็นที่อยู่แห่งสัตว์ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดว่า รูปธรรมเท่านั้นเป็นรูปธาตุ แต่ความจริง รูปภพก็เป็นรูปธาตุด้วย ฝ่ายค่านจึงซักว่า รูปนั้น หมายความว่าไปถึงภพด้วยหรือไม่ เป็นการเตือนให้เห็นว่า คำว่า รูป มีความหมายไม่คลุมไปถึงคำว่า รูปภพ เพราะฉะนั้น ฝ่ายเห็นผิด จึงยอมรับว่า รูปมิใช่เป็นภพ อันเป็นการยอมรับว่า คำจำกัดความของตนยังไม่รัดกุมพอ)

๗๙. เรื่องธาตุที่เป็นอรูปร

(อรูปรธาตุกถา)

ถาม : ธรรมที่ไม่มีรูปเป็นอรูปรธาตุใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : เวทนาเป็นภพ เป็นคติ เป็นที่อยู่แห่งสัตว์ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้ก็เช่นเดียวกับข้อ ๓๘ อรูปธาตุ มิได้หมายเพียงธรรมที่ไม่มีรูป แต่หมายถึง อรูปภพด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อ **นิกายอรรถกะ** เห็นผิด จึงถูกซักว่า เวทนาซึ่งเป็นอรูป มีความหมายคลุมไปถึงอรูปภพหรือไม่ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำต้องปฏิเสธ)

๘๐. เรื่องอายตนะของรูปธาตุ

(รูปธาตุยา อายตนกถา)

ถาม : อัตถภาพของรูปธาตุที่มีอายตนะ ๖ มีอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ในรูปธาตุนั้น มีอายตนะคือจมูกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ในรูปธาตุนั้น มีอายตนะคือกลิ่นหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอรรถกะ** และ **สมิตติยะ** มีความเห็นว่า พวกพรหมมีอัตถภาพ มีอายตนะครบ ๖ ฝ่ายค่าน จึงซักค่านตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๘๑. เรื่องรูปในอรูป

(อรุเป รุปกถา)

ถาม : ในอรูปมีรูปใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ในอรูปมีรูปภพ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ในอรูปมีอรูปภพ เป็นต้น มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ในอรูปมีรูป.

(**นิกายอรรถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักค่านตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๘๒. เรื่องรูปเป็นการกระทำ

(รูปัง กัมมันตักถา)

ถาม : การกระทำทางกายที่เกิดขึ้นจากกุศลจิต จัดเป็นรูปอันเป็นกุศลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : การกระทำทางกายนั้น มีอารมณ์ มีการระลึก มีการคำนึง เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ถาม : การงานนั้น ไม่มีอารมณ์ ไม่มีการระลึก ไม่มีการคำนึง เป็นต้น มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า การกระทำทางกายที่เกิดขึ้นจากกุศลจิต จัดเป็นรูปอันเป็นกุศล

(นิกายมทิสาสกะ และ สมิติยะ มีความเห็นว่า รูป กล่าวคือการไหวทางกาย และวาจา (กายวิญญูติและวจีวิญญูติ) ชื่อว่ากายกรรมและวจีกรรม; กายกรรมและวจีกรรม นั้นที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน ย่อมเป็นกุศล ที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน ย่อมเป็นอกุศล ฝ่ายค่าน จึงซักว่า มีอารมณ์หรือไม่ เมื่อไม่มีอารมณ์ ก็ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น)

๘๓. เรื่องชีวิตินทรีย์

(ชีวิตินทรียกถา)

ถาม : ชีวิตินทรีย์คือรูป ไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อายุ ความตั้งอยู่ ความเป็นไป เป็นต้น ของธรรมที่มีรูป ไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : อายุ เป็นต้น ของธรรมที่มีรูปมีอยู่ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า **ชีวิตินทรีย์คือรูปไม่มี**

(นิกายปุปพเสลียะ และ สมิติยะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่า ชื่อว่า ชีวิตินทรีย์ เป็นของไม่ประกอบด้วยจิต เป็นธรรมไม่มีรูป เพราะฉะนั้น ชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูป จึงไม่มีฝ่ายค่านจึงค่านถึงอายุ ความเป็นไป เครื่องสืบต่อ เป็นต้น)

๘๔. เรื่องกรรมเป็นเหตุ

(กัมมเหตุกถา)

ถาม : พระอรหันต์ย่อมเสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์เพราะกรรมเป็นเหตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระโสดาบันก็เสื่อมจากโสดาปัตติผลเพราะกรรมเป็นเหตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ และ สมิติยะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักถึงผลอื่น ๆ ซึ่งต่ำกว่าลงมา แต่ก็ตอบปฏิเสธ)

๘๕. เรื่องอานิสงส์

ถาม : ผู้เห็นอานิสงส์ (คือเห็นพระนิพพานโดยความเป็นอานิสงส์) ย่อมละสังขโยชน์ (กิเลสเครื่องผูกมัด) ได้ใช่หรือไม่ ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้พิจารณาลังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยง ก็ละสังขโยชน์ได้มีใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ผู้เห็นอานิสงส์ (เท่านั้น) ละสังขโยชน์ได้

(นิกายอันธกะ มีความเห็นเพียงแง่เดียวในเรื่องละสังขโยชน์. ตามหลักวิชา ผู้ละสังขโยชน์ได้ มี ๒ ประเภท คือ ๑. เห็นลังขาร คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งโดยความเป็นโทษ ๒. เห็นพระนิพพานโดยความเป็นอานิสงส์ เมื่อเห็นเพียงแง่ใดแง่หนึ่งว่าเป็นหลักการสำคัญ ในเรื่องนี้ จึงถูกชักค้ำให้เห็นความสำคัญของหลักการอีกอันหนึ่งที่ยังขาดอยู่ด้วย)

๘๖. เรื่องสังขโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์

(อมตารัมมณกถา)

ถาม : สังขโยชน์คือกิเลสเครื่องผูกมัด มีอมตะคือพระนิพพานเป็นอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อมตะเป็นที่ตั้งแห่งเครื่องผูกมัด ฯลฯ เป็นเครื่องเศร้าหมองหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ถ้าอมตะไม่เป็นที่ตั้งแห่งเครื่องผูกมัด ฯลฯ ไม่เป็นเครื่องเศร้าหมอง ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า สังขโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดในข้อนี้ เพราะเห็นว่า รากะ โทสะ โมหะ อาจเกิดขึ้นได้เพราะปรารถนาพระนิพพาน จึงถูกชักว่า พระนิพพานเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสหรือ? ตามข้อเท็จจริง พระนิพพานตามความนึกคิด มีเชื้อข้อที่จะพึงอ้างเอาว่าเป็นอารมณ์ ของกิเลสได้)

๘๗. เรื่องรูปมีอารมณ์

(รูปัง สารัมมณันติกถา)

ถาม : รูปมีอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปมีการคิดคำนึง เป็นต้น ได้หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักว่า รูปคิดนึกได้หรือ จึงกล่าวว่า รูปมีอารมณ์)

๘๘. เรื่องอนุสัยไม่มีอารมณ์

(อนุสยา อนารัมมณาติกถา)

ถาม : อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน คือกิเลสที่แฝงตัว) ไม่มีอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อนุสัยเป็นรูป, เป็นนิพพาน, เป็นอายตนะคือตา จนถึงเป็นอายตนะคือสิ่งที่ถูกต้อง ได้ด้วยกายหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ และ อุตตราปถกะบางส่วน มีความเห็นผิดว่า กิเลสประเภท แฝงตัว เป็นจิตตวิปปยุต คือไม่ประกอบกับจิต เป็นอเหตุกะ และเป็นอัพยาภฤต ฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่มีอารมณ์ ในการชักให้รู้สึกว่าเป็นผิด ได้มีการชักให้เห็นว่า อนุสัยเนื่องด้วยสังขาร คือความคิดหรือเจตนา^๑ เหตุไฉนจึงจะว่าไม่มีอารมณ์ ในเมื่อเป็นกิเลสประเภทกามรากะ ฝ่ายเห็นผิดยอมรับว่า มีอารมณ์)

๑. คำว่า สังขาร หมายถึงสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งทุกชนิด คือโดยทั่วไป สัตว์ บุคคล ต้นไม้ ภูเขา จัดเป็น สังขารทั้งสิ้น แต่ในที่นี้ สังขารในชั้น ๕ หมายถึงเจตนาต่าง ๆ ที่เป็นบุญ บาป เป็นต้น

๘๙. เรื่องญาณไม่มีอารมณ์

(ญาณัง อนารัมมณันติกถา)

ถาม : ญาณ (ความรู้) ไม่มีอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ญาณเป็นรูป เป็นนิพพาน เป็นอายตนะคือตา เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดว่า ญาณคือความรู้ไม่มีอารมณ์ จึงถูกชักตามหลักวิชาที่จัดประเภทธรรมะไม่มีอารมณ์ว่า ญาณเป็นรูป, เป็นนิพพาน เป็นต้นหรือ)

๙๐. เรื่องจิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์

(อดีตารัมมณกถา)

ถาม : จิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์ ชื่อว่าไม่มีอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อดีตก็เป็นอารมณ์ได้มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอดีตเป็นอารมณ์ได้ ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า จิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์ ชื่อว่าไม่มีอารมณ์

(นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักค้ำให้จำนน)

๙๑. เรื่องจิตมีอนาคตเป็นอารมณ์

(อนาคตารัมมณกถา)

ข้อนี้ก็เหมือนข้อที่ ๙๐ ต่างแต่ใช้คำว่า อนาคต แทนอดีตเท่านั้น

๙๒. เรื่องจิตมีความตรึงติดตาม

(วิตักกานุปัตติกถา)

ถาม : จิตทุกอย่างถูกความตรึงติดตามใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิจารณ์, ปีติ, สุข, ทุข, โสมนัส, โทมนัส เป็นต้น ถูกความตรีกติดตามด้วยหรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราภคะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักถึงธรรมประเภทเดียวกับวิตกอื่น ๆ ด้วย)

๙๓. เรื่องการแผ่อกแห่งความตรีกเป็นเสียง

(วิตักกวิพพารกธา)

ถาม : การแผ่อกแห่งความตรีกของผู้ตรีก ผู้ตรองด้วยประการทั้งปวง จัดว่าเป็นเสียงใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : การแผ่อกแห่งสัมผัสของผู้ถูกต้องด้วยประการทั้งปวง จัดเป็นเสียง การแผ่อกแห่งเวทนา, ลัญญา, เจตนา เป็นต้น ของผู้รู้สึกอารมณ์, ผู้รู้ตัว, ผู้เจตนา เป็นต้น ด้วยประการทั้งปวง จัดเป็นเสียงด้วยหรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะถือหลักว่า วิตก ความตรีก วิจารณ์ ความตรองเป็นวจีสังขาร คือเครื่องปรุงรจวจา ฉะนั้น เสียงจึงเป็นการแผ่อกมาแห่งความตรีก ฝ่ายค้ำจิงหาคำถามต่าง ๆ มาชักค้ำจิงมากมายดังตัวอย่างข้างต้น)

๙๔. เรื่องวจาไม่เป็นไปตามจิต

(น ยถาจิตตัสส วจาทิกธา)

ถาม : วจาไม่เป็นไปตามจิตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วจาเป็นของผู้ไม่มีผัสสะ, ไม่มีเวทนา, ไม่มีลัญญา, ไม่มีเจตนา, ไม่มีความตรีกใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นว่า คนบางคนคิดจะพูดอย่างหนึ่ง แต่พูดไปอย่างอื่น จึงแสดงว่าวจามีได้เป็นไปตามจิต หรือตามที่คิด ฝ่ายค้ำจิงค้ำจิงในหลักใหญ่ที่ว่า ถ้าอย่างนั้น วจาก็เป็นของผู้ที่ไม่รู้สึกตัวใช่หรือไม่?)

๙๕. เรื่องการกระทำทางกายไม่เป็นไปตามจิต

(น ยถาจิตตัสส กายกัมมันตักถา)

(ข้อนี้ก็เหมือนข้อ ๙๔ เปลี่ยนเพียงการกระทำทางกาย แทนวาจา)

๙๖. เรื่องอดีต อนาคต ปัจจุบัน

(อดีตอนาคตปัจจุบันนถา)

ถาม : บุคคลประกอบด้วยอดีต อนาคตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อดีตก็ดับไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่เกิดขึ้นมีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลประกอบด้วยอดีต อนาคต

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นว่า บุคคลผู้ได้สมบัติ ๘ ย่อมมีสมบัติ ๘ อันมิได้เป็นไปในขณะเดียวกัน เช่น เข้าสมบัติที่ ๒ สมบัตินั้นย่อมเป็นปัจจุบัน สมบัติที่ ๑ ย่อมเป็นอดีต และที่เหลือย่อมเป็นอนาคต กล่าวตามหลักวิชา อากาโรเช่นนี้ ควรใช้คำว่า ได้สมบัติ ๘ ไม่ใช่ประกอบด้วยสมบัติ ๘ จึงเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของสำนวนโวหารมากกว่าอย่างอื่น)

๙๗. เรื่องความดับ

(นิโรธกถา)

ถาม : เมื่อขั้น ๕ อันแสวงหาความเกิด ยังไม่ดับ ขั้น ๕ ที่เป็นกิจริยาย่อมเกิดขึ้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ขั้น ๑๐ ชื่อว่ารวมกัน คือขั้น ๑๐ มาพบกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดว่า ในขณะที่ขั้น ๕ ที่แสวงหา “อุปบัติ” หรือความเกิด ยังไม่ดับ ขั้น ๕ ที่เป็นกิจริยาเกิดขึ้น ฝ่ายค้ำจิงชักว่า กลายเป็นขั้น ๑๐ มาพบกันใช่หรือไม่)

๙๘. เรื่องรูปเป็นมรรค

(รูปัง มัคโคติกถา)

ถาม : รูปของผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรค จัดเป็นมรรคใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปมีอารมณ์ มีการคิดคำนึง เป็นต้นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมทิสาสกะ, สมิติยะ, และ มหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดว่า สัมมาวาจา เจริญชอบ, สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ, และสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ เป็นรูป จึงกล่าวว่า รูปเป็นมรรค ฝ่ายค่าน จึงชักค่านตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๙๙. เรื่องผู้ประกอบพร้อมด้วยวิญญาน ๕ มีการเจริญมรรค

(ปัญจวิญญานสมัคคิสส มัคคภาวนากถา)

ถาม : ผู้ประกอบด้วยวิญญาน ๕ มีการเจริญมรรคใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิญญาน ๕ มีวัตถุอันเกิดขึ้นแล้ว มีอารมณ์อันเกิดขึ้นแล้วมีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ผู้ประกอบด้วยวิญญาน ๕ มีการเจริญมรรค

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดว่า ผู้ประกอบด้วยวิญญาน ๕ มีจักขุวิญญาน เป็นต้น จนถึงกายวิญญาน ชื่อว่ามีการเจริญมรรค ฝ่ายค่านจึงชักค่านตั้งตัวอย่างข้างต้น กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือมรรคประกอบด้วยมโนวิญญาน ฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวว่า เกี่ยวกับวิญญาน ๕)

๑๐๐. เรื่องวิญญาน ๕ เป็นกุศลก็มี

(ปัญจวิญญานา กุสลापิตกถา)

ถาม : วิญญาน ๕ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิญญูณ ๕ มีวัตถุเกิดขึ้นแล้ว มีอารมณ์เกิดขึ้นแล้วมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า วิญญูณ ๕ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ตามหลักวิชาไม่ควรจัดว่าเป็นกุศลหรืออกุศล เพราะเป็นเพียงความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายเท่านั้น)

๑๐๑. เรื่องวิญญูณ ๕ คิดคำนึงได้

(ปัญจวิญญูณา สาโภคาติกถา)

ถาม : วิญญูณ ๕ มีการคิดคำนึงได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิญญูณ ๕ มีวัตถุเกิดขึ้นแล้ว มีอารมณ์เกิดขึ้นแล้วมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า วิญญูณ ๕ มีการคิดคำนึงได้

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะจับประเด็นผิดในพระพุทธานุญาตที่ว่า “เห็นรูปด้วยตาแล้วถือเอาโดยนิमित--ไม่ถือเอาโดยนิमित” เหตุผลที่นำมาชักคองเป็นเช่นเดียวกับข้อก่อน ๆ)

๑๐๒. เรื่องบุคคลประกอบด้วยศีล ๒ อย่าง

(ทวิทิสีเลทิสมนนาคโตติกถา)

ถาม : ผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรค ชื่อว่าประกอบด้วยศีล ๒ อย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรค ชื่อว่าประกอบด้วยศีล ๒ อย่าง สัณญญา ๒ อย่าง เป็นต้น จนถึงปัญญา ๒ อย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดว่า ผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรค ชื่อว่าประกอบด้วยโลกียศีล ซึ่งมีอยู่เดิม กับโลกุตตรศีลในขณะแห่งมรรค จึงถูกชักคองตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๑๐๓. เรื่องศีลไม่เป็นเจตสิก

(สีลัง อเจตสิกกันติกถา)

ถาม : ศีลไม่เป็นเจตสิกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ศีลเป็นรูป เป็นนิพพาน เป็นอายตนะคือตา ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ เห็นว่า ศีลมีการสมาทาน คือการรับศีลเป็นเหตุ ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องเป็นเจตสิก หรือธรรมะที่เป็นไปทางจิต ซึ่งได้ถูกชักให้บอกมาว่า ถ้าศีลมิใช่เจตสิกแล้ว เป็นรูป เป็นนิพพานหรืออายตนะต่าง ๆ หรือเปล่า)

๑๐๔. เรื่องศีลไม่เป็นไปตามจิต

(สีลัง น จิตตานุปริวตตติกถา)

ถาม : ศีลไม่เป็นไปตามจิตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ศีลเป็นรูป เป็นนิพพาน เป็นอายตนะคือตา เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เหตุผลนี้ชักอย่างเดียวกับข้อ ๑๐๓)

๑๐๕. เรื่องศีลมีการสมาทานเป็นเหตุ

(สมาทานเหตุกกถา)

ถาม : ศีลที่มีการสมาทาน (การรับศีล) เป็นเหตุ ย่อมเจริญใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, จิต จนถึงปัญญาที่มีการสมาทานเป็นเหตุ ย่อมเจริญใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นว่า ศีลไม่เกี่ยวกับจิตใจ เกี่ยวเพียงกิริยาที่สมาทานก็เจริญได้ จึงถูกชักถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ)

๑๐๖. เรื่องวิญญูติเป็นศีล
(วิญญูตติ สีสันติกถา)

ถาม : วิญญูติ (การทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายด้วยกายหรือวาจา) จัดเป็นศีลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิญญูติเป็นเจตนา เว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะและสมัตติยะ เห็นผิดว่า กิริยาที่ไหวกาย ไหววาจา ทำให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ที่เรียกว่าวิญญูติ จัดเป็นศีล ข้อสำคัญที่จะทำให้ตีความผิดคือเข้าใจว่า กายวิญญูติเป็นกายกรรม คือการกระทำทางกาย, วจีวิญญูติเป็นวจีกรรม คือการกระทำทางวาจา, เมื่อผสมกับความคิดว่า ศีล คือการไม่ทำชั่วทางกาย วาจา จึงเข้าใจว่า วิญญูติเป็นศีล แต่ตามหลักวิชา วิญญูติเป็นรูปอาคัย คืออุปาทายรูป จะเป็นศีลไม่ได้ เพราะศีลเป็นเรื่องของเจตนาอันเป็นไปทางจิต ฝ่ายค่านจึงชักตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๑๐๗. เรื่องอวิญญูติเป็นทุศีล
(อวิญญูตติ ทุสสีลยันติกถา)

ถาม : อวิญญูติ (การไม่ทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายด้วยกายหรือวาจา) จัดเป็นการทุศีลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อวิญญูติเป็นการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ขนานกับข้อ ๑๐๖ คือเมื่อถือว่า วิญญูติเป็นศีล อวิญญูติ ซึ่งตรงกันข้าม ก็ควรจะเป็นทุศีล)

๑๐๘. เรื่องแม้ธรรม ๓ อย่างก็เป็นอนุสัย
(ติสโสปิ อนุสยถา)

ถาม : อนุสัยเป็นอัพยาทุกต (เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว) เป็นอเหตุกะ (ไม่มีเหตุ) เป็นจิตตวิปยุต (ไม่เกิดดับพร้อม ไม่เกี่ยวช้องกับจิต) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อนุสัยเป็นอัพยาगतฝ่ายวิบาก, เป็นอัพยาगतฝ่ายกิริยา, เป็นรูป, เป็นนิพพาน จนถึงเป็นอายตนะ คือโณฏฐัพพะใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(ความจริงคำถามนั้นแยกถามทีละข้อ แต่ในที่นี้ได้นำมารวมไว้เป็นคำถามเดียว เพราะข้อซักในประเด็นทั้งสามเป็นอย่างเดียวกัน **นิกายมหาสังฆิกะ** และ **สมัตติยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๐๙. เรื่องญาณความรู้

(ญาณกถา)

ถาม : เมื่ออัญญาณ (ความรู้) หมดไป จิตที่เป็นญาณวิปยุต (ปราศจากญาณ) กำลังเป็นไปอยู่ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลมีญาณใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เมื่อราคะหมดไป ก็ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลปราศจากราคะใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะตีความคำว่า จิตที่เป็นญาณวิปยุตผิดไป คือในขณะที่เช่นนั้น จิตที่เป็นญาณวิปยุต ในฐานะเป็นจักขุวิญญาณ เป็นต้น หาได้หมายความว่าถูกความโง่ครอบงำไม่)

๑๑๐. เรื่องญาณเป็นจิตตวิปยุต

(ญาณัง จิตตวิปยุตตันตีกถา)

ถาม : ญาณ (ความรู้) ไม่ประกอบด้วยจิต (ไม่เกิดดับพร้อมกับจิต) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : จิตเป็นรูป, เป็นนิพพาน, เป็นอายตนะคือตา จนถึงเป็นอายตนะคือโณฏฐัพพะ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลียะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักว่า ถ้าญาณเป็นจิตตวิปยุต ญาณก็คงเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง คือเป็นรูปหรือนิพพาน เป็นต้น ใช่หรือไม่?)

๑๑๑. เรื่องการเปล่งวาจาว่า นี่ทุกข์

(อิทัง ทุกข์ขันติกถา)

ถาม : เมื่อบุคคลกล่าวว่า นี่คือทุกข์ ดังนี้ ญาณ (ความรู้) ว่า นี่คือทุกข์ ย่อมเป็นไป
ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เมื่อบุคคลกล่าวว่า นี่คือเหตุให้ทุกข์เกิด, นี่คือความดับทุกข์, นี่คือหนทาง (มรรค)
ดังนี้ ญาณ (ความรู้ว่า) นี่คือเหตุให้ทุกข์เกิด, นี่คือความดับทุกข์, นี่คือหนทาง (มรรค)
ย่อมเป็นไปใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดว่า เฉพาะข้อที่กล่าววาจาว่า นี่คือทุกข์ เป็นเหตุให้
เกิดญาณความรู้จักตัวทุกข์ จึงถูกชักถึงข้ออื่น ๆ ด้วย ซึ่งก็ตอบปฏิเสธ)

๑๑๒. เรื่องกำลังฤทธิ์

(อิทธิพลกถา)

ถาม : บุคคลผู้ประกอบด้วยกำลังฤทธิ์ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกับปีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อายุนั้น คตินั้น การได้อัตภาพนั้น แต่ละอย่างเป็นของสำเร็จด้วยฤทธิ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ ตีความหมายของเรื่องอิทธิบาทภาวนา (การเจริญคุณธรรม
ที่ให้บรรลุความสำเร็จ) ผิดว่า กำลังฤทธิ์ทำให้บุคคลมีอายุยืน จึงถูกชักว่า อายุนั้นสำเร็จ
ด้วยฤทธิ์หรือ?)

๑๑๓. เรื่องสมาธิ

(สมาธิกถา)

ถาม : ความสืบทอดแห่งจิตเป็นสมาธิใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความสืบทอดแห่งจิตอันเป็นอดีต เป็นสมาธิใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายสัพพัตถิกวาทะและอุตตรารูปกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชกค้ำนหลายข้อ รวมทั้งข้อที่ว่า ถ้าเป็นความสืบทอดแห่งจิตอันเป็นอกุศลเล่า จะเป็นสมาธิด้วยหรือเปล่า)

๑๑๔. เรื่องความตั้งอยู่แห่งธรรม

(ธัมมัญญิตตาทถา)

ถาม : ธัมมัญญิตตาทถา (ความตั้งอยู่แห่งธรรม) เป็นของสำเร็จรูปแล้วใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความตั้งอยู่ (อย่างอื่น) ก็เป็นของสำเร็จรูปแล้ว เพราะธัมมัญญิตตาทถานั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชกค้ำตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๑๑๕. เรื่องความเป็นของไม่เที่ยง

(อนิจจาทถา)

ถาม : อนิจจาทถา (ความเป็นของไม่เที่ยง) เป็นของสำเร็จรูปแล้วใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความเป็นของไม่เที่ยง (อย่างอื่น) ก็สำเร็จรูปแล้ว เพราะความไม่เที่ยงนั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดต่อเนื่องมาจากข้อ ๑๑๔)

๑๑๖. เรื่องความสำรวมเป็นการกระทำ

(สังวรโร กัมมันตัทถา)

ถาม : ความสำรวมเป็นการกระทำใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความสำรวมเป็นการกระทำทางตาใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ คำชกชัดเจนอยู่แล้ว)

๑๑๗. เรื่องการกระทำ

(กัมมกถา)

ถาม : กรรมทุกอย่าง ต้องมีผลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เจตนาทุกอย่าง ต้องมีผลใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(กรรมตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา หมายถึง เจตนา เมื่อนิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดว่ากรรมทุกอย่าง ต้องมีผล จึงเท่ากับเห็นว่า เจตนาที่เป็นอภัยกถุฝ่ายวิบาก คือที่ไม่ดีไม่ชั่ว ก็ต้องมีผลด้วย)

๑๑๘. เรื่องเสียงเป็นผล

(สัทโท วิปาโกติกถา)

ถาม : เสียงเป็นผล (วิบาก) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เสียงเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา, ทุกขเวทนา, หรือออกุขมสุขเวทนา ; สัมปยุต ด้วยสุขเวทนา เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้รู้จักคำว่า วิบาก ชัดเจนขึ้น)

๑๑๙. เรื่องอายตนะ ๖

(สฬายตนกถา)

ถาม : อายตนะ ๖ มีอายตนะคือตา เป็นต้น เป็นผล (วิบาก) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อายตนะ ๖ เป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นี่เป็นความเห็นผิดสืบเนื่องมาจากข้อ ๑๑๘ คำชักเป็นไปในทำนองเดียวกัน)

๑๒๐. เรื่องบุคคลผู้เกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง

(สัตตักขัตตปรมกถา)

ถาม : บุคคล (พระโสดาบัน) ผู้เกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง ชื่อว่าเป็นผู้เที่ยงแท้ เพราะ
ความเป็นผู้มีการเกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่งใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้นั้นฆ่ามารดา, ฆ่าบิดา, ฆ่าพระอรหันต์, ทำพระโลหิตของพระตถาคตให้ห้อด้วย
จิตคิดประทุษร้าย, ทำสงฆ์ให้แตกกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(คำว่า **เที่ยงแท้** มี ๒ นัย คือเที่ยงแท้ในทางที่ถูก กับเที่ยงแท้ในทางที่ผิด
นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นเพียงแง่เดียวว่า เที่ยงแท้ เพราะจะเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ
ซึ่งกินความหมายคลุมไปไม่ถึงผู้เที่ยงแท้ในทางที่ผิด จึงมีการชักให้นึกถึงแง่ที่ผิดด้วย)

๑๒๑. เรื่องผู้จะไปเกิดอีก ๒-๓ ครั้ง กับผู้เกิดอีกเพียงครั้งเดียว

(โกลังโกลเอกพีชีกถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลผู้จะไปเกิดอีก ๒-๓ ครั้ง กับผู้จะไปเกิดอีกเพียงครั้งเดียว
เป็นผู้เที่ยงแท้ด้วยความเป็นผู้เช่นนั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้นั้นเป็นผู้จะไปเกิดอีก ๒-๓ ครั้ง กับผู้จะไปเกิดอีกเพียงครั้งเดียวมีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวดังข้างต้น

(เป็นเรื่องของ นิกายอุตตราปถกะ เช่นเดียวกัน)

๑๒๒. เรื่องการปลงชีวิต

(ชีวิตา โวโรปนกถา)

ถาม : บุคคลผู้สมบรูณ์ด้วยทิวฐิ (ทิวฐิสัมปันนะ โดยตรง หมายถึงพระอริยบุคคล
ชั้นพระโสดาบัน) พึงปลงชีวิตสัตว์ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ทำอนันตริยกรรมได้ใช่หรือไม่? (คือฆ่ามารดา บิดา เป็นต้น)

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้เกิดความรู้สึกว่า ความเห็นของตนยังบกพร่องอย่างไรบ้าง)

๑๒๓. เรื่องทุกคติ

(ทุกคติกถา)

ถาม : บุคคลผู้สมบุรณ์ด้วยทิวฐิติ (พระโสดาบัน) ละคติที่ชั่วได้แล้วใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลผู้สมบุรณ์ด้วยทิวฐิติ ฟังกำหนดในรูปที่เป็นไปในอบายใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลผู้สมบุรณ์ด้วยทิวฐิติละคติที่ชั่วได้แล้ว

(นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงก็น่าจะไม่เรียกว่าเห็นผิด แต่คำว่า **ทุกคติ** มิใช่หมายถึงเพียงคติที่ชั่วของผู้ตกต่ำลงในทุกคติเท่านั้น แต่หมายคลุมถึงต้นหา ซึ่งมีรูป เป็นต้น เป็นอารมณ์ด้วย เพราะพระโสดาบันยังละระคะ โทสะ โมหะ ไม่ได้เด็ดขาด อาจพอใจในรูปชั้นต่ำได้)

๑๒๔. เรื่องบุคคลผู้เกิดในภพที่ ๗

(สัตตมภวิกถา)

(เรื่องนี้ก็เหมือนข้อที่ ๑๒๓ เป็นแต่กล่าวถึงบุคคลผู้เกิดในภพที่ ๗ แทนผู้สมบุรณ์ด้วยทิวฐิติ ข้อโต้แย้ง เรื่องละทุกคติได้ก็อย่างเดียวกัน บุคคลผู้เกิดในภพที่ ๗ หมายถึงพระโสดาบันบุคคล ซึ่งจะไม่เกิดอีกเป็นครั้งที่ ๘

๑๒๕. เรื่องผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปปี

(กัปปีฐฐกถา)

ถาม : “ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปปี (เป็นชื่อของผู้ทำชั่วอย่างรุนแรง เช่น ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน)”
ย่อมตั้งอยู่ตลอดกัปปีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กัปป์ก็ยังคงดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าก็เกิดขึ้นในโลกใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายราชคิริกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงเป็นเรื่องของโวหาร คือ กัปป์จริง ๆ นั้นยาวนานมาก กัปป์ในคำว่า ตั้งอยู่ตลอดกัปป์นั้น เป็นชื่อของอายุขัยของผู้ทำชั่วอย่างรุนแรง จะตกนรกตลอดกาลนาน แต่ก็ไม่นานไม่เต็มกัปป์จริง ๆ เพียงประมาณ ๑ ใน ๘๐ ก็หมดอายุแล้ว เพราะฉะนั้น คำว่า กัปป์ ถ้าใช้กับบุคคลก็หมายความว่า อายุของคน เช่น ๑๐๐ ปี แต่กัปป์ของกาลเวลายาวนานมาก)

๑๒๖. เรื่องการได้กุศลจิต

(กุศลจิตตปฏิลากถา)

ถาม : “ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์” ไม่ฟังได้กุศลจิตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : “ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์” ฟังให้ท่านได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ฟังกล่าวว่า “ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์” ไม่ฟังได้กุศลจิต

(ตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้เช่นนั้นยังอาจจะมีกุศลจิตขั้นต่ำที่เรียกว่า กามาวจร แต่ไม่ได้กุศลจิตขั้นสูงที่เป็นโลกุตตระ เมื่อนิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นคลุมไปหมด จึงมีการซักค้านในข้อนี้)

๑๒๗. เรื่องผู้ประกอบด้วยกรรมอันให้ผลไม่มีระหว่างคั่น

(อนันตราปยุตถกถา)

ถาม : บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรมอันให้ผลไม่มีระหว่างคั่น (ผู้ทำอนันตริยกรรม มีการฆ่ามารดา, บิดาเป็นต้น) ฟังก้าวลงสู่ทำนองที่ถูกต้อง (บรรลुरुทธมะได้) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้นั้นฟังก้าวลงสู่ทำนองธรรมทั้งสองอย่าง คือทั้งที่ถูกต้องทั้งที่ผิดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(อรรถกถาอธิบายเป็นพิเศษสำหรับข้อนี้ว่า กล่าวตามสกสมัย คือคติแห่งพระพุทธศาสนา บุคคลถูกบังคับให้ประกอบอนันตริยกรรม โดยเจาะจงทำไปโดยมีเจตนาสมบูรณ์ จึงเป็นผู้ไม่ควรบรรลุนิพพานที่ถูกต้องได้ แต่ **นิกายอุตตรাপกษะ** มีความเห็นผิดว่า เจตนาจะสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ก็ไม่ควรบรรลุนิพพานที่ถูกต้องทั้งสิ้น อรรถกถาให้ข้อสังเกตว่า เฉพาะข้อนี้ผิดกว่าที่เคยถามตอบมาแล้ว คือในที่นี้ฝ่ายถามเป็นฝ่ายเห็นผิด ฝ่ายตอบเป็นฝ่ายเห็นถูก)

๑๒๘. เรื่องทำนองธรรมของผู้แน่นอน

(นียตัสส นียามกถา)

ถาม : บุคคลผู้แน่นอน (ผู้ทำอนันตริยกรรม ชื่อว่าเป็นผู้แน่นอนฝ่ายชั่ว บุคคลผู้บรรลุนิพพาน ชื่อว่าเป็นผู้แน่นอนฝ่ายดี) ย่อมก้าวลงสู่ทำนองธรรม (บรรลุนิพพานได้) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (ฝ่ายตอบเข้าใจเพียงแง่เดียวว่า ฝ่ายดีบรรลุนิพพานได้ มิได้เฉลียวใจว่า คำว่าผู้แน่นอน กินความถึงฝ่ายชั่วด้วย จึงตอบอย่างนั้น)

ถาม : ผู้แน่นอนในทางที่ผิด ย่อมก้าวลงสู่ทำนองธรรมที่ถูก ; ผู้แน่นอนในทางที่ถูก ย่อมก้าวลงสู่ทำนองธรรมในทางที่ผิดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลียะและอปฺรเสลียะ** มีความเห็นผิดในถ้อยคำว่า คำว่า **นียโต** ผู้แน่นอน หมายถึงเฉพาะในทางดี จึงถูกชักให้เข้าใจว่า หมายถึงในทางชั่วด้วย ฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวคลุม ๆ ว่า ผู้แน่นอนบรรลุนิพพานได้)

๑๒๙. เรื่องผู้มีนิวรรณ์

(นินฺวตฺตกถา)

ถาม : ผู้ถูกนิวรรณ์ห่อหุ้ม ย่อมละนิวรรณ์ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้กำหนดย่อมละความกำหนดได้ ผู้คิดประทุษร้ายย่อมละโทษได้ ผู้หลงย่อมละโมหะได้ ผู้เศร้าหมองย่อมละกิเลสได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราภคะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะมีเหตุผลว่า ถ้าผู้ละกิเลสได้ หมายถึงผู้บริสุทธิ์แล้วก็ไม่จำเป็นต้องละกิเลส เพราะบริสุทธิ์อยู่แล้ว แต่ตามข้อเท็จจริง ผู้บริสุทธิ์ที่จะละนิเวศคือกิเลสชั้นกลางนั้น หมายความว่า บริสุทธิ์ด้วยอำนาจฌาน อันอาจกลับมีกิเลสได้อีก ไม่ใช่บริสุทธิ์ชนิดไม่กลับกำเริบอีก)

๑๓๐. เรื่องผู้พร้อมหน้ากิเลส

(สัมมุขีภคกถา)

ถาม : ผู้พร้อมหน้า (ผู้มีกิเลส) ย่อมละกิเลสที่ผูกมัดได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้กำหนดย่อมละความกำหนดได้ ฯลฯ มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้ก็เหมือนกับข้อว่าด้วยนิเวศข้างต้น เป็นแต่เปลี่ยนสำนวนว่า ผู้พร้อมหน้า กิเลส คือมีกิเลสอยู่บริบูรณ์)

๑๓๑. เรื่องผู้เข้าฌานย่อมพอใจ

(สมาป็นโน อัสนาเทติกถา)

ถาม : ผู้เข้าฌานย่อมพอใจ มีความใคร่ในฌาน มีฌานเป็นอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ฌานนั้นเป็นอารมณ์ของฌานนั้นหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักตามตัวอย่างข้างต้น)

๑๓๒. เรื่องความกำหนดในสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

(อสาตราคกถา)

ถาม : ความกำหนดในสิ่งที่ไม่น่าพอใจมีอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ลัทธิทั้งหลายที่ยินดีทุกข์ ปรารถนาทุกข์ กระหม่อมยินดีแสวงหาทุกข์ ดำรงอยู่ เพื่อบรรลุลความทุกข์มีหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราภิกษุ ตีความหมายแห่งพระพุทธรักษาตางข้อผิด จึงเข้าใจว่า มีความกำหนดในสิ่งที่ไม่น่าพอใจของผู้กำหนดนั่นเอง)

๑๓๓. เรื่องความทะยานอยากในธรรมเป็นอภัยากฤต

(ธัมมัตถมหา อภัยากตาติกถา)

ถาถาม : ความทะยานอยากในธรรมเป็นอภัยากฤต คือไมติไมชั้วไซหรือไม?

ตอบ : ไซ

ถาถาม : ความทะยานอยากในธรรมเป็นอภัยากฤตฝายวิบากหรือฝายกิริยา หรือว่าเป็นรูป เป็นนิพพานหรือเป็นอายตนะคือตา เป็นต้น จนถึงอายตนะคือโณฏฐััพพะ?

ตอบ : ไม่ฝิงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพะเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชั้กถึงสภาพของอภัยากฤต ซึ่งเห็นได้ชัดว่า ความทะยานอยากในธรรมไม้อยู่ในสภาพของอภัยากฤตเลย)

๑๓๔. เรื่องธัมมัตถหามีไซเหตุให้เกิดทุกข

(ธัมมัตถมหา น ทุกขสมุทโยติกถา)

ถาถาม : ความทะยานอยากในธรรมมีไซเหตุให้ทุกขเกิดไซหรือไม?

ตอบ : ไซ

ถาถาม : ความทะยานอยากในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โณฏฐััพพะ มีไซเหตุให้ทุกขเกิด ไซหรือไม?

ตอบ : ไม่ฝิงกล่าวอย่างนั้น

(คำว่า ธรรมะในธัมมัตถมหา หมายถึงอารมณั้ที่รู้ได้ด้วยใจ อันมาเป็นหมวด เดียวกับรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โณฏฐััพพะ ถ้าว้าธัมมัตถหามีไซเหตุให้เกิดทุกข ก็จะต้อง กล่าวว้า ความทะยานอยากในรูปเสียง เป็นต้น มีไซเป็นเหตุให้เกิดทุกขด้วย นิกายปุพพะเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๓๕. เรื่องความต่อเนื่องแห่งกุศลและอกุศล
(กุศลากุศลปฏิสันทนกถา)

ถาม : อกุศลย่อมต่อเนื่องกับกุศลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความคิดเพื่อให้อกุศลเกิดขึ้น ย่อมเป็นความคิดเพื่อให้อกุศลเกิดขึ้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดว่า กุศลกับอกุศลเกิดต่อเนื่องกัน จึงถูกชักตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๑๓๖. เรื่องความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ ๖

ถาม : อายตนะ ๖ (ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ) ย่อมตั้งอยู่ในครุฑมารดา ไม่ก่อนไม่หลัง (พร้อมกับปฏิสนธิจิต) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สัตว์มีอวัยวะพร้อม ไม่มีอินทรีย์บกพร่อง ก้าวลงสู่ครุฑมารดาใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุกพเสลียะและอปรเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้ อรรถกถาอธิบายว่า ในขณะที่เกิด มีอายตนะคือใจ กับกายเท่านั้น อีก ๔ อย่าง เกิดต่อเมื่อล่วง ๗ ราตรีแล้ว)

๑๓๗. เรื่องปัจจัยที่ไม่มีระหว่างกัน
(อนันตรปัจจัยกถา)

ถาม : โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) ย่อมเกิดขึ้นในลำดับติดต่อกันแห่ง จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความคิดเพื่อให้อัจจุวิญญาณเกิดขึ้น ย่อมเป็นอันเดียวกับโสตวิญญาณมีใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๓๘. เรื่องรูปของพระอริยะ

(อริยรูปกถา)

ถาม : รูปของพระอริยะอาศัยมหาภูตรูป (ธาตุทั้งสี่) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปของพระอริยะเป็นกุศลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มหาภูตรูป (ธาตุทั้งสี่) เป็นกุศลหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้เข้าใจว่า ถ้ารูปของพระอริยะเป็นกุศล มหาภูตรูปก็เป็นกุศลด้วย ความจริงเป็นกลาง ๆ)

๑๓๙. เรื่องอนุสัยเป็นอย่างอื่น

(อัญญ โอนุสโยติกถา)

ถาม : อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน) คือกามราคะเป็นอย่างหนึ่ง กิเลสเครื่องรัดรั้งคือกามราคะเป็นอีกอย่างหนึ่ง (กิเลสอย่างละเอียด กับอย่างกลาง แม้ประเภทเดียวกัน ก็เป็นคนละอย่าง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กามราคะเป็นอย่างหนึ่ง กิเลสเครื่องรัดรั้งคือกามราคะเป็นอีกอย่างหนึ่ง (กิเลสอย่างหยาบ กับกิเลสอย่างกลาง แม้ประเภทเดียวกัน ก็เป็นคนละอย่าง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ คำชักชัดเจนอยู่แล้ว)

๑๔๐. เรื่องกิเลสเครื่องรัดรั้งไม่ประกอบด้วยจิต

(ปริยฎฐานัง จิตตวิปปยุตตันติกถา)

ถาม : กิเลสเครื่องรัดรั้ง (ปริยฎฐานะ) ไม่ประกอบด้วยจิตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กิเลสนั้นเป็นรูป, เป็นนิพพาน, เป็นอายตนะคือตา จนถึงอายตนะคือโณภูมิลัพพะ
ใช้หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๔๑. เรื่องสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน

(ปริยาป็นนกลา)

ถาม : ความกำหนดในรูป (รูปราคะ) ย่อมแฝงตัวตามธาตุคือรูป (รูปธาตุ) จึงจัดว่า
เกี่ยวเนื่องด้วยธาตุ คือรูปใช้หรือไม่?

ตอบ : ใช่

(นิกายอรรถกะและสมิตียะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงความกำหนดในรูป
ย่อมแฝงตัวตามทั้งรูปธาตุและอรูปรธาตุ)

๑๔๒. เรื่องอัพยาगत

(อัพยาगतถา)

ถาม : ความเห็น (ทิวลลิตตะ) เป็นอัพยาगत (กลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความเห็นเป็นรูป, เป็นนิพพาน เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะและอุตตราปถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๔๓. เรื่องโลกุตตระ

(อปริยาป็นนกลา)

ถาม : ความเห็นเป็นโลกุตตระใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความเห็นเป็นมรรคหรือผล หรือนิพพาน?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(คำว่า อปริยาป็นนะ หมายถึงโลกุตตระ นิกายปุกพเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๔๔. เรื่องความเป็นปัจจัย

(ปัจจัยตากถา)

ถาม : ความเป็นปัจจัยเป็นของกำหนดไว้ (ตายตัว) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : การพิจารณา (วิมังสา) เป็นเหตุด้วย เป็นใหญ่ (อธิบดี) ด้วย มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ควรกล่าวว่า สิ่งที่เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุปัจจัย ย่อมเป็นปัจจัย โดยความเป็นอธิบดีปัจจัยด้วย

(นิกายมหาสังฆิกะ เห็นผิดว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ย่อมไม่เป็น ปัจจัยข้ออื่น จึงถูกชักให้เห็นว่า ในขณะที่เดียวกันเป็นได้ ๒ ข้อก็มี)

๑๔๕. เรื่องปัจจัยของกันและกัน

(อัญญมัญญปัจจัยกถา)

ถาม : สังขารมีอวิชชาเป็นปัจจัยเท่านั้น ไม่ควรกล่าวว่า อวิชชามีสังขารเป็นปัจจัย ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อวิชชาเกิดพร้อมกับสังขารมีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอวิชชาเกิดพร้อมกับสังขาร ท่านก็ควรกล่าวว่า สังขารมีอวิชชาเป็นปัจจัยด้วย อวิชชาก็มีสังขารเป็นปัจจัยด้วย

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้ยอมรับเรื่องความเป็นปัจจัย ของกันและกันระหว่างอวิชชากับสังขาร)

๑๔๖. เรื่องกาลยัตถยาว

(อัทธากถา)

ถาม : กาลยัตถยาวเป็นของสำเร็จรูปใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กาลยัตถะเป็นรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้วรรคถาไม่ได้บอกว่าเป็นของนิกายไหน แต่ก็สันนิษฐานได้ว่า สืบมาจากข้อ ๑๔๕ ตามหลักวิชา สิ่งที่น่าจะสำเร็จรูปก็เฉพาะชั้น ๕ กาลยัตถะเป็นแต่ลัทธิว่าบัญญัติว่ากาล จึงไม่จัดเข้าในคำว่าสำเร็จรูปหรือปรินิปผันนะ)

๑๔๗. เรื่องขณะ, ประเดี้ยว, ครู

(ขณลยมหุตตถา)

(ข้อนี้เหมือนข้อ ๑๔๖ คือถือผิดว่า ขณะ เป็นต้น สำเร็จรูป จึงถูกถามว่าเป็นชั้น ๕ หรือ)

๑๔๘. เรื่องกิเลสที่ตองสันดาน

(อาสวกถา)

(นิกายเหตุวาทะ เห็นว่า อาสวะ ๔ คือ กาม, ภพ, ทิฏฐิ, อวิชชา มิใช่อาสวะ จึงถูกซักว่าเป็นมรรค, ผล, นิพพาน เป็นต้น อย่างไรก็ดีอย่างไรหนึ่งหรือ)

๑๔๙. เรื่องความแก่และความตาย

(ชรามรณกถา)

ถาม : ความแก่ความตายของธรรมที่เป็นโลกุตตระ จัดว่าเป็นโลกุตตระใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความแก่ความตายเป็นมรรค, ผล, นิพพาน เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ เป็นความเห็นผิดข้อนี้ คำชักชัดเจนอยู่แล้ว)

๑๕๐. เรื่องสัญญาและเวทนา

(สัญญาเวทยิตกถา)

ถาม : สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) เป็นโลกุตตระใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สมบัตินั้นเป็นมรรค, ผล, นิพพาน เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายเหตุวาทะ มีความเห็นข้อนี้ คำชักค้ำเอาหลักโลกุตตรธรรมมาชัก แต่เนื่องจากมีหลักฐานบางแห่งกล่าวว่า สมบัตินี้เป็นนิพพาน จึงน่าสังเกตในการตีความ ธรรมข้อนี้อยู่เหมือนกัน ได้เคยบันทึกไว้ในข้อที่ ๕๘ เรื่องนิโรธสมบัติครั้งหนึ่งแล้ว)

๑๕๑. เรื่องสัญญาและเวทนาเรื่องที่ ๒

(ทุตติยสัญญาเวทยิตกถา)

ถาม : สัญญาเวทยิตนิโรธสมบัติเป็นโลกียะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สมบัตินั้นเป็นรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ, กามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร (อย่างใดอย่างหนึ่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายเหตุวาทะ เห็นว่า เมื่อสัญญาเวทยิตนิโรธสมบัติ มิใช่โลกุตระ ก็ควร เป็นโลกียะ จึงถูกชักอีกว่า เป็นชั้น ๕ หรือเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร เป็นอันสรุปมติ ของผู้แต่งคัมภีร์กถาว่าตถุนีว่า สัญญาเวทยิตนิโรธสมบัติ มิใช่ทั้งโลกียะทั้งโลกุตระ)

๑๕๒. เรื่องสัญญาและเวทนาเรื่องที่ ๓

(ตติยสัญญาเวทยิตกถา)

ถาม : ผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ฟังทำกาละได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ มีผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, จิต อันมีความตาย เป็นที่สุดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายราชคิริกะ มีความเห็นว่า เมื่อไม่มีข้อกำหนดว่า ผู้นั้นต้องตาย ผู้นี้ จึงไม่ตาย เพราะฉะนั้นผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ก็ควรตายได้ เช่น บุคคลธรรมดา แต่ตามหลักวิชา ไม่มีการตายในระหว่างที่เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ)

๑๕๓. เรื่องสมาบัติที่ให้เข้าถึงอสังขยสัตว์

(อสังขยสัตตูปกกาถา)

ถาม : การเข้าสังขยาเวทยิตนิโรธ ทำให้เข้าถึงอสังขยสัตว์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้เข้าสังขยาเวทยิตนิโรธ มีโอโภชะ อโทชะ อโมหะ อันเป็นกุศลมูลหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ถ้าเป็นอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า การเข้าสังขยาเวทยิตนิโรธ ทำให้เข้าถึงอสังขยสัตว์

(นิกายเหตุวาทะ มีความเห็นเป็นเหตุถูกค้ำในข้อนี้ อรรถกถาอธิบายว่า ภาวนาที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งความคลายความกำหนดในสังขยา จัดเป็น อสังขยสมาบัติ บ้าง นิโรธสมาบัติ บ้าง ชื่อว่าสังขยาเวทยิตนิโรธ ๆ จึงมี ๒ อย่าง คือเป็น โลกียะ และ โลกุตตระ ที่เป็นโลกียะเป็นของปุถุชน ทำให้เข้าถึงอสังขยสัตว์ ที่เป็นโลกุตตระเป็นของพระอรียะ ไม่ทำให้เข้าถึงอสังขยสัตว์ เมื่อนิกายเหตุวาทะ เห็นแย้งเดียว จึงถูกชกค้ำนให้เห็นแย้งอื่นอีก. คำอธิบายของอรรถกถาข้อนี้ จึงเป็นคำตอบในข้อ ๕๘, ๑๕๐ และ ๑๕๑ ด้วย)

๑๕๔. เรื่องการสะสมกรรม

(กัมมุปลยกถา)

ถาม : กรรมเป็นอย่างหนึ่ง การสะสมกรรมเป็นอีกอย่างหนึ่งใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผัสสะ, เวทนา เป็นต้น เป็นอย่างหนึ่ง การสะสมผัสสะ, การสะสมเวทนา เป็นต้น เป็นอีกอย่างหนึ่งใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ และ สมิตียะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่า กัมมุปลยยะ หรือการสะสมกรรมไม่สัมพันธ์กับจิต)

๑๕๕. เรื่องการชม

(นิคคกถา)

ถาม : ผู้อื่นย่อมชมจิตของผู้อื่นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้อื่นย่อมชมหรือบังคับได้ว่า จิตของผู้อื่นอย่ากำหนด, อย่าคิดประทุษร้าย, อย่าหลง, อย่าเศร้าหมองใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๕๖. เรื่องการประคอง

(ปัจฉกถา)

(ข้อนี้ก็เหมือนข้อ ๑๕๕ ต่างแต่เป็นเรื่องของการประคองจิตแทนชมจิต ข้อโต้แย้งก็อย่างเดียวกัน)

๑๕๗. เรื่องการเพิ่มให้ความสุข

(สุขานุปปทานกถา)

ถาม : ผู้อื่นย่อมเพิ่มให้ความสุขแก่ผู้อื่นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้อื่นย่อมเพิ่มให้ทุกข์แก่ผู้อื่นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายเหตุวาทะ มีความเห็นผิดว่า ความรู้สึกเป็นสุขนั้น เป็นของที่เพิ่มให้แก่กันได้ จึงถูกย่นถามถึงความรู้สึกทุกข์ด้วย)

๑๕๘. เรื่องการรวบรวมพิจารณา

(อิธคัยหมนสิการกถา)

ถาม : บุคคลย่อมรวบรวม^๑ พิจารณาได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

๑. อิธคัยห อรรถกถาแก้วว่า สงคณทิตฺวา อนึ่ง คำว่า มนสิการ เคยแปลว่า ใส่ใจ หรือทำไว้ในใจ แต่ในที่นี้ใช้ว่า พิจารณาเพื่อให้ความชัดขึ้น

ถาม : บุคคลย่อมรู้จักดีนั้น ด้วยจิตนั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดว่า บุคคลอาจรวบรวมสังขารทั้งหมดมาพิจารณาารวมกันได้ จึงถูกช้กว่า ใช้จิตขณะนั้น รู้จิตขณะนั้นได้หรือ)

๑๕๙. เรื่องรูปเป็นเหตุ

(รูปัง เหตุตักถา)

ถาม : รูปเป็นเหตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปเป็นเหตุ คือความไม่โลภ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๖๐. เรื่องรูปมีเหตุ

(รูปัง สเหตุกันตักถา)

ถาม : รูปมีเหตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปประกอบด้วยเหตุ คือความไม่โลภ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๖๑. เรื่องรูปเป็นกุศลและอกุศล

(รูปัง กุสลากุศลันตักถา)

ถาม : รูปเป็นกุศลและอกุศลได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปมีอารมณ์ มีการคิดคำนึงได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหายาน และ สมัตถะ มีความเห็นผิดว่า กายวิญญูติ การไหวกาย
วจีวิญญูติ การไหววาจา ซึ่งเป็นอุपाทนายรูปนั้น ก็ได้แก่ กายกรรมและวจีกรรม เพราะฉะนั้น
จึงเป็นได้ทั้งกุศลและอกุศล แต่ตามหลักวิชาต้องถือว่า กุศล อกุศลมีความสำคัญอยู่ที่จิต
จึงถูกถามว่า รูปนั้นมีอารมณ์และคิดนึกได้หรือไม่?)

๑๖๒. เรื่องรูปเป็นผล

(รูปัง วิปาโกติกถา)

(ชื่อว่า รูปเป็นผล หรือวิปากนี้ เป็นความเห็นของนิกายอันธกะ และ สมัตถะ
ข้อแย้งก็อย่างเดียวกับข้อ ๑๑๘ เรื่องเสียงเป็นผล)

๑๖๓. เรื่องรูปเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร

(รูปัง รูปาวจรรูปาวจรันติกถา)

ถาม : รูปเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่า รูปชื่อว่าเป็นกามาวจร,
รูปาวจร หรืออรูปาวจรก็เพราะทำกรรมอันเป็นกามาวจร, รูปาวจร, หรืออรูปาวจรไว้
จึงถูกซักว่า รูปเป็นการแสวงหาสมบัติ การแสวงหาการเกิด และเป็นการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
เป็นลัมปะยุตตธรรม คือเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน และมีอารมณ์เป็นอันเดียวกับจิตที่แสวงหา
สมบัติ แสวงหาการเกิดใช่หรือไม่?)

๑๖๔. เรื่องรูปราคะเนื่องด้วยรูปธาตุ

(รูปราโค รูปธาตุปริยาบันนติกถา)

ถาม : ความกำหนดในรูป (รูปราคะ) เนื่องด้วยธาตุคือรูปใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ข้อซักถามพ้องกับข้อ ๑๖๓)

๑๖๕. เรื่องพระอรหันต์มีการสังสมบุญ

(อัติ อรหโต ปุญญูปจโยติกถา)

ถาม : พระอรหันต์มีการสังสมบุญใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์มีการสังสมสิ่งที่มีใช้บุญ (คือบาป) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้นึกถึงคำว่า พระอรหันต์ละบุญ ละบาปได้แล้ว ถ้าสังสมบุญได้ก็สังสมบาปได้ด้วย ข้อควรทราบก็คือ การทำความดีของ พระอรหันต์เป็นกิริยาเท่านั้น มิใช่เพื่อเป็นบุญ คือเพื่อล้างหรือชำระความชั่ว)

๑๖๖. เรื่องพระอรหันต์ไม่มีการตายเมื่อยังไม่ถึงคราว

(นัตถิ อรหโต อกาลมัจจุติกถา)

ถาม : พระอรหันต์ไม่มีการตายเมื่อยังไม่ถึงคราวใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ฆ่าพระอรหันต์ไม่มีใช้หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายราชคิริกะ และ สิทธิตถิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้นึกถึงเรื่องที่ว่า อาจมีผู้ฆ่าพระอรหันต์ได้ ในกรณีเช่นนั้น ก็ชื่อว่าตายในเมื่อยังไม่ถึงคราว)

๑๖๗. เรื่องทุกอย่างมาจากกรรม

(สัพพมิทัง กัมมโตติกถา)

ถาม : ทุกอย่างนี้มาจากกรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กรรมก็มาจากกรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายราชคิริกะ และ สมัตถิยะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะตีความในพระพุทธ- ภาษิตบางข้อผิด จึงถูกชักดั่งตัวอย่างข้างต้น)

๑๖๘. เรื่องสิ่งที่เนื่องด้วยอินทรี

(อินทรียพัทธกถา)

ถาม : สิ่งทีเนื่องด้วยอินทรียเท่านั้น เป็นทุกขใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สิ่งทีเนื่องด้วยอินทรียเท่านั้น ไม่เพียง อันปัจฉัยปรุ้งแต่ง อาคัยปัจฉัยเกิดขึ้น
ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายเหตุวาทะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงทั้งสิ่งทีเนื่องด้วยอินทรียและ
ไม่เนื่องด้วยอินทรียก็เป็นทุกขทั้งสิ้น)

๑๖๙. เรื่องเว้นแต่อริยมรรค

(ฐเปตวา อริยมัคคันติกถา)

ถาม : ลังขารทีเหลือ เว้นแต่อริยมรรค เป็นทุกขใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : แม้เหตุให้เกิดทุกข ก็เป็นทุกขใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายเหตุวาทะ มีความเห็นว่า อริยมรรคเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข
จึงยกเว้นให้ นอกนั้นเห็นว่าเป็นทุกขหมด ฝ่ายค่านิจชัคค่านถึงข้ออื่น ๆ คือทุกขสมุทัย)

๑๗๐. เรื่องไม่ควรกล่าวว่ สงฆ์รับทักษิณา

(น วัตตัพพัง ลังโฆ ทักขินัง ปฏิคคัณหาทิติกถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่ สงฆ์รับทักษิณา (ของทำบุญ) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สงฆ์เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา เป็นต้น
มิใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่น่าจะกล่าวว่ ไม่ควรกล่าวว่ สงฆ์รับทักษิณา

(นิกายเวตุลลกะ พวคมหาสุญญตาวาทะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่
มรรคและผลเป็นพระสงฆ์)

๑๗๑. เรื่องไม่ควรกล่าวหา สงฆ์ทำทักษิณาให้บริสุทธิ์

(น วัตตัพพัง สังฆโม ทักขิมัง วิโสเธตติกถา)

๑๗๒. เรื่องไม่ควรกล่าวหา สงฆ์ฉัน (อาหาร)

(น วัตตัพพัง สังฆโม ภุญชตติกถา)

๑๗๓. เรื่องไม่ควรกล่าวหา ทานที่ถวายแต่สงฆ์มีผลมาก

(น วัตตัพพัง สังฆัสส ทินนัง มหัพลันติกถา)

(รวม ๔ ข้อนี้ เป็นหัวข้อที่ทำให้มีความเห็นผิดแบบเดียวกับข้อ ๑๗๐ จึงรวมไว้ แต่หัวข้อ ไม่ต้องอธิบาย)

๑๗๔. เรื่องไม่ควรกล่าวหา ทานที่ถวายแต่พระพุทธเจ้ามีผลมาก

(น วัตตัพพัง พุทธัสส ทินนัง มหัพลันติกถา)

(นิกายเวตุลลกะ พวคมหาสุญญตาวาทะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเห็นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ฉันสิ่งใด ๆ คือมีความเห็นว่า พระสงฆ์ที่แท้จริงก็คือมรรคผล พระพุทธเจ้าที่แท้จริงก็คือปัญญาที่ตรัสรู้ เป็นการเห็นแบบปรมาตม์แล้วเอามาค้านสมมติบัญญัติ)

๑๗๕. เรื่องความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา

(ทักษิณาวิสุทธิกถา)

ถาม : ทานยอมบริสุทธิ์ทางฝ่ายผู้ให้เท่านั้น มิใช่ฝ่ายผู้รับใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้รับบางคนที่เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา (ของทำบุญ) มีอยู่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวหา ทานยอมบริสุทธิ์ทางฝ่ายผู้ให้เท่านั้น มิใช่ฝ่ายผู้รับ

(นิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๓๖. เรื่องมนุษย์โลก

(มนุสสโลกกถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ในมนุษย์โลกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เจตีย์, อาราม, วิหาร, คาม, นิคม, นคร, แวนแคว้น, ชนบทที่พระพุทเจ้าเคยอยู่ มาแล้วมีอยู่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่น่าจะกล่าวว่า ไม่ควรกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ในมนุษย์โลก

(นิกายเวตุลลกะ มีความเห็นผิดว่า รูปร่างของพระพุทเจ้าที่ปรากฏในโลกนี้เป็นเพียงรูปนิรมิต ไม่ใช่พระองค์จริง พระองค์จริงประทับอยู่ในดุสิตภพ จึงถูกชักตั้งตัวอย่างข้างต้น)

๑๓๗. เรื่องพระธรรมเทศนา

(ธัมมเทศนาถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ใครเล่าแสดงธรรม?

ตอบ : รูปที่นิรมิตขึ้นแสดงธรรม

ถาม : พระชินสาสดาลัมมาลัมพุทเจ้าเป็นผู้ที่ถูกนิรมิตขึ้นหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายเวตุลลกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ พึงสังเกตว่า นิกายนี้ มีความเห็นในรูปปรมาตต์เสมอ)

๑๗๘. เรื่องกรรณา

(กรรณาภค)

ถาม : พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าไม่มีพระกรรณาใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าไม่มีพระเมตตาใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตรাপถะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่า กรรณามีลักษณะใกล้เคียงกับ รากะ ความกำหนดยินดี ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด)

๑๗๙. เรื่องของหอม

(คันทชาติภค)

ถาม : อุจจาระ ปัสสาวะของพระพุทเจ้า ย่อมเหนือคันทชาติอื่น ๆ อย่างยิ่งใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยของหอมหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ และ อุตตรاپถะ มีความเห็นว่า อุจจาระ ปัสสาวะของพระผู้มีพระภาคเจ้าหอมยิ่งกว่าของหอมอื่น ๆ ความจริงเป็นอย่างปกติของมนุษย์ธรรมดา)

๑๘๐. เรื่องมรรคอันเดียว

(เอกมัคคภค)

ถาม : พระอริยบุคคลย่อมทำให้แจ้งผลทั้งสี่ด้วยมรรคอันเดียวใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผัสสะ ๔ จนถึงปัญญา ๔ ย่อมรวมกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ และ อุตตรاپถะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๑. เรื่องการก้าวข้ามฉนวน

(ฉนวนสังกัณฑิกถา)

ถาม : บุคคลย่อมก้าวข้ามจากฉนวนไปสู่ฉนวนใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ก้าวข้ามจากฉนวนที่ ๑ ไปสู่ฉนวนที่ ๓ อย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหิสาสกะ และ อรรถะบางส่วน มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๒. เรื่องช่องว่างของฉนวน

(ฉนวนันตริกถา)

ถาม : ช่องว่างของฉนวนมีอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ช่องว่างของผัสสะ จนถึงช่องว่างของปัญญาก็มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายสมัตติยะ และ อรรถะบางส่วน มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๓. เรื่องผู้เข้าฉนวนย่อมได้ยินเสียง

(สมาบันโน ลัททัง สุณาตติกถา)

ถาม : ผู้เข้าฉนวนย่อมได้ยินเสียงใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้เข้าฉนวนย่อมเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ตมกลิ่นด้วยจมูก เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุปพเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๔. เรื่องเห็นรูปด้วยตา

(จักขุณา รุปัง ปัสสตีติกถา)

ถาม : บุคคลย่อมเห็นรูปด้วยตาใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมเห็นรูปด้วยรูป (คือตาก็เป็นรูปอย่างหนึ่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจในถ้อยคำผิด ความจริง คำว่า เห็นรูปด้วยตานั้น หมายถึง เห็นด้วยจักขุวิญญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา)

๑๘๕. เรื่องการละกิเลส

(กิเลสขหนกถา)

ถาม : บุคคลย่อมละกิเลสที่เป็นอดีตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมดับสิ่งที่ดับแล้ว ปราศจากสิ่งที่หมดไปแล้ว ทำให้สิ่งที่ลึ้นไปแล้ว ลึ้นไปอย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตรাপถกะบางส่วน เห็นว่ากิเลสมีทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน บุคคลย่อมละกิเลสทั้งสามประเภทนั้น ความจริงไม่ควรกล่าวอย่างนั้น เพราะเมื่ออรियมรรคมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นไปแล้ว กิเลสที่ไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น จึงชื่อว่าละกิเลสได้)

๑๘๖. เรื่องความสูญ

(สูญญตากถา)

ถาม : ความสูญ เนื่องด้วยสังขารและขันธใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สิ่งที่ไม่นิมิต ก็เนื่องด้วยสังขารและขันธใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงความสูญมี ๒ อย่าง คือที่เป็นลักษณะซึ่งไม่ใช่ตนแห่งขันธ และที่เป็นนิพพาน เมื่อเห็นแจ้งเดียว จึงถูกชักให้รู้สึกถึงข้ออื่น ๆ ด้วย)

๑๘๗. เรื่องผลแห่งความเป็นสมณะ

(สามัญญผลกถา)

ถาม : ผลแห่งความเป็นสมณะเป็นอสังขตะ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผลแห่งความเป็นสมณะเป็นนิพพานหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๘. เรื่องการบรรลु

(ปัตติกถา)

๑๘๙. เรื่องความจริง

(ตถตา)

(ทั้งสองข้อนี้ก็เหมือนข้อ ๑๘๗ คือ นิกายปุพพเสลียะ มีความเห็นว่า ข้อ ๑๘๗-๑๘๘ และ นิกายอันธกะ บางส่วน มีความเห็นว่า ข้อ ๑๘๙ เป็นอสังขตะ จึงถูกชักให้เข้าใจว่า เมื่อมีใช้นิพพานจึงมีใช่อสังขตะ)

๑๙๐. เรื่องกุศล

(กุศลกถา)

ถาม : นิพพานธาตุเป็นกุศลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : นิพพานธาตุมีอารมณ์ มีการคิดนึกได้เช่นนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๙๑. เรื่องข้อกำหนดเด็ดขาด

(อัจฉนตนิยามกถา)

ถาม : ปุถุชนมีข้อกำหนดเด็ดขาดใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ฆาตกรดา ฆาตบิดา เป็นต้น ก็เชื่อว่ามีข้อกำหนดเด็ดขาดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถะบางส่วน มีความเห็นผิดข้อนี้ โดยเข้าใจว่า บุคคลที่เป็น ปุถุชนบางคน อาจได้บรรลุมรรคผลอย่างแน่นอน โดยมีได้เฉลี่ยว่า คำว่า ข้อกำหนดเด็ดขาด หมายถึงทางที่ชั่วด้วย)

๑๙๒. ธรรมที่เป็นใหญ่

(อินทริยกถา)

ถาม : ไม่มีธรรมที่เป็นใหญ่ คือความเชื่อ (สัทธินทริย) ที่เป็นโลกิยะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ไม่มีความเชื่อที่เป็นโลกิยะใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายเหตุวาทะ และ มหิสาสกะ เห็นผิดว่า ความเชื่อที่เป็นโลกิยะเป็นความ เชื่อธรรมดา ไม่เป็นสัทธินทริย แต่ความจริงเป็นสัทธินทริยด้วย ในฐานะที่เป็นใหญ่ แม้ความเพียร, สติ, สมาธิ และปัญญาก็เป็นเช่นเดียวกัน)

๑๙๓. เรื่องไม่ตั้งใจ

(อสังฺกัจจกถา)

ถาม : บุคคลไม่ตั้งใจ ทำมารดาของตนให้สิ้นชีวิต เชื่อว่าทำอนันตริยกรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลไม่ตั้งใจฆ่าสัตว์ ก็เชื่อว่าเป็นปาณาติบาตใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(ตามความจริงถ้าไม่ตั้งใจหรือไม่มีเจตนา เช่น ทำของตกถูกถึงแก่ความตายก็ไม่ เป็นอนันตริยกรรม แต่ นิกายอุตตราปถะบางส่วน มีความเห็นผิดว่า เป็นอนันตริยกรรม จึงถูกชักถึงการฆ่าสัตว์โดยไม่มีเจตนา)

๑๙๔. เรื่องญาณ

(ญาณกถา)

ถาม : ปุถุชนไม่มีญาณ (ความรู้) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ปุถุชนไม่มีปัญญา ไม่มีการพิจารณาหรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายเหตุวาทะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้เห็นว่า ปุถุชนก็มีญาณ)

๑๙๕. เรื่องนายนิรยบาล

(นิรยบาลกถา)

ถาม : ไม่มีนายนิรยบาล (ผู้ปกครองนรก) ในนรกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ไม่มีการลงโทษในนรกใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นว่า ไม่มีนายนิรยบาลในนรก ฝ่ายค้านจึงชักค้านในทางให้เห็นว่า มี)

๑๙๖. เรื่องสัตว์ดิรัจฉาน

(ดิรัจฉานกถา)

ถาม : มีสัตว์ดิรัจฉานในหมู่เทพใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีเทพในหมู่สัตว์ดิรัจฉานใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นว่า มีสัตว์ในหมู่เทพ เช่น ช้างเอราวัณ ฝ่ายค้านเห็นว่า มีช้างจริง แต่เป็นเทพจำแลง จึงชักค้าน)

๑๙๗. เรื่องมรรค

(มัคคกถา)

ถาม : มรรคมืองค์ ๕ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงมรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า มรรคมืองค์ ๕

(นิกายมทิสาสกะ มีความเห็นผิดว่า โดยตรงมรรคมืองค์ ๕ ส่วนอีก ๓ คือ สัมมาวาจา, สัมมากรรมันตะ, สัมมาอาชีวะ ไม่ประกอบด้วยจิต จึงไม่ต้องนับเป็นองค์ก็ได้ ฝ่าย คำนึงซักร้านถึงหลักฐานที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้)

๑๙๘. เรื่องญาณ

(ญาณกถา)

ถาม : ญาณที่มีวัตถุ ๑๒ (ญาณมีอาการ ๑๒ ตามนัยแห่งอัมมจักกัปปวัตตนสูตร) เป็นโลกุตตระใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : โลกุตตระญาณมี ๑๒ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายปุพพเสลียะ และ อปรเสลียะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๙๙. เรื่องคำสอน

(สาสนกถา)

ถาม : คำสอนเป็นของทำขึ้นใหม่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สติปัฏฐานเป็นของทำขึ้นใหม่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถะบางส่วน เห็นว่า เมื่อทำสังคายนา ๓ ครั้ง ก็เป็นการ
แต่งคำสอนขึ้นใหม่ จึงถูกซักให้ตอบว่า เป็นการแต่งหลักธรรม เช่น สติปัฏฐานขึ้นใหม่
ด้วยหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดปฏิเสธ)

๒๐๐. เรื่องผู้ไม่สงัด

(อวิวิตถกถา)

ถาม : ปุถุชนไม่สงัดจากกรรมที่มีธาตุ ๓ ไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไซ้

ถาม : ปุถุชนไม่สงัดจากผัสสะ, เวทนา, สัญญา เป็นต้น อันมีธาตุ ๓ ไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถะ มีความเห็นผิดข้อนี้ แต่ตามหลักจะชื่อว่าไม่สงัดจากกรรมใด
ก็เฉพาะกรรมนั้นเป็นปัจจุบันเท่านั้น ฝ่ายเห็นผิดเห็นคลุมไปหมด จึงถูกซักถึงข้ออื่น ๆ ด้วย)

๒๐๑. เรื่องกิเลสที่ผูกมัด

(ลัญญชนกถา)

ถาม : มีการบรรลุอรหัตตผลโดยไม่ต้องละลัญญชน (กิเลสที่ผูกมัด) บางอย่างไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไซ้

ถาม : มีการบรรลุอรหัตตผลโดยไม่ต้องละสักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, สิลัพพตปราคาส,
ราคะ, โทสะ, โมหะ เป็นต้น ไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักค้าน)

๒๐๒. เรื่องฤทธิ์

(อิทธิกถา)

ถาม : พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกมีฤทธิ์ที่เป็นไปตามประสงค์ไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไซ้

ถาม : พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกมีฤทธิ์ที่เป็นไปตามประสงค์ เช่น ให้ต้นไม้มีใบ, มีดอก,
มีผลอยู่เสมอไซ้หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดข้อนี้ ตามหลักถือว่า ฤทธิ์จะสำเร็จในกรณีที่ไม่ฝืนธรรมชาติเกินไป เช่น ไม่ให้แก่ ไม่ให้ตายไม่ได้ แต่ให้ตายชั่วคราวไปพอจะทำได้)

๒๐๓. เรื่องพระพุทธเจ้า

(พุทธกถา)

ถาม : พระพุทธเจ้ามีเลวมืดกว่ากันในระหว่างพระพุทธเจ้าใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ดีเลวกว่ากันโดยสติปัญญา (การตั้งสติ) สัมมัตถิยาน (ความเพียรชอบ) เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถะ มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักถึงคุณธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งฝ่ายเห็นผิดปฏิเสธว่าไม่มีดีเลวกว่ากันโดยคุณธรรม อันที่จริงความต่างกันแห่งอายุแห่งสรีระ เป็นต้น มีอยู่แต่ความดีเลวกว่ากันในทางธรรมไม่มีเลย)

๒๐๔. เรื่องทิศทั้งปวง

(สัพพทิสากถา)

ถาม : พระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ทุกทิศใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในทิศตะวันออกใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นว่า มีพระพุทธเจ้าในโลกธาตุต่าง ๆ ทุกทิศ ฝ่ายค่านิจชักตามทิศและชักถึงพระนาม รวมทั้งรายละเอียดอื่น ๆ เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในทิศนั้น ๆ)

๒๐๕. เรื่องธรรม

(ธัมมกถา)

ถาม : ธรรมทั้งปวงเป็นของเที่ยงแท้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เทียงแท้ในทางที่ผิดหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ และ อุตตราปถกะบางส่วน เห็นว่า รูปธรรมก็เทียงแท้โดยความเป็นรูปธรรม ฝ่ายค่านิจซัคค่านทั้งเทียงแท้ในทางที่ผิดและที่ถูก ว่าเป็นในทางไหนกันแน่)

๒๐๖. เรื่องกรรม

(กัมมกถา)

ถาม : กรรมทั้งปวงเป็นของเทียงแท้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เทียงแท้ในทางที่ผิดหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(เรื่องนี้ต่อเนื่องมาจากข้อ ๒๐๕ ข้อซัคก็อย่างเดียวกัน)

๒๐๗. เรื่องปรินิพพาน

ถาม : มีปรินิพพานโดยไม่ต้องละกิเลสเครื่องผูกมัดบางอย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ไม่ต้องละสักกายทิฏฐิ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้ คำเรื่องพ้องกับข้อ ๒๐๑)

๒๐๘. เรื่องกุศลจิต

(กุศลจิตตกถา)

ถาม : พระอรหันต์มีจิตเป็นกุศล ย่อมปรินิพพานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ปรุ้งแต่งปุญญาภิสังขาร (เจตนาที่เป็นบุญ) ปรุ้งแต่งอเนญชาภิสังขาร (เจตนาในรูปฌาน) ทำกรรมอันเป็นไปเพื่อคติ เพื่อมี เพื่อเป็นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้เป็นปัญหาเรื่องหลักวิชา นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดในเรื่องนี้ จึงถูกซัคให้เข้าใจหลักวิชา)

๒๐๙. เรื่องอาเนญชะ

(อาเนญชกถา)

ถาม : พระอรหันต์ตั้งอยู่ในอาเนญชะ (จิตอันประกอบด้วยอรูปรูปมาน) ย่อมปรินิพพาน
ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ตั้งอยู่ในปกติจิต ปรินิพพานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า พระอรหันต์ตั้งอยู่ในอาเนญชะ ปรินิพพาน
(นิกายอุตตราปถกะบางพวก มีความเห็นผิดข้อนี้)

๒๑๐. เรื่องการตรัสรู้ธรรม

(ธัมมาภิสมยกถา)

ถาม : สัตว์ผู้นอนในครุฑ มีการตรัสรู้ธรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สัตว์ผู้นอนในครุฑ มีการแสดงธรรม, ฟังธรรม, สนทนาธรรม เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถกะบางส่วน มีความเห็นว่า ผู้ที่เป็นพระโสดาบันในอดีตภพ
พอเกิดใหม่ก็ได้ตรัสรู้ธรรมตั้งแต่อยูในครุฑ ฝ่ายค่านจึงชักค่านให้รู้ว่าเห็นผิด)

๒๑๑. เรื่อง ๓ ประเภท

(ติสโสปิកถา)

ถาม : สัตว์ผู้นอนในครุฑ, ผู้ที่กำลังฝืนตรัสรู้ธรรมได้ ผู้ที่กำลังฝืนบรรลอรหัตตผลได้
ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้นอนหลับ ประมาท หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะตรัสรู้ธรรมได้, บรรลอรหัตตผลได้
ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถกะบางส่วน มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกชักให้เห็นว่า บุคคล
ทั้งสามประเภทนั้นตรัสรู้ไม่ได้ บรรลอรหัตตผลไม่ได้)

๒๑๒. เรื่องอัพยาगत

(อัพยาगतคาถา)

ถาม : จิตของผู้ฝันเป็นอัพยาगत (ไม่ติไม่ชั่ว เป็นกลาง ๆ) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลฝันว่า ฆ่าสัตว์ได้หรือไม่?

ตอบ : ได้

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า จิตของผู้ฝันเป็นอัพยาगत

(นิกายอุตตราระบบบางส่วน มีความเห็นผิดข้อนี้ คำชักช้ำต่ออยู่แล้ว)

๒๑๓. เรื่องความเป็นปัจจัยเพราะสิ่งเสพ

(อาเสวนปัจจัยตากถา)

ถาม : ไม่มีความเป็นปัจจัยเพราะการสิ่งเสพใด ๆ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ปาณาติบาต (การทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง) อันบุคคล
สิ่งเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก กำเนิดดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต
เป็นต้น มิใช่หรือไม่?

ตอบ : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ไม่มีความเป็นปัจจัยเพราะการสิ่งเสพใด ๆ

(นิกายอุตตราระบบบางส่วน มีความเห็นผิดข้อนี้ คำชักช้ำต่ออยู่แล้ว)

๒๑๔. เรื่องชั่วขณะ

(ขณิกกา)

ถาม : ธรรมทั้งปวงเป็นไปชั่วขณะจิตเดียวใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : แผ่นดิน มหาสมุทร ภูเขาสิเนรุ เป็นต้น ตั้งอยู่ในจิตหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายบุพพเสลียะ และ อปรเสลียะ มีความเห็นข้อนี้ เพราะใช้ถ้อยคำคลุม
มากไป จึงถูกชักถึงธรรมอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับจิต)

๒๑๕. เรื่องความประสงค์อันเดียวกัน

(เอกาทศปัายกถา)

ถาม : ควรเสพเมถุนธรรม (ธรรมของคนคู่) ด้วยความประสงค์อันเดียวกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ควรเป็นผู้มีใช้สมณะ มีใช้ภิกษุ เป็นต้น ด้วยความประสงค์อันเดียวกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ และ เวตุลลกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๒๑๖. เรื่องเพศของพระอรหันต์

(อรหันตวัณณกถา)

ถาม : อมนุษย์ปลอมเพศเป็นพระอรหันต์ เสพเมถุนธรรมก็มี ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อมนุษย์ปลอมเพศเป็นพระอรหันต์ ฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์ เป็นต้น ก็มี ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถกะบางส่วน มีความเห็นผิดข้อนี้)

๒๑๗. เรื่องการบันดาลตามความใคร่ของผู้เป็นใหญ่

(อิสสิริยกามการิกากถา)

ถาม : พระโพธิสัตว์ถึงวินิบาต (สภาพที่ตกต่ำ) เพราะเหตุคือการบันดาลตามความใคร่ของผู้เป็นใหญ่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระโพธิสัตว์ยอมตกรกต่าง ๆ เพราะเหตุคือการบันดาลตามความใคร่ของผู้เป็นใหญ่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอรรถกะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

๒๑๘. เรื่องสิ่งที่เป็นราคะเทียม เป็นต้น

(รากปฏิรูปภาทิกถา)

ถาม : มีสิ่งที่มีใช่ ราคะ แต่เป็น ราคะ เทียมหรือปลอมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีสิ่งที่มีใช่ ผัสสะ เวทนา เป็นต้น แต่เป็น ผัสสะ เทียม เวทนา เทียมใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอันธกะ มีความเห็นว่า เมตตา กรุณา มุทิตา เป็นต้น ไม่ใช่ราคะ แต่เป็นราคะเทียม จึงถูกชักถึงเรื่องอื่น ๆ ด้วย)

๒๑๙. เรื่องสิ่งที่ไม่สำเร็จรูป

(อปรินิปผันนถา)

ถาม : รูปเป็น อปรินิปผันนะ (สิ่งที่ไม่สำเร็จรูป) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปมีใช่ของไม่เที่ยง, มีใช่สิ่งที่ยังเปลี่ยนแปลง, มีใช่สิ่งที่ยังคงเกิดขึ้น เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิกายอุตตราปถกะบางส่วน และ เหตุวาทะ มีความเห็นผิดข้อนี้)

(หมายเหตุ : คำถามคำตอบที่นำมาแสดงไว้ทั้ง ๒๑๙ ข้อนี้เป็นเพียงตัวอย่างย่อ ๆ

ของคำถามคำตอบมากมาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า นำมาแสดงเพียง ๑ ใน ๑๐๐ แม้เช่นนั้นก็ยังนับว่าพิสดาร นอกจากนั้นบางข้อพอเห็นเค้าอยู่บ้าง จึงมิได้อธิบายความประกอบ เรื่องนี้มีประโยชน์อยู่บ้างที่ได้พิจารณาข้อคิดเห็นของนิกายต่าง ๆ ซึ่งมีความเห็นผิดไปจากมติของเถรวาท และนิกายเหล่านั้นในปัจจุบันก็ไม่มีเหลืออยู่แล้ว จะนับว่าเหลืออยู่โดยอ้อมก็คือมหายาน ซึ่งจะถือว่ามัตถกกำเนิดไปจากนิกายมหาสังฆิกะก็ได้ ความเห็นผิดทั้ง ๒๑๙ ข้อนั้น บางครั้งก็เป็นเรื่องของการขัดแย้งกันทางสำนวนโวหาร บางครั้งก็ทางหลักพระอภิธรรม บางครั้งก็ทางหลักพระสูตร บางเรื่องก็เป็น

เรื่องเล็กน้อยเกินไป จนไม่น่าจะมีปัญหา อนึ่ง ในหน้า ๑๓๒-๑๓๓ ข้อ ๑๓๐-๑๓๔ ในเล่มนี้คำว่า **นิกายเวตุลลกะ มหาสุญญตาวาทะ** นั้น ในอรรถกถาฉบับไทยเป็น **เวตุลลกะ มหาปุญญวาทะ** ซึ่งทำให้น่าฉงนว่า นิกายที่มีความเห็นดังกล่าวนั้น จะควรเรียก **มหาปุญญวาทะ** ได้อย่างไร แต่เมื่อสอบดูต้นฉบับต่างประเทศแล้วเห็นว่า คำว่า **มหาสุญญตาวาทะ** ถูกต้องกว่า จึงใช้ตาม ที่เห็นว่าถูกต้อง ต่อไปนี้จะแสดงว่านิกายไหน มีความเห็นผิดในข้อไหน เป็นการสรุปอีกครั้งหนึ่ง

๑. **มหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๙๘ มี ๑๐๙, ๑๑๒, ๑๑๖ ถึง ๑๑๙, ๑๓๕, ๑๔๔ ถึง ๑๔๗, ๑๔๙, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๘๔, ๒๐๑, ๒๐๔.
๒. **วัชชีปุตตกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑, ๒.
๓. **มทิสาสกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๒๑, ๕๕, ๕๙, ๘๒, ๙๘, ๑๖๑, ๑๘๑, ๑๙๒, ๑๙๗.
๔. **โคกุลิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๘.
๕. **ลัทธิปัตติกวาทะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๒, ๖, ๗, ๑๙, ๑๑๓.
๖. **สมัตติยะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑ ถึง ๕, ๑๙, ๒๖, ๒๘, ๒๙, ๖๘, ๗๕, ๘๐, ๘๒ ถึง ๘๔, ๙๘, ๑๐๖, ๑๔๑, ๑๕๔, ๑๖๑, ๑๖๗, ๑๘๒.
๗. **ภัทรยานิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๙.
๘. **กัสสปิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๘.
๙. **เหตุวาทะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๔๘, ๑๕๐, ๑๕๑, ๑๕๓, ๑๕๗, ๑๖๘, ๑๖๙, ๑๙๒, ๑๙๔, ๒๑๙.
๑๐. **อุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๓๔ ถึง ๔๐, ๔๕, ๔๗, ๕๘, ๕๙, ๗๔, ๘๗, ๘๘, ๙๐ ถึง ๙๒, ๑๑๓, ๑๒๐, ๑๒๑, ๑๒๓, ๑๒๔, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๒, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๔๒, ๑๕๙, ๑๖๐, ๑๗๕, ๑๗๘ ถึง ๑๘๐, ๑๘๕, ๑๙๑, ๑๙๓, ๑๙๙, ๒๐๐, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๙ ถึง ๒๑๓, ๒๑๖, ๒๑๙.

๑๑. **อัมธกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๙, ๑๐, ๑๗, ๑๙ ถึง ๓๓, ๔๑ ถึง ๔๔, ๔๖, ๔๘ ถึง ๕๔, ๕๘, ๖๓, ๗๐ ถึง ๗๔, ๗๘ ถึง ๘๑, ๘๕, ๘๘, ๘๙, ๙๖, ๙๗, ๑๑๑, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๓๑, ๑๓๙ ถึง ๑๔๒, ๑๕๔, ๑๖๓ ถึง ๑๖๕, ๑๗๙, ๑๘๑, ๑๘๒, ๑๙๐, ๑๙๕, ๑๙๖, ๒๐๒, ๒๐๓, ๒๐๕ ถึง ๒๐๘, ๒๑๕, ๒๑๗, ๒๑๘.

๑๒. **ปุพฺพเสลียะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๑ ถึง ๑๖, ๕๕ ถึง ๕๗, ๗๕ ถึง ๗๗, ๘๓, ๘๔, ๘๖, ๙๓ ถึง ๙๕, ๑๑๐, ๑๒๒, ๑๒๘, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๖, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๕๘, ๑๘๓, ๑๘๗, ๑๘๘, ๑๙๘, ๒๑๔.

๑๓. **อปรเสลียะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๑, ๑๒๘, ๑๓๖, ๑๙๘, ๒๑๔.

๑๔. **ราชคิริกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๖๔ ถึง ๖๙, ๑๒๕, ๑๕๒, ๑๖๖, ๑๖๗.

๑๕. **ลิตฺถตฺถิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๖๔ ถึง ๖๙, ๑๖๖.

๑๖. **เวตุลลกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๗๖, ๑๗๗.

๑๗. **เวตุลลกะ มหาสุญญตาวาทะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๗๐ ถึง ๑๗๔^๑.

จบเล่มที่ ๓๗ กถาวัตถุ

๑. การนับข้อของหนังสือ Guinde Through The Abhidhamma-Pitaka ไม่ตรงกับหนังสือนี้ สงสัยว่าจะนับตามอรรถกถาซึ่งขาดหายไปบางข้อ หนังสือนี้นับตามอภิธรรมปิฎก ครบทุกข้อ

เล่มที่ ๓๘ ซ้อยมก ภาคที่ ๑

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(คัมภีร์ยมก เป็นคัมภีร์ที่ ๖ แห่งอภิธรรมปิฎก แบ่งออกเป็น ๒ เล่ม หรือ ๒ ภาค คือ ภาคแรก เล่มที่ ๓๘ ว่าด้วย **ธรรมที่เป็นคู่ ๗** หัวข้อ คือ ๑. **มุลยมก** ธรรมเป็นคู่ อันเป็นมูล ๒. **ชั้นธมมก** ธรรมเป็นคู่ คือชั้นธ ๓. **อายตนยมก** ธรรมเป็นคู่คืออายตนะ ๔. **ธาตุยมก** ธรรมเป็นคู่คือธาตุ ๕. **สังขยมก** ธรรมเป็นคู่คือสังขะ ๖. **สังขารยมก** ธรรมเป็นคู่คือสังขาร และ ๗. **อนุสสยยมก** ธรรมเป็นคู่คืออนุสสัย (กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดาน) ; ภาคที่ ๒ เล่มที่ ๓๙ ว่าด้วย **ธรรมที่เป็นคู่ ๓** หัวข้อ คือ ๑. **จิตตยมก** ธรรมเป็นคู่คือจิต ๒. **ธัมมยมก** ธรรมเป็นคู่คือธรรม และ ๓. **อินทริยยมก** ธรรมเป็นคู่คืออินทริย (สภาพที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน).

(ต่อไปจะขยายความอย่างย่อ ๆ พอให้เห็นว่า หัวข้อธรรมที่เป็นคู่ทั้งเจ็ด ในคัมภีร์ยมกภาคที่ ๑ หรือในเล่มที่ ๓๘ นั้น มีข้อความอย่างไรต่อไป).

๑. มุลยมก

(ธรรมเป็นคู่อันเป็นมูล)

ในหมวดนี้มี ๒ ส่วน คือเป็นบทตั้ง เรียก **อุทเทส** อย่างหนึ่ง เป็นบทอธิบาย เรียก **นิทเทส** อีกอย่างหนึ่ง.

บทตั้ง กล่าวถึง **กุศลธรรม** (ธรรมอันเป็นฝ่ายดี), **อกุศลธรรม** (ธรรมอันเป็นฝ่ายชั่ว), **อัปยาคตธรรม** (ธรรมที่ไม่ดีไม่ชั่ว) และ **นามธรรม** (ธรรมที่เกี่ยวกับจิตใจ) แล้วแจกไปตามหลัก ๑๐ ประการ คือ ๑. มูล (รากเหง้า) ๒. เหตุ ๓. นิทาน (ต้นเหตุ) ๔. สมภพ (การเกิด) ๕. ปภพ (แดนเกิด) ๖. สมุฏฐาน (ที่ตั้ง) ๗. อาหาร ๘. อารมณ ๙. ปัจจัย (เครื่องสนับสนุน) ๑๐. สมุทัย (เหตุให้เกิด).

บทอธิบาย ขอยกตัวอย่างคำอธิบายเรื่องกุศลธรรมดังต่อไปนี้ ธรรมเหล่าใด เหล่าหนึ่งที่เป็นกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ชื่อว่ากุศลมูลใช่หรือไม่? กุศลมูลมี ๓ ธรรมที่เหลื่อมมิใช่กุศลมูล. ธรรมเหล่าใดมีกุศลเป็นมูล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่ากุศลใช่หรือไม่? ใช่ ธรรมเหล่าใดที่เป็นกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่ามีมูลอันเดียวกับกุศลมูล

ใช่หรือไม่? ใช่ ธรรมเหล่านี้มีมูลอันเดียวกับกุศลมูล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่ากุศล
ใช่หรือไม่? รูปที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่ามีมูลอันเดียวกับกุศลมูล แต่ไม่ชื่อว่ากุศล
กุศลชื่อว่ามีมูลอันเดียวกับกุศลมูลด้วย เป็นกุศลด้วย ฯลฯ

(หมายเหตุ : เมื่อพิจารณาาคออธิบายแล้ว จะเห็นได้ว่า เป็นเรื่องต้องใช้ตรรกวิทยาใน
การเข้าใจความหมาย เช่น คำว่า รูป เรากล่าวว่า รูปเป็นกุศลไม่ได้ แต่กล่าวว่า
รูปมีมูลอันเดียวกับกุศลมูลได้ ถ้ารูปนั้นมีกุศลเป็นสมุฏฐาน แต่คำว่า กุศล
เป็นได้ทั้งสองอย่าง คือเป็นกุศลด้วย เป็นธรรมที่มีมูลอันเดียวกับกุศลมูลด้วย.

มีข้อที่ควรทราบ คือ กุศลมูล ๓ ได้แก่ **อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ** อกุศลมูล ๓
ได้แก่ **โลภะ, โทสะ, โมหะ** อัพยาทมูล (มูลหรือรากของธรรมที่ไม่ดีไม่ชั่ว) ๓ ได้แก่
อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ นามมูล (มูลหรือรากของนาม) มี ๙ อย่าง ได้แก่ **กุศลมูล ๓,**
อกุศลมูล ๓ และ **อัพยาทมูล ๓** รวมกัน.

ข้อสังเกตเรื่องธรรมอันเป็นคู่ หัวเรื่องของพระไตรปิฎกเล่มนี้ คือ **ยมก** ได้แก่
ธรรมที่เป็นคู่ ทำให้น่าค้นหาว่า เป็นคู่อย่างไร อยู่ที่ไหน ก็ให้เห็นได้ว่า ในบทตั้งก็ตาม
ในบทอธิบายก็ตาม จะกล่าวว่าธรรมที่เป็นอย่างนี้ จะเป็นอย่างนั้นด้วย หรือธรรมที่เป็น
อย่างนั้น ชื่อว่าเป็นอย่างนี้ด้วย มีลักษณะเข้าคู่เสมอ).

๒. ชั้นธมก

(ธรรมเป็นคู่คือชั้นธ)

ในหมวดนี้เปลี่ยนวิธีกำหนดหัวข้อใหม่ ๓ วาร คือ **๑. ปิณณัตติวาร** วาระว่าด้วย
บัญญัติ **๒. ปวัตติวาร** วาระว่าด้วยความเป็นไป **๓. ปริญญาวาร** วาระว่าด้วยการ
กำหนดรู้ :

๑. ปิณณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ คือข้อนัดหมายกันรู้ คือชั้นธ (ส่วนหรือ
กอง) มี ๕ ได้แก่ **ชั้นธ** คือรูป (ธาตุทั้งสี่ประชุมกันเป็นกาย รวมทั้งอากาศที่เนื่องด้วย
ธาตุทั้งสี่), **เวทนา** (ความรู้สึก สุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข), **สังขาร** (ความจำได้หมายรู้),
สังขาร (ความคิดหรือเจตนา), **วิญญาณ** (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู เป็นต้น)
ในปิณณัตติวารนี้ แบ่งเป็นวาระย่อยอีก ๒ คือ **อุทเทสวาร** วาระว่าด้วยบทตั้ง โดยกล่าว

ถึงขั้น ๕ ไปทีละข้อ เช่น กล่าวว่ รูป เป็นรูปขั้น รูปขั้น เป็นรูป นิตเทสวาร วาระว่าด้วยบทอธิบาย เช่น อธิบายว่ คำว่ รูป เป็นรูปขั้น อธิบายว่ ปิยรูป (รูปอันเป็นที่รัก) สัตตรูป (รูปอันเป็นที่พอใจ) จัดว่เป็นรูป แต่ไม่ใช่เป็นรูปขั้น แต่รูปขั้น เป็นรูปด้วย เป็นรูปขั้นด้วย (คำว่ รูป มีความหมายกว้าง รูปบางอย่างเป็นรูปขั้น บางอย่างมีใช้รูปขั้น แต่คำว่ รูปขั้น มีความหมายแคบ คือรูปขั้นจัดเข้าในประเภทของรูปด้วย เป็นรูปขั้นด้วย-ผู้เขียน).

๒. **ปวัตติวาร** วาระว่าด้วยความเป็นไป แบ่งออกเป็น ๓ ส่วนย่อย คือ

๑. **อุปปาทวาร** วาระว่าด้วยความเกิดขึ้น
๒. **นิโรธวาร** วาระว่าด้วยความดับ
๓. **อุปปาทนิโรธวาร** วาระว่าด้วยความเกิดความดับ.

ก. **อุปปาทวาร** รูปขั้นเกิดขึ้นแก่ผู้ใด เวทนาขั้นยอมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นด้วยใช่หรือไม่? ผู้เกิดเป็น **อสังขยัตว์** เกิดเฉพาะรูปขั้น เวทนาขั้นไม่เกิดขึ้น (เพราะอสังขยัตว์มีขั้นเดียว) ส่วนผู้ที่เกิดมีขั้น ๕ ย่อมมีทั้งรูปขั้น ทั้งเวทนาขั้นเกิดขึ้น (เช่น มนุษย์). อนึ่ง เวทนาขั้นเกิดแก่ผู้ใด รูปขั้นยอมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นด้วยใช่หรือไม่? ผู้เกิดใน**อรูปภพ** ย่อมมีเวทนาขั้นเกิดขึ้น แต่ไม่มีรูปขั้นเกิดขึ้น (เช่น อรูปพรหม) ส่วนผู้ที่เกิดมีขั้น ๕ ย่อมมีทั้งเวทนาขั้นทั้งรูปขั้นเกิดขึ้น ฯลฯ

ข. **นิโรธวาร** รูปขั้นของผู้ใดดับ เวทนาขั้นของผู้นั้นยอมดับด้วยใช่หรือไม่? ผู้กำลังเคลื่อนจาก **อสังขยัตว์** รูปขั้นยอมดับ แต่เวทนาขั้นไม่ดับ ส่วนผู้กำลังเคลื่อนจากขั้น ๕ รูปขั้นก็ดับ เวทนาขั้นก็ดับ. อนึ่ง เวทนาขั้นของผู้ใดดับ รูปขั้นของผู้นั้นยอมดับใช่หรือไม่? ผู้กำลังเคลื่อนจาก **อรูป** เวทนาขั้นยอมดับ แต่รูปขั้นไม่ดับ ส่วนผู้กำลังเคลื่อนจากขั้น ๕ เวทนาขั้นยอมดับ รูปขั้นยอมดับ ฯลฯ

ค. **อุปปาทนิโรธวาร** รูปขั้นของผู้ใดเกิดขึ้น เวทนาขั้นของผู้นั้นยอมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง เวทนาขั้นของผู้ใดดับ รูปขั้นของผู้นั้นยอมเกิด ใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

๓. **ปริญญาวาร** วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ ผู้ใดกำหนดรู้รูปขั้น ผู้นั้นยอมกำหนดรู้เวทนาขั้นใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดกำหนดรู้เวทนาขั้น ผู้นั้นยอมกำหนดรู้

รูปชั้นไร่หรือไร่? ไร่ ผู้ใดไม่กำหนดรู้รูปชั้นไร่ ผู้นั้นยอมไม่กำหนดรู้เวทนาชั้นไร่
ไร่หรือไร่? ไร่ หนึ่ง ผู้ใดไม่กำหนดรู้เวทนาชั้นไร่ ผู้นั้นยอมไม่กำหนดรู้รูปชั้นไร่ไร่หรือไร่?
ไร่

๓. อายตนยมก

(ธรรมเป็นคู่คืออายตนะ)

ในหมวดนี้ มีหัวข้อเช่นเดียวกับชั้นธรรมก คือ ๑. **ปณัตติวาร** วาระว่าด้วยบัญญัติ
๒. **ปวัตติวาร** วาระว่าด้วยความเป็นไป ๓. **ปริยญญวาร** วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ :

๑. **ปณัตติวาร** วาระว่าด้วยบัญญัติ คือข้อนัดหมายกันรู้ คือ อายตนะ
(ที่ต่อ) มี ๑๒ ได้แก่ อายตนะ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, รูป, เสียง, กลิ่น, รส,
โผฏฐัพพะ, ใจ, ธรรม. ในปณัตติวารนี้ แบ่งเป็นวารย่อยอีก ๒ คือ **อุทเทสวาร**
วาระว่าด้วยบทตั้ง โดยกล่าวถึงอายตนะ ๑๒ ไปทีละข้อ เช่น ตาเป็นอายตนะคือตา
ไร่หรือไร่? ตาที่เป็น ตาทิพย์, ตาปัญญา ไม่ใช่อายตนะคือตา ส่วนอายตนะคือตา
เป็นตาด้วย เป็นอายตนะคือตาด้วย, อายตนะคือตาเป็นตาไร่หรือไร่? ไร่ ฯลฯ

๒. **ปวัตติวาร** วาระว่าด้วยความเป็นไป แบ่งออกเป็น ๓ ส่วนย่อย
เช่นเดียวกับในชั้นธรรมกดังต่อไปนี้ :-

ก. **อุปาทวาร** วาระว่าด้วยความเกิดขึ้น คำว่า อายตนะคือตาเกิดขึ้นแก่ผู้ใด
อายตนะคือหูยอมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ไร่หรือไร่? ผู้เกิดเป็นสัตว์ที่มีตา แต่ไม่มีหู มีอายตนะคือ
ตาเกิดขึ้น แต่ไม่มีอายตนะคือหูเกิดขึ้น ผู้เกิดเป็นสัตว์ที่มีทั้งตาทั้งหู อายตนะคือตา และ
อายตนะคือหู ย่อมเกิดขึ้น. หนึ่ง อายตนะคือหูเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อายตนะคือตาย่อมเกิดขึ้น
แก่ผู้นั้นไร่หรือไร่? ผู้เกิดเป็นสัตว์ที่มีหู แต่ไม่มีตา มีอายตนะคือหูเกิดขึ้น แต่ไม่มีอายตนะ
คือตาเกิดขึ้น ผู้ใดเกิดเป็นสัตว์ที่มีอายตนะคือหู และอายตนะคือตา ย่อมมีทั้งอายตนะ
คือหูทั้งอายตนะคือตาเกิดขึ้น ฯลฯ

ข. **นิโรธวาร** วาระว่าด้วยความดับ คำว่า อายตนะคือตาของผู้ใดดับ อายตนะ
คือหูของผู้นั้นยอมดับด้วยไร่หรือไร่? ผู้ที่กำลังเคลื่อนจากความเป็นสัตว์ที่มีตา แต่ไม่มีหู
อายตนะคือตาย่อมดับ แต่อายตนะคือหูยอมไม่ดับ ส่วนผู้ที่กำลังเคลื่อนจากความเป็นสัตว์
ที่มีทั้งตาทั้งหู อายตนะคือตาและอายตนะคือหูยอมดับ หนึ่ง อายตนะคือหูของผู้ใดยอมดับ

อายตนะคือตาของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ผู้ที่กำลังเคลื่อนจากความเป็นสัตว์ที่มีหู แต่ไม่มีตา อายตนะคือหูย่อมดับ แต่อายตนะคือตาย่อมไม่ดับ ส่วนผู้ที่กำลังเคลื่อนจากความเป็นสัตว์ที่มีทั้งหูทั้งตา อายตนะคือหูและอายตนะคือตาย่อมดับ ฯลฯ

ค. อุปาทานโรธวาร วาระว่าด้วยความเกิดความดับ อายตนะคือตาเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อายตนะคือหูของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อายตนะคือหูของผู้ใดดับ อายตนะคือตาของผู้นั้นย่อมเกิดขึ้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

ก. ปริยญญวาร วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ ผู้ใดกำหนดรู้อายตนะคือตา ผู้นั้นชื่อว่ากำหนดรู้อายตนะคือหูใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดกำหนดรู้อายตนะคือหู ผู้นั้นชื่อว่ากำหนดรู้อายตนะคือตาใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๔. ธาตุยมก

(ธรรมเป็นคู่คือธาตุ)

ธาตุยมกนี้ ก็อย่างเดียวกับอายตนมก มีวิธีแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ ๓ วารใหญ่ และมีวิธีการอธิบายเป็นอย่างเดียวกัน ความต่างกันอยู่ที่จำนวน คืออายตนะมี ๑๒ เป็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ส่วนธาตุมี ๑๔ ได้แก่ ธาตุ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ; รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ; ธาตุ คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ, ชิวหาวิญญาณ, กายวิญญาณ (ธาตุรู้ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย) ; มโนธาตุ (ธาตุคือใจ), มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ), ธัมมธาตุ (ธาตุคือสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ).

๕. สัจจยมก

(ธรรมเป็นคู่คือความจริง)

๑. ปันณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ. อริยสัจมี ๔ คือ **ทุกข์สัจ** ความจริงคือทุกข์, **สมุทัยสัจ** ความจริงคือเหตุให้ทุกข์เกิด, **นิโรธสัจ** ความจริงคือความดับทุกข์, **มรรคสัจ** ความจริงคือหนทางให้ถึงความดับทุกข์ **ก. อุทเทสวาร** วาระว่าด้วยบทตั้ง ทุกข์เป็นทุกข์สัจ, ทุกข์สัจ เป็นทุกข์ ฯลฯ **ข. นิทเทสวาร** วาระว่าด้วยคำอธิบาย ทุกข์เป็นทุกข์สัจใช่หรือไม่? ใช่ ทุกข์สัจ เป็นทุกข์ใช่หรือไม่? ทุกข์สัจที่เหลือ เว้นแต่ทุกข์ที่เป็นไปทางกาย ทุกข์ที่เป็นไปทางจิต เป็นทุกข์สัจ มิใช่ทุกข์ ; ทุกข์ที่เป็นไปทางกาย ทุกข์ที่เป็นไปทางจิต เป็นทุกข์ด้วย เป็นทุกข์สัจด้วย ฯลฯ

๒. **ปวัตติวาร** วาระว่าด้วยความเป็นไป. **อุปาทวาร** วาระว่าด้วยความเกิดขึ้น
ทุกขสังเกิดขึ้นแก่ผู้ใด สมุทยสังยอมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? เมื่อเกิดเป็นสัตว์ทุกชนิด
ทุกขสังยอมเกิดขึ้น ในขณะที่แห่งความเกิดขึ้นของจิตที่มีได้ประกอบด้วยตัณหา แต่
สมุทยสังไม่เกิดขึ้น แต่ในขณะที่ตัณหาเกิดขึ้น ทุกขสังยอมเกิดขึ้นด้วย ทุกขสมุทยสัง
ยอมเกิดขึ้นด้วย อนึ่ง สมุทยสังเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ทุกขสังยอมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่?
ใช่ ฯลฯ **นิโรธวาร** วาระว่าด้วยความดับ ทุกขสังของผู้ใดดับ สมุทยสังของผู้นั้น
ยอมดับใช่หรือไม่? เมื่อเคลื่อน (จติ) จากความเป็นสัตว์ทุกชนิด ในขณะที่แห่งความดับของจิต
ที่ไม่ประกอบด้วยตัณหา ทุกขสังยอมดับ แต่สมุทยสังไม่ดับ แต่ในขณะที่ตัณหาดับ
ทุกขสังยอมดับด้วย สมุทยสังยอมดับด้วย อนึ่ง สมุทยสังของผู้ใดดับ ทุกขสัง
ของผู้นั้นยอมดับใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ **อุปาทานิโรธวาร** วาระว่าด้วยความเกิดและ
ความดับ ทุกขสังของผู้ใดเกิดขึ้น สมุทยสังของผู้นั้นยอมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง
สมุทยสังของผู้ใดดับ ทุกขสังของผู้นั้นยอมเกิดขึ้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

๓. **ปริญญาวาร** วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ ผู้ใดกำหนดรู้ทุกขสัง ผู้นั้นยอม
ละสมุทยสัง ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละสมุทยสังได้ ผู้นั้นยอมกำหนดรู้ทุกขสัง
ใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๖. สังขารยมก

(ธรรมเป็นคู่คือสังขาร หรือเครื่องปรุง)

๑. **ปณัตติวาร** วาระว่าด้วยบัญญัติ. สังขารมี ๓ คือ กายสังขาร
เครื่องปรุงกาย, **วลีสังขาร** เครื่องปรุงวาจา, **จิตตสังขาร** เครื่องปรุงจิต : ลมหายใจ
เข้าออก ชื่อว่าเครื่องปรุงกาย, วิตก ความตริ๊ก วิจาร ความตรอง ชื่อว่าเครื่องปรุงวาจา,
สัญญา ความจำได้หมายรู้ และเวทนา ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ชื่อว่า
เครื่องปรุงจิต. **ธรรมทั้งปวงที่สัมปยุตกับจิต เว้นวิตกวิจาร ชื่อว่าเครื่องปรุงจิต^๑**

๑. ตรงที่เรียงตัวพิเศษไว้นี้ เป็นหลักวิชาพิเศษ ที่อธิบายถึงจิตตสังขารอย่างน่าสนใจ จึงได้ทำ
เครื่องหมายให้สังเกตโดยง่าย คำว่า สัมปยุต คือ เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีอารมณ์ มีวัตถุเป็น
อันเดียวกัน

นอกจากนี้ ลีลาในการอธิบายก็ทำนองเดียวกับที่เคยกล่าวมาแล้ว.

๗. อนุสัยยมก

(ธรรมเป็นคู่คืออนุสัย)

ในหมวดนี้ ลีลาในการอธิบายเปลี่ยนไป โดยได้แบ่งหัวข้อเป็น ๗ วาระ คือ

๑. อนุสัยวาร วาระว่าด้วยกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน
๒. สานุสัยวาร วาระว่าด้วยบุคคลผู้มีอนุสัย
๓. ปชทวาร วาระว่าด้วยการละ
๔. ปริญญาวาร วาระว่าด้วยการกำหนดรู้
๕. ปทินวาร วาระว่าด้วยอนุสัยที่บุคคลละได้แล้ว
๖. อุปัชชนวาร วาระว่าด้วยการเกิดขึ้นและ
๗. ธาตุวาร วาระว่าด้วยธาตุ คือผู้เกิดในธาตุไหน คือ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ

จะมีอนุสัยอะไรบ้าง ต่อไปนี้จะยกวาระทั้งเจ็ดขึ้นมากล่าวเป็นลำดับ แต่ก่อนจะถึงวาระทั้งเจ็ดนั้น มีบทตั้งที่อธิบายเรื่องอนุสัยไว้ อันนับเป็นหลักวิชาที่น่าสนใจ). อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานหรือที่แฝงตัว) ๗

ได้แก่ อนุสัย คือ กามราคะ (ความกำหนัดในกาม), ปฏิฆะ (ความขัดใจ), มานะ (ความถือตัว), ทิฏฐิ (ความเห็น), วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย), ภวราคะ (ความยินดีในภพ คือความมีความเป็น), อวิชชา (ความหลงไม่รู้จริง).

อนุสัยคือกามราคะย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในเวทนาทั้งสอง (คือสุขเวทนาและอุเบกขาเวทนา) ในกามธาตุ. อนุสัยคือปฏิฆะย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในทุกขเวทนา. อนุสัยคือมานะย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในเวทนา ๒ (คือสุขเวทนาและอุเบกขาเวทนา) ในกามธาตุ,^๑ ในรูปธาตุ, ในอรูปธาตุ. อนุสัยคือทิฏฐิย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในธรรมที่เนื่องด้วยสักกายะ (กายของตน) ทั้งปวง. อนุสัยคือวิจิกิจฉาย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในธรรมที่เนื่องด้วยสักกายะ (กายของตน) ทั้งปวง. อนุสัยคือภวราคะย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในรูปธาตุและในอรูปธาตุ. อนุสัยคืออวิชชาย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในธรรมที่เนื่องด้วยสักกายะ (กายของตน) ทั้งปวง.

๑. คำว่า กามธาตุ มีความหมายประกอบในเวทนา ๒, ส่วนคำว่า รูปธาตุ และอรูปธาตุ ไม่เกี่ยวกับเวทนาทั้งสองนั้นเลย

๑. **อนุสยวาร** วาระว่าด้วยกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน หรือที่แฝงตัวตาม อนุสย คือ กามราคะของผู้ใดยอมแฝงตัวตาม อนุสยคือปฏิมะของผู้นั้นยอมแฝงตัวตามใช่หรือไม่? ใช่ อหนึ่ง อนุสยคือปฏิมะของผู้ใดยอมแฝงตัวตาม อนุสยคือกามราคะของผู้นั้นยอมแฝงตัวตามใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๒. **सानุสยวาร** วาระว่าด้วยบุคคลผู้มีอนุสย ผู้ใดมีอนุสยเป็นกามราคานุสย ผู้นั้นยอมมีอนุสยเป็นปฏิฆานุสยใช่หรือไม่? ใช่ อหนึ่ง ผู้ใดมีอนุสยเป็นปฏิฆานุสย ผู้นั้นยอมมีอนุสยเป็นกามราคานุสยใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๓. **ปขทนวาร** วาระว่าด้วยการละ ผู้ใดละกามราคานุสยได้ ผู้นั้นยอมละปฏิฆานุสยได้ใช่หรือไม่? ใช่ อหนึ่ง ผู้ใดละปฏิฆานุสยได้ ผู้นั้นยอมละกามราคานุสยได้ใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๔. **ปริญญวาร** วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ ผู้ใดกำหนดรู้กามราคานุสย ผู้นั้นยอมกำหนดรู้ปฏิฆานุสยใช่หรือไม่? ใช่ ผู้ใดกำหนดรู้ปฏิฆานุสย ผู้นั้นยอมกำหนดรู้กามราคานุสยใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๕. **ปทินวาร** วาระว่าด้วยอนุสยที่ละได้แล้ว กามราคานุสยอันผู้ใดละได้แล้ว ปฏิฆานุสยอันผู้นั้นละได้แล้วใช่หรือไม่? ใช่ ปฏิฆานุสยอันผู้ใดละได้แล้ว กามราคานุสยอันผู้นั้นละได้แล้วใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

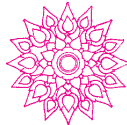
๖. **อุปัชชนวาร** วาระว่าด้วยการเกิดขึ้น กามราคานุสยเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ปฏิฆานุสยยอมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ใช่ ปฏิฆานุสยเกิดขึ้นแก่ผู้ใด กามราคานุสยยอมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๗. **ธาตุวาร** วาระว่าด้วยธาตุ บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงกามธาตุ มีอนุสยก็อย่างแฝงตัวตาม มีอนุสยก็อย่างดับไป? บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงรูปธาตุ มีอนุสยก็อย่างแฝงตัวตาม มีอนุสยก็อย่างดับไป? บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงอรูปธาตุ มีอนุสยก็อย่างแฝงตัวตาม มีอนุสยก็อย่างดับไป? ฯลฯ (เป็นคำถามนับจำนวนร้อยข้อ ต่อไปนี้เป็นคำตอบพอเป็นตัวอย่าง) บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงกามธาตุ บางคนก็มีอนุสย ๗ อย่าง บางคนก็มีอนุสย ๕ อย่าง

แฝงตัวตาม อนุสัยที่ดับไม่มี. บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงรูปธาตุ บางคนมีอนุสัย ๗ อย่าง บางคนมีอนุสัย ๕ อย่าง บางคนมีอนุสัย ๓ อย่างแฝงตัวตาม อนุสัยที่ดับไม่มี ฯลฯ

(หมายเหตุ : เมื่อกล่าวถึง **ปุถุชน** คือผู้ยังหนาไปด้วยกิเลส ก็กล่าวถึงว่า อนุสัย ๗ แฝงตัวตาม ส่วนบุคคล **ผู้มีอนุสัยเพียง ๕ ได้แก่ พระโสดาบันและพระสกทาคามี** เพราะท่านเหล่านี้ละอนุสัยได้ ๒ คือ **ทิฏฐิ** (ความเห็นผิด) **วิจิกิจฉา** (ความลังเลสงสัย) ยังเหลืออีก ๕ คือ **กามราคะ** (ความกำหนัดในกาม) **ปฏิกษะ** (ความขัดใจ), **มานะ** (ความถือตัว), **ภวราคะ** (ความยินดีในความมีความเป็น คือในรูปฌาน อรูปฌาน), **อวิชชา** (ความไม่รู้) คำว่า ความไม่รู้สำหรับพระอริยบุคคล หมายถึง ความไม่รู้ชั้นสูงที่ทำให้ยังมิได้เป็นพระอรหันต์. **ผู้มีอนุสัย ๓ ได้แก่พระอนาคามี** คือท่านละกามราคะ, ปฏิกษะ, ทิฏฐิ, วิจิกิจฉาได้ แต่ยังละมานะ, ภวราคะ และอวิชชาไม่ได้).

จบพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๘

เล่มที่ ๓๙ ชื่อยมก ภาคที่ ๒

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(ได้กล่าวแล้วว่า ในเล่มที่ ๓๙ นี้ มีหัวข้อแห่งยมกเพียง ๓ คือ ๑. จิตตยมก (ธรรมที่เป็นคู่คือจิต) ๒. ธัมมยมก (ธรรมที่เป็นคู่คือธรรม) ๓. อินทริยมก (ธรรมที่เป็นคู่คืออินทริย์ คือธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) วิธีอธิบายทั้งสามหัวข้อไม่เหมือนกัน ดังจะกล่าวต่อไปเมื่อถึงหัวข้อนั้น ๆ).

๑. จิตตยมก

(ธรรมเป็นคู่คือจิต)

หัวข้อใหญ่ของจิตตยมก คือ อุทเทส หรือบทตั้ง กับ นิทเทส หรือบทอธิบาย แล้วมีหัวข้อย่อยที่บทตั้ง และคำอธิบายเกี่ยวข้อด้วย ๔ วาระ คือ ๑. ปุคคลวาร วาระว่าด้วยบุคคล ๒. ธัมมวาร วาระว่าด้วยธรรม ๓. ปุคคลธัมมวาร วาระว่าด้วยบุคคลและธรรม ๔. มิสสกวาร วาระว่าด้วยจิตที่ผสมด้วยกิเลส.

ก. อุทเทสหรือบทตั้ง

๑. ปุคคลวาร วาระว่าด้วยบุคคล จิตของบุคคลโดยย่อเกิดขึ้น ยังไม่ดับ จิตของบุคคลนั้นจักดับ จักไม่เกิดขึ้น อนึ่ง จิตของบุคคลใดจักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตของบุคคลนั้นย่อเกิดขึ้น ยังไม่ดับ ฯลฯ

๒. ธัมมวาร วาระว่าด้วยธรรม จิตโดยย่อเกิดขึ้นยังไม่ดับ จิตนั้นจักดับ จักไม่เกิดขึ้น อนึ่ง จิตใดจักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตนั้นย่อเกิดขึ้น ยังไม่ดับ^๑ ฯลฯ

๓. ปุคคลธัมมวาร วาระว่าด้วยบุคคลและธรรม จิตใดของบุคคลโดยย่อเกิดขึ้น ยังไม่ดับ จิตนั้นของบุคคลนั้นจักดับ จักไม่เกิดขึ้น อนึ่ง จิตใดของบุคคลใดจักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตนั้นของบุคคลนั้นย่อเกิดขึ้น ยังไม่ดับ. ฯลฯ

๔. มิสสกวาร วาระว่าด้วยจิตที่ผสมด้วยกิเลส จิตอันมีราคะของผู้โดยย่อเกิดขึ้น ; จิตปราศจากราคะของผู้โดยย่อเกิดขึ้น ; ฯลฯ จิตนั้น ๆ ของผู้นั้นจักดับ จักไม่เกิดขึ้น อนึ่ง จิตนั้น ๆ ของผู้ใดจักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตนั้น ๆ ของผู้นั้นย่อเกิดขึ้น ยังไม่ดับ ฯลฯ

๑. พึงสังเกตว่า คำว่า บุคคล กับคำว่า ธรรม ในวาระทั้งสองนี้ต่างกันอย่างไร

ข. นิทเทสหรือบทอธิบาย

๑. นำบทตั้งในบุคคลวารมาตั้งเป็นคำถามว่า เป็นเช่นนั้นใช่หรือไม่ แล้วตอบว่า ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งจิตสุดท้าย จิตของผู้นั้นย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ (แต่) จักดับ จักไม่เกิดขึ้น. ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งจิตของบุคคลนอกรนี้ จิตของเขาย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ (แต่) จักดับด้วย จักเกิดขึ้นด้วย ฯลฯ

๒. นำบทตั้งในธัมมวารมาตั้งเป็นคำถามว่า เป็นเช่นนั้นใช่หรือไม่ แล้วตอบว่า ใช่ แต่ในกรณีที่ว่าจิตใดย่อมไม่เกิดขึ้น ย่อมดับ จิตนั้นจักไม่ดับ จักเกิดขึ้น ดังนี้ ตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น และในกรณีที่ว่าจิตใดจักไม่ดับ จักเกิดขึ้น จิตนั้นย่อมไม่เกิด (แต่) ย่อมดับ ดังนี้ ตอบว่า ไม่มี.

๓. นำบทตั้งในบุคคลธัมมวารมาตั้งเป็นคำถามแล้วตอบเช่นเดียวกับในธัมมวาร.

๔. บทอธิบายในมิสสกวาร มิได้ตั้งเป็นคำถามคำตอบ แต่กล่าววว่า เมื่ออธิบายถึงจิตของบุคคลใด โดยภาวะของตน เมื่ออธิบายถึงจิตใดและจิตของบุคคลใด โดยอรรถอันเดียวกัน (กล่าวย้อนไปถึงวารทั้งสามข้างต้น) บุคคลใดมีจิตประกอบด้วยราคะ ฯลฯ มีธรรมอันมีขันธ์ มีธรรมอันไม่มีขันธ์ ธรรมที่เป็นคู่ (ยมก) ๓ ประการ คือ **มูลยมก** (ธรรมที่เป็นคู่อันเป็นมูล) **จิตตยมก** (ธรรมที่เป็นคู่คือจิต) **ธัมมยมก** (ธรรมที่เป็นคู่คือธรรม) ย่อมเป็นไป จนถึงธรรมที่มีขันธ์และไม่มีขันธ์ (คือเมื่อกล่าวถึงจิตของบุคคลมีราคะ จนถึงไม่มีขันธ์ ย่อมเข้าในลักษณะยมก ๓ ประการ)

๒. ธัมมยมก

(ธรรมที่เป็นคู่คือธรรม)

๑. ปณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ

ก. อุทเทสหรือบทตั้ง

กุศล เป็นกุศลธรรม กุศลธรรม เป็นกุศล. อกุศล เป็นอกุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นอกุศล. อัพยาทุกต เป็นอัพยาตธรรม อัพยาตธรรม เป็นอัพยาทุกต ฯลฯ

ข. นิทเทสหรือบทอธิบาย

กุศล เป็นกุศลธรรมใช่หรือไม่? ใช่ กุศลธรรม เป็นกุศลใช่หรือไม่? ใช่ อกุศล เป็นอกุศลธรรมใช่หรือไม่? ใช่ อกุศลธรรม เป็นอกุศลใช่หรือไม่? ใช่ อภัยกถุ เป็นอภัยกถุธรรมใช่หรือไม่? ใช่ อภัยกถุธรรม เป็นอภัยกถุใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๒. ปวัตติวาร วาระว่าด้วยความเป็นไป

ก. อุปปาทวาร วาระว่าด้วยความเกิดขึ้น

กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อกุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่

กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อภัยกถุธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งกุศลทั้งหลายในอรุรูป (ซึ่งมีชั้น ๔) กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น อภัยกถุธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งกุศลทั้งหลายในชั้น ๕ ทั้งกุศลธรรมและอภัยกถุธรรมย่อมเกิดแก่ผู้นั้น อนึ่ง อภัยกถุธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งจิตที่ไม่ประกอบด้วยกุศลอันเป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวง ผู้กำลังเกิด อภัยกถุธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น กุศลธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น แต่ในขณะที่เกิดขึ้น แห่งกุศลทั้งหลายในชั้น ๕ ทั้งอภัยกถุธรรมและกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น.

อกุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อภัยกถุธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งอกุศลทั้งหลายในอรุรูป (ซึ่งมีชั้น ๔) อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น อภัยกถุธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งอกุศลทั้งหลายในชั้น ๕ ทั้งกุศลธรรมและอภัยกถุธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น. อนึ่ง อภัยกถุธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งจิตที่ไม่ประกอบด้วยกุศลอันเป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวง ผู้กำลังเกิด อภัยกถุธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น อกุศลธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น แต่ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งอกุศลทั้งหลายในชั้น ๕ ทั้งอภัยกถุธรรมทั้งอกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ฯลฯ

ข. นิโรธวาร วาระว่าด้วยความดับ

กุศลธรรมของผู้ใดดับ อกุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อกุศลธรรมของผู้ใดดับ กุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่

กุศลธรรมของผู้ใดดับ อภัยกตธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ในขณะดับแห่งกุศลทั้งหลายในรูป กุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับ อภัยกตธรรมย่อมไม่ดับ ในขณะดับแห่งกุศลทั้งหลายในขันธ ๕ ทั้งกุศลธรรมทั้งอภัยกตธรรมย่อมดับ อนึ่ง อภัยกตธรรมของผู้ใดดับ กุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ในขณะดับแห่งจิตอันไม่ประกอบด้วยกุศลที่เป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวง ผู้กำลังเคลื่อน (จติ) อภัยกตธรรมของสัตว์เหล่านั้นย่อมดับ กุศลธรรมย่อมไม่ดับ แต่ในขณะดับแห่งกุศลทั้งหลายในขันธ ๕ ทั้งอภัยกตธรรมทั้งกุศลธรรมของสัตว์เหล่านั้นย่อมดับ.

อกุศลธรรมของผู้ใดดับ อภัยกตธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ในขณะดับแห่งอกุศลทั้งหลายในรูป อกุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับ อภัยกตธรรมย่อมไม่ดับ ในขณะดับแห่งอกุศลทั้งหลายในขันธ ๕ ทั้งอกุศลธรรมทั้งอภัยกตธรรมของผู้นั้นย่อมดับ อนึ่ง อภัยกตธรรมของผู้ใดดับ อกุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ในขณะดับแห่งจิตอันไม่ประกอบด้วยอกุศลที่เป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวง ผู้กำลังเคลื่อน (จติ) อภัยกตธรรมของสัตว์เหล่านั้นย่อมดับ อกุศลธรรมย่อมไม่ดับ แต่ในขณะดับแห่งอกุศลทั้งหลายในขันธ ๕ ทั้งอภัยกตธรรมทั้งอกุศลธรรมของสัตว์เหล่านั้นย่อมดับ ฯลฯ

ค. อุปปาตนิโรธวาร วาระว่าด้วยความเกิดขึ้นและความดับ

กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อกุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง กุศลธรรมของผู้ใดดับ กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่

กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อภัยกตธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อภัยกตธรรมของผู้ใดดับ กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่

อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อภัยกตธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อภัยกตธรรมของผู้ใดย่อมดับ อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

๓. ภาวนาวาร วาระว่าด้วยการทำให้เกิด

ผู้ใดทำกุศลธรรมให้เกิด ผู้นั้นย่อมละอกุศลธรรมได้ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละอกุศลธรรมได้ผู้นั้นย่อมทำกุศลธรรมให้เกิดใช่หรือไม่? ใช่ ผู้ใดไม่ทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้น

ผู้หนึ่งยอมละอกุศลธรรมไม่ได้ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละอกุศลธรรมไม่ได้ ผู้หนึ่งยอมทำ
กุศลธรรมให้เกิดไม่ได้ใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๓. อินทรีย์ยมก

(ธรรมเป็นคู่คืออินทรีย์ ได้แก่ ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน)

๑. ปณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ

อินทรีย์มี ๒๒ มีอินทรีย์คือตา เป็นต้น มีอินทรีย์ของพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้
สังขธรรมเป็นที่สุด (ดูรายละเอียดในหน้า ๔๒)

ก. อุทเทสหรือบทตั้ง

ตา เป็นอินทรีย์คือตา อินทรีย์คือตา เป็นตา; หู เป็นอินทรีย์คือหู อินทรีย์คือหู
เป็นหู; จมูก เป็นอินทรีย์คือจมูก อินทรีย์คือจมูก เป็นจมูก ฯลฯ

ข. นิทเทสหรือบทอธิบาย

ตา เป็นอินทรีย์คือตาใช่หรือไม่? ตา คือตาทิพย์ ตาปัญญา มิใช่อินทรีย์คือตา
ส่วนอินทรีย์คือตา เป็นตาด้วย เป็นอินทรีย์คือตาด้วย อินทรีย์คือตา เป็นตาใช่หรือไม่? ใช่
หู เป็นอินทรีย์คือหูใช่หรือไม่? หูที่เป็นหูทิพย์ ที่เป็น ตัณหาโสตะ (กระแสคือตัณหา)
มิใช่อินทรีย์คือหู ส่วนอินทรีย์คือหู เป็นหูด้วย เป็นอินทรีย์คือหูด้วย อินทรีย์คือหู เป็นหู
ใช่หรือไม่? ใช่ จมูก เป็นอินทรีย์คือจมูกใช่หรือไม่? ใช่ อินทรีย์คือจมูก เป็นจมูก
ใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๒. ปวัตติวาร วาระว่าด้วยความเป็นไป

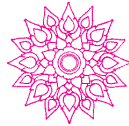
อินทรีย์คือ ตา เกิดขึ้นแก่ผู้ใด อินทรีย์คือ หู ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้หนึ่งใช่หรือไม่?
ผู้กำลังเกิดเป็นสัตว์ที่มีตา แต่ไม่มีหู อินทรีย์คือตาย่อมเกิดขึ้น แต่อินทรีย์คือหูย่อมไม่เกิดขึ้น
ผู้กำลังเกิดเป็นสัตว์ที่มีทั้งตาทั้งหู ทั้งอินทรีย์คือตาทั้งอินทรีย์คือหูย่อมเกิดขึ้น. อนึ่ง
อินทรีย์คือ หู เกิดขึ้นแก่ผู้ใด อินทรีย์คือ ตา ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้หนึ่งใช่หรือไม่? ผู้กำลังเกิด
เป็นสัตว์ที่มีหู แต่ไม่มีตา อินทรีย์คือหูย่อมเกิดขึ้น แต่อินทรีย์คือตาย่อมไม่เกิดขึ้น ผู้กำลัง
เกิดเป็นสัตว์ที่มีทั้งหูทั้งตา ทั้งอินทรีย์คือหูทั้งอินทรีย์คือตาย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ

๑. ตรงนี้เป็นการเล่นคำ เพราะโสตะ แปลว่า หู ก็ได้ แปลว่า กระแส ก็ได้

๓. ปริณญาวาร วาระว่าด้วยการกำหนดรู้

ผู้ใดกำหนดรู้อินทรีย์คือ ตา ผู้นั้นยอมกำหนดรู้อินทรีย์คือ หู ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดกำหนดรู้อินทรีย์คือ หู ผู้นั้นยอมกำหนดรู้อินทรีย์คือ ตา ใช่หรือไม่? ใช่

ผู้ใดกำหนดรู้อินทรีย์คือ ตา ผู้นั้นยอมละได้ซึ่งอินทรีย์คือ โทมนัส (ความเสียใจ) ใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละได้ซึ่งอินทรีย์คือ โทมนัส ผู้นั้นยอมกำหนดรู้อินทรีย์คือ ตา ใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

เล่มที่ ๔๐ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๑

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(คำว่า **ปฏิฐาน** เป็นชื่อของคัมภีร์ที่ ๗ แห่งอภิธรรมปิฎก โปรดย้อนไปดูคำอธิบาย หน้า ๓ อีกครั้งหนึ่ง)

คัมภีร์ปฏิฐานที่พิมพ์ในฉบับไทยมี ๖ เล่มใหญ่ ตั้งแต่เล่มที่ ๔๐ ถึงเล่มที่ ๔๕ คือ **เล่มที่ ๔๐ ว่าด้วยอนุโลมติกปฏิฐาน** ได้แก่ ปัจจัยอันเกี่ยวกับธรรม ๓ อย่าง คือ กุศลธรรม ๓ อย่าง, เวทนา ๓ อย่าง, วิบาก ๓ อย่าง, อุปาทินนะ ๓ อย่าง, สังกิลิฏฐะ ๓ อย่าง (คือพูดถึงปัจจัยแห่งธรรมใน **คัมภีร์ธัมมสังคณี** ดูข้อความในหน้า ๕-๖ ข้อ ๑ ถึงข้อ ๕).

เล่มที่ ๔๑ เป็นตอนที่ ๒ ว่าด้วยอนุโลมติกปฏิฐาน ต่อมาจากเล่มที่ ๔๐ คือ อธิบายถึงปัจจัยแห่งหัวข้อธรรม ๓ อย่างในคัมภีร์ธัมมสังคณี ตั้งแต่ข้อ ๖ ถึงข้อ ๒๒. (ดูข้อความในหน้า ๖ ข้อ ๖ ถึงหน้า ๗ ข้อ ๒๒).

เล่มที่ ๔๒ เป็นตอนที่ ๓ ว่าด้วยอนุโลมทุกปฏิฐานตอนต้น อธิบายถึงปัจจัยแห่งหัวข้อธรรม ๒ อย่างในคัมภีร์ธัมมสังคณี ตั้งแต่แม่บทที่ ๒ **เหตุโคจจกะ** ถึงแม่บทที่ ๑๐ **ปรามาสโคจจกะ** (ดูข้อความในหน้า ๗-๘).

เล่มที่ ๔๓ เป็นตอนที่ ๔ ว่าด้วยอนุโลมทุกปฏิฐานตอนปลาย อธิบายถึงหัวข้อธรรม ๒ อย่างในคัมภีร์ธัมมสังคณี ตั้งแต่แม่บทที่ ๑๑ **มหันตทุกะ** ถึงแม่บทที่ ๑๔ **ปฏิฐิตุกะ** (ดูข้อความในหน้า ๘).

เล่มที่ ๔๔ เป็นตอนที่ ๕ ว่าด้วยธรรมหมวด ๒ หมวด ๓ ผสมกัน, ธรรมหมวด ๓ หมวด ๒ ผสมกัน, ธรรมหมวด ๓ หมวด ๓ ผสมกัน, ธรรมหมวด ๒ หมวด ๒ ผสมกัน แต่ก็คงใช้ชื่อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีเป็นบทตั้งเช่นเดิม.

เล่มที่ ๔๕ เป็นตอนที่ ๖ ว่าด้วยหัวข้อสำคัญ ๓ ประการ คือ ๑. ปัจฉนิยปฏิฐาน ว่าด้วยธรรมที่เป็นปัจจัย โดยปฏิเสธข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี คือนำข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีมาตั้งแล้วปฏิเสธว่า อาศัยธรรมที่มีใช่นั้น ๆ ธรรมที่มีใช่นั้น ๆ ก็เกิดขึ้น **๒. อนุโลมปัจฉนิยปฏิฐาน** ว่าด้วยธรรมที่เป็นปัจจัย โดยอาศัยข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี

แต่ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นธรรมมิใช่ข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี เช่น อาศัยกุศลธรรมเกิดธรรมที่มีใช้กุศล ๓. **ปัจจนียานุโลมปฏิฐาน** ว่าด้วยธรรมที่เป็นปัจจัย โดยอาศัยธรรมที่มีใช้ข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี แต่เกิดธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี เช่น อาศัยธรรมอันมิใช่กุศล เกิดอกุศลธรรม, อาศัยธรรมอันมิใช่กุศล เกิดอัปยาคตธรรม. ข้อสังเกตุง่าย ๆ คือ **ปัจจนียปฏิฐาน** ปฏิเสธทั้งฝ่ายที่ถูกอาศัย ทั้งฝ่ายที่เกิดขึ้น, **อนุโลมปัจจนียปฏิฐาน** ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่เกิด, **ปัจจนียานุโลมปฏิฐาน** ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่ถูกอาศัย.

เมื่อพิจารณาโดยสังเขปเช่นนี้แล้ว ก็พอเข้าใจได้ว่า คัมภีร์ปฏิฐานแสดงถึงปัจจัย ๒๔ ชนิด ตามเนื้อหาคือเป็นปัจจัยในลักษณะไหน ครั้นแล้วจึงนำข้อธรรมหมวด ๓ หมวด ๒ ในคัมภีร์ธัมมสังคณีมาเป็นบทตั้ง เอาปัจจัย ๒๔ มากล่าวถึงว่าเกี่ยวข้องกันอย่างไร หลายแง่หลายมุม ถ้าจะเทียบด้วยการทอดผ้าข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีเท่ากับเป็นเส้นด้ายยืน ส่วนปัจจัย ๒๔ เหมือนด้ายในกระสวย ที่พุ่งไปมาระหว่างด้ายยืน ให้สำเร็จเป็นลวดลายต่าง ๆ).

บัดนี้จะเริ่มต้นด้วยข้อธรรมในเล่ม ๔๐ ต่อไป

มติกานิกเขปวาร

(วาระแห่งการตั้งแม่บท)

๑. เหตุปัจจัย (ปัจจัย หรือเครื่องสนับสนุน ที่เป็นเหตุ)
๒. อารัมมณปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นอารมณ์)
๓. อธิปติปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นใหญ่)
๔. อนันตรปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นของไม่มีอะไรคั่นในระหว่าง)
๕. สมันตรปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นของกระชั้นชิด)
๖. สหชาติปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นของเกิดพร้อมกัน)
๗. อัญญมัญญปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นของอิงอาศัยกันและกัน)
๘. นิสสยปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นที่อาศัยโดยตรง)
๙. อุปนิสสยปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นที่อาศัยโดยสืบต่อกันมา)
๑๐. ปุเรชาติปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นของเกิดก่อน)

๑๑. ปัจจชาติปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นของเกิดทีหลัง)
๑๒. อาเสวนปัจฉัย (ปัจฉัยโดยการส่องเสฟ)
๑๓. กัมมปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นกรรม คือการกระทำ)
๑๔. วิปากปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นผลของกรรม)
๑๕. อาหารปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นอาหาร)
๑๖. อินทริยปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นอินทริย์)
๑๗. ฌานปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นฌาน คือสมาธิที่แน่วแน่)
๑๘. มัคคปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับกิเลสและดับทุกข์)
๑๙. สัมปยุตตปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นของประกอบกัน คือเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน)
๒๐. วิปยุตตปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นของไม่ประกอบกัน)
๒๑. อัตถิปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นของมีอยู่)
๒๒. นัตถิปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นของไม่มี)
๒๓. วิคตปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นของไปปราศ คือพ้นไป หหมดไป)
๒๔. อวิคตปัจฉัย (ปัจฉัยที่เป็นของไม่ไปปราศ คือไม่พ้นไป ไม่หมดไป).

ปัจฉัยวิกังควาร

(วาระว่าด้วยการแจก คืออธิบายปัจฉัยทีละข้อ)

๑. เหตุปัจฉัย คือเหตุที่เป็นปัจฉัยแห่งธรรมที่ประกอบด้วยเหตุ และแห่งรูปที่มีธรรมอันประกอบด้วยเหตุ นั้นเป็นสมภูฐาน โดยฐานะเป็นเหตุปัจฉัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ (เหตุเทียบด้วยรากไม้ ต้นไม้จะมีผลเจริญงอกงามก็เพราะได้อาศัยรากดูต้นน้ำ และโอชะอื่น ๆ มาหล่อเลี้ยง).

๒. อารัมมณปัจฉัย อายตนะหรืออารมณ์ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย), ธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) เป็นปัจฉัยแห่งวิญญานธาตุ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทาง ตา หู เป็นต้น และแห่งธรรมที่ประกอบด้วยวิญญานธาตุนั้น ๆ โดยฐานะเป็นอารัมมณปัจฉัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอารมณ์ (อารมณ์คือสิ่งที่จิตเจตสิกยึดถือเหมือนยึดเกาะท่อนไม้).

๓. **อธิปัตติปัจจัย** ธรรมที่เป็นใหญ่ คือ **ฉันทะ** (ความพอใจ) **วิริยะ** (ความเพียร) **จิตตะ** (ความเอาใจใส่) **วิมังสา** (ความพิจารณาสอบสวน) เป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ประกอบกับฉันทะ เป็นต้นแต่ละข้อ และแห่งรูปที่มีธรรมที่ประกอบกับฉันทะ เป็นต้น เป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นอธิปัตติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นใหญ่.

๔. **อนันตรปัจจัย** จักขุวิญญาณาธาตุ และธรรมที่ประกอบกับจักขุวิญญาณาธาตุนั้น เป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุ และแห่งธรรมที่ประกอบกับมโนวิญญาณาธาตุนั้น โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างกัน. โดยนัยนี้ **โสตวิญญาณาธาตุ** จนถึง **มโนวิญญาณาธาตุ** และธรรมที่ประกอบกับโสตวิญญาณาธาตุ เป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุ และแห่งธรรมที่ประกอบกับมโนธาตุนั้น โดยฐานะเป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างกัน. ธรรมที่เป็นกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างกัน. ธรรมที่เป็นกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอัปายากฤตหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างกัน. ธรรมที่เป็นอกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างกัน. ธรรมที่เป็นอกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอัปายากฤตก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอัปายากฤตหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างกัน. ธรรมที่เป็นอกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างกัน. ธรรมที่เป็นอัปายากฤตก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างกัน.

๕. **สมนันตรปัจจัย** มีอธิบายอย่างเดียวกับข้อ ๔ คืออนันตรปัจจัย ต่างแต่สิ่งที่เป็นปัจจัยในข้อนี้เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นสมนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนอย่างกระชั้นชิด. (มติของอาจารย์ในชั้นหลังมีอยู่ต่าง ๆ กัน บางท่านว่า **อนันตรปัจจัย** (ปัจจัยโดยความเป็นของไม่มีอะไรคั่นในระหว่าง) กับ **สมนันตรปัจจัย** (ปัจจัยโดยความเป็นของ

กระชั้นชิด) ต่างกันโดยพยัญชนะ แต่เนื้อความเป็นอันเดียวกัน. บางอาจารย์กล่าวว่า ต่างกัน คือ **อนันตรปัจจัย** เป็นของไม่มีอรรถะ คือเนื้อความอย่างอื่นคั้น. ส่วน **สมนันตรปัจจัย** เป็นของไม่มีกาละคั้น-ดู **อภิธัมมัตถวิภาวินี** หน้า ๒๔๑).

๖. **สหชาติปัจจัย** ธรรม ๔ อย่างที่ไม่มีรูป (คือเป็น **เวทนา, สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ**) เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นสหชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. มหาภูตรูป ๔ (**ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม**) เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นสหชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน, ในขณะที่ก้าวลง (สู่กรรมมารดา คือ ขณะปฏิสนธิ) นามและรูปเป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นสหชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. ธรรมที่เป็น **จิต** และ **เจตสิก** เป็นปัจจัยแห่งรูปที่มีจิตเป็นสมภูฐาน โดยฐานะเป็นสหชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. **มหาภูตรูป** (รูปใหญ่คือ **ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม**) เป็นปัจจัยแห่ง **อุปาทารูป** (รูปอาศัย คือรูปที่ปรากฏ เพราะอาศัยมหาภูตรูป เช่น ความเป็นหญิง ความเป็นชาย) โดยฐานะเป็นสหชาติปัจจัย. คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. ธรรมที่มีรูปเป็นปัจจัยของธรรมที่ไม่มีรูปในกาลบางครั้ง โดยฐานะเป็นสหชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. แต่ในกาลบางครั้งก็เป็นปัจจัย มิใช่โดยฐานะเป็นสหชาติปัจจัย คือมิใช่เป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน.

๗. **อัญญมัญญปัจจัย** ชั้น ๔ ที่ไม่มีรูป (ได้แก่ **เวทนา, สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ**) เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอัญญมัญญปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่อิงอาศัยกันและกัน **มหาภูตรูป ๔** (**ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม**) เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอัญญมัญญปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่อิงอาศัยกันและกัน ในขณะที่ก้าวลง (ขณะปฏิสนธิ) นามและรูปเป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอัญญมัญญปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่อิงอาศัยกันและกัน.

๘. **นิสสยปัจจัย** ชั้น ๔ ที่ไม่มีรูป (ได้แก่ **เวทนา, สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ**) เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนเป็นที่อาศัย. **มหาภูตรูป ๔** (**ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม**) เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย. ในขณะที่ก้าวลง (ขณะปฏิสนธิ) นามและรูปเป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย.

ธรรมคือจิตและเจตสิกเป็นปัจจัยของรูปที่มีจิตเป็น **สมุฏฐาน** โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย **อายตนะ** คือ **ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย** เป็นปัจจัยแห่ง **ธาตุ** คือความรู้แจ้ง (วิญญาณธาตุ) ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย และธรรมที่ประกอบกับ วิญญาณธาตุชนิดนั้น ๆ. **มโนธาตุ** (ธาตุคือใจ) **มโนวิญญาณธาตุ** (ธาตุคือความรู้แจ้ง ทางใจ) อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ และแห่งธรรม ที่ประกอบกับมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุนั้น โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัยคือเป็น เครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย.

๙. อุปนิสสยปัจจัย ธรรมที่เป็นกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นกุศล หลัง ๆ โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัยโดยสืบต่อกันมา. ต่อจากนี้มีข้อความคล้ายกับข้อ ๔ ต่างแต่เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย. แม้บุคคลก็เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย สืบต่อกันมา. แม้เสนาสนะก็เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่อง สนับสนุนที่เป็นที่อาศัยสืบต่อกันมา. (คำว่า **นิสสยปัจจัย** กับ **อุปนิสสยปัจจัย** มีคำใกล้เคียงกัน **นิสสยะ** แปลว่า เป็นที่อาศัย **อุปนิสสยะ** แปลว่า ใกล้จะเป็นที่อาศัย แต่แปลหักตามเนื้อหาว่า เป็นที่อาศัยสืบต่อกันมา คืออาศัยพอเป็นเค้า เป็นเชื้อ มีความหนักแน่นน้อยกว่า **นิสสยะ**).

๑๐. ปุเรชาติปัจจัย อายตนะคือ **ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย** เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ ธาตุทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ตามประเภทของตน และแห่งธรรมที่ประกอบด้วย วิญญาณธาตุนั้น ๆ โดยฐานะเป็นปุเรชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน. อายตนะคือ **รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ** เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณธาตุนั้น โดยฐานะ เป็นปุเรชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน. อายตนะคือ **รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ** เป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุ และธรรมที่ประกอบด้วยมโนธาตุ โดยฐานะเป็น ปุเรชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน. มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใด เป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุและแห่งธรรมที่ประกอบด้วยมโนธาตุ โดยฐานะเป็น ปุเรชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน. รูปนั้นเป็นปัจจัยแห่งมโนวิญญาณธาตุ ในกาลบางครั้ง โดยฐานะเป็นปุเรชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อนในกาลบางครั้ง ก็เป็นปัจจัย โดยมีฐานะเป็นปุเรชาติปัจจัย คือมิใช่เป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน.

๑๑. **ปัจฉาชาติปัจจัย** ธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ย่อมเป็นปัจจัยแห่งกายนี้ ซึ่งเกิดก่อน โดยฐานะเป็นปัจฉาชาติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดภายหลัง.

๑๒. **อาเสวนปัจจัย** ธรรมที่เป็นกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอาเสวนปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนโดยการส่องเสพ. ธรรมที่เป็นอกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอาเสวนปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนโดยการส่องเสพ. ธรรมที่เป็นอัปยากฤตฝ่ายกิริยาก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอัปยากฤตฝ่ายกิริยาหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอาเสวนปัจจัยเป็นเครื่องสนับสนุนโดยการส่องเสพ. (ธรรมประเภทเดียวกันเมื่อส่องเสพหรือประพฤติบ่อย ๆ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดธรรมประเภทเดียวกันนั้นต่อไปอีก).

๑๓. **กัมมปัจจัย** กรรมที่เป็นกุศลและอกุศलय่อมเป็นปัจจัยแห่งขันธที่เป็นวิบาก และแห่ง **กฏัตตารูป** (รูปที่เกิดเพราะทำกรรมไว้ เรียกว่า **กัมมชรูป** ก็ได้) โดยฐานะเป็นกัมมปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นกรรมคือการกระทำ. กรรมที่เป็นกุศลและอกุศลนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ประกอบด้วยเจตนา และแห่งรูปที่มีธรรมอันประกอบด้วยเจตนา นั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นกัมมปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นกรรมคือการกระทำ.

๑๔. **วิปากปัจจัย** ขันธ ๔ ที่ไม่มีรูปซึ่งเป็นผลของกรรมย่อมเป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นวิปากปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นผลของกรรม.

๑๕. **อาหารปัจจัย** อาหารเป็นคำ ๆ (อาหารที่กลืนกิน) เป็นปัจจัยของกายนี้ โดยฐานะเป็นอาหารปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอาหาร. อาหารที่ไม่มีรูป เป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ประกอบกัน (สัมปยุตตธรรม^๑) และแห่งรูปที่มีสัมปยุตตธรรมนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นอาหารปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอาหาร.

๑๖. **อินทริยปัจจัย** อินทริยคือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย เป็นปัจจัยแห่ง **วิญญาณธาตุ** ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย และธรรมที่สัมปยุตด้วยวิญญาณธาตุชนิดนั้น ๆ โดยฐานะเป็นอินทริยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอินทริย (คือธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน). อินทริยคือรูปชีวิต เป็นปัจจัยแห่ง **กฏัตตารูป** รูปซึ่งเกิดแต่กรรม)

๑. สัมปยุตตธรรม คือธรรมที่เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีอารมณ์ และมีวัตถุอันเดียวกัน

โดยฐานะเป็นอินทริยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอินทริย. อินทริยที่ไม่มีรูปเป็นปัจจัยแห่งสัมปยุตตธรรม และรูปที่มีสัมปยุตตธรรมนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นอินทริยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอินทริย.

๑๗. ฌานปัจจัย องค์แห่งฌานย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่สัมปยุต (ประกอบ) ด้วยฌาน และแห่งรูปที่มีธรรมที่สัมปยุตด้วยฌานนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นฌานปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นฌาน.

๑๘. มัคคปัจจัย องค์แห่งมรรคย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรค และแห่งรูปที่มีธรรมอันสัมปยุตด้วยมรรคนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นมัคคปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นมรรค.

๑๙. สัมปยุตปัจจัย ชั้นที่ ๔ ที่ไม่มีรูป (ได้แก่ เวทนา, สัญญา, สังขาร, และ วิญญาณ) เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นสัมปยุตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นของประกอบกัน (คือเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน).

๒๐. วิปยุตตปัจจัย ธรรมที่เป็นรูปย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ไม่มีรูป. ธรรมที่ไม่มีรูปย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่มีรูป โดยฐานะเป็นวิปยุตตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่ประกอบกัน (ไม่เกิดพร้อมกัน ไม่ดับพร้อมกัน).

๒๑. อัตถิปัจจัย ชั้นที่ ๔ ที่ไม่มีรูป เป็นปัจจัยของกันและกัน. มหาภูตรูป ๔ (ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม) เป็นปัจจัยของกันและกัน, ธรรมที่เป็น จิต และ เจตสิก เป็นปัจจัยแห่งรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน, **อายตนะ** คือตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย เป็นปัจจัยแห่ง **จักขุวิญญาณธาตุ** เป็นต้น และแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วย **จักขุวิญญาณธาตุ** เป็นต้นนั้น ๆ, **อายตนะ** คือรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ เป็นปัจจัยแห่ง **จักขุวิญญาณธาตุ** เป็นต้น และแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วย **จักขุวิญญาณธาตุ** นั้น ๆ, โดยความเป็นอัตถิปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่มีอยู่. **มโนธาตุ** และ **มโนวิญญาณธาตุ** อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นย่อมเป็นปัจจัยแห่ง **มโนธาตุ**, แห่ง **มโนวิญญาณธาตุ** และแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วย **มโนธาตุ** และ **มโนวิญญาณธาตุ** นั้น โดยฐานะเป็น **อัตถิปัจจัย** คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่มีอยู่.

๒๒. **นัตถิปัจฉัย** ธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่ดับไปในขณะกระชัณชิต ย่อมเป็นปัจฉัยแห่งธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า โดยฐานะเป็น **นัตถิปัจฉัย** คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มี.

๒๓. **วิคตปัจฉัย** ธรรมที่เป็น **จิต** และ **เจตสิก** ที่ไปปราศ คือพ้นไป หมดไปในขณะกระชัณชิต ย่อมเป็นปัจฉัยแห่งธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า โดยฐานะเป็น **วิคตปัจฉัย** คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นไปปราศ คือพ้นไป หมดไป.

๒๔. **อวิคตปัจฉัย** มีคำอธิบายเหมือน **อัตถิปัจฉัย**.

(หมายเหตุ : ปัจฉัยข้อที่ ๒-๓-๔-๕ มีข้อความตอนท้ายป้องกันมิได้กล่าวไว้ ขอถือโอกาสนำมากล่าวรวมไว้ในหมายเหตุนี้ คือกล่าวถึงธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นเพราะปรารภธรรมใด ๆ หรือเกี่ยวเนื่องกับธรรมใด ๆ ธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกนั้น ๆ ย่อมเป็นปัจฉัยแห่งธรรมนั้น ๆ โดยฐานะเป็นอารมณ์-ปัจฉัยบ้าง, อธิปติปัจฉัยบ้าง, อนันตรปัจฉัยบ้าง, สมันตรปัจฉัยบ้าง).

อนุโลมติกปฏิฐาน

(ปัจฉัยแห่งธรรมหมวด^๑ ๓ กล่าวไปตามลำดับ)

กุสลติกะ หมวด ๓ แห่งกุศล

๑. ปฏิจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

ก. **อุทเทส บทตั้ง** เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมพึงเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุก็มี.

เพราะอาศัยกุศลธรรม อกุศลธรรมพึงเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุก็มี เพราะอาศัยกุศลธรรม อัพยาทธรรมพึงเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุก็มี เพราะอาศัยกุศลธรรม ทั้งกุศลธรรมและอัพยาทธรรมพึงเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุก็มี ฯลฯ

๑. คำว่า หมวด ๓ หมายถึง ธรรม ๒๒ หมวด หมวดละ ๓ รวม ๖๖ โปรดดูในหน้า ๕-๖ และต่อไปนี้จะกล่าวเฉพาะหมวด ๓ แรก ที่เรียกว่า กุสลติกะ ก่อน

ข. นิทเทส บทอธิบาย เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเพราะอาศัยชั้น ๑ ที่เป็นกุศล ชั้น ๓ ย่อมเกิดขึ้น (คือในชั้นหรือส่วนที่เป็นนาม อันได้แก่ เวทนา, สัญญา, สังขาร, และ วิญญาณ ถ้าอาศัยชั้นใดชั้นหนึ่งใน ๔ ชั้นนี้ อีก ๓ ข้อที่เหลือก็เกิดขึ้น). เพราะอาศัยชั้น ๓ ชั้น ๑ ย่อมเกิดขึ้น (โดยทำนองเดียวกัน ถ้าอาศัยชั้น ๓ ข้อใด ๆ ก็ตาม ชั้นอื่นอีกข้อหนึ่งใน ๔ ข้อที่ไม่พ้องกับชั้น ๓ ย่อมเกิดขึ้น). เพราะอาศัยชั้น ๒ ชั้น ๒ ย่อมเกิดขึ้น (อาศัยชั้น ๒ ข้อใน ๔ ข้อ อีก ๒ ข้อที่ไม่พ้องกันย่อมเกิดขึ้น).

เพราะอาศัยกุศลธรรม อภัยกตธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเพราะอาศัยชั้นทั้งหลายที่เป็นกุศล รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้น.

เพราะอาศัยกุศลธรรม ทั้งกุศลธรรมและอภัยกตธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเพราะอาศัยชั้น ๑ ที่เป็นกุศล ชั้น ๓ และรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้น. เพราะอาศัยชั้น ๓ ชั้น ๑ และรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้น. เพราะอาศัยชั้น ๒ ชั้น ๒ และรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้น.

(หมายเหตุ : ทั้งบทตั้งและบทอธิบายได้นำมาแสดงพอเป็นตัวอย่าง. ในอุทเทสหรือบทตั้งนั้น ถอดไว้อย่างข้างบนนี้ก็ได้อาจเป็นคำถามก็ได้ เช่น ถามว่าเพราะอาศัย...ก็มี ใช่หรือไม่? ครั้นถึงนิทเทสหรือบทอธิบาย ก็เท่ากับเป็นคำตอบไปในตัว แต่จะสังเกตว่า ได้มีการไม่ตอบอยู่ข้อหนึ่ง คือข้อที่ว่า อาศัยกุศลธรรมเกิดอกุศลธรรมก็มีนั้น คือเกิดอย่างไร? เมื่อไม่มีคำตอบ จึงทำให้บางท่านสันนิษฐานว่า สภาพเช่นนั้นไม่มี. แต่ก็น่าจะไม่มี โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัยคงมีอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยอย่างอื่น เช่น **อุปนิสสยปัจจัย** เพราะในอุปนิสสยปัจจัยนั้น มีคำอธิบายไว้บางตอนว่า “กุศลธรรมก่อน ๆ เป็นปัจจัยแห่งอกุศลธรรมหลัง ๆ บางชนิด โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย” ซึ่งอรรถกถายกตัวอย่างว่าอาศัยความดี เช่น ทาน, ศีล, สุตะ, ปัญญา แล้วเกิด มานะ ความถือตัว และ **ทิฏฐิ** ความเห็นผิด หรือเกิด **ราคะ, โทสะ, โมหะ** เป็นต้นได้. บางตอนมีคำอธิบายอุปนิสสยปัจจัยไว้ว่า “อกุศลธรรมก่อน ๆ เป็นปัจจัย

แห่งกุศลธรรมหลัง ๆ บางชนิด โดยฐานะเป็นอุปนิสัยสยบปัจจัย” ซึ่งอรรถกถายกตัวอย่างว่า อาศัย รากะ ก็มี การให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ทำฌาน ทำวิปัสสนา ทำมรรค ทำอภิญญา ทำสมาบัติ ให้เกิดขึ้น. ตกลงว่า รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และ ปัตถนา (ความปรารถนา) เป็นปัจจัย โดยฐานะอุปนิสัยสยบปัจจัยแห่งครัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ก็มี หรือบางคนฆ่าสัตว์แล้วพยายามให้ทานแก้ตัวก็มี. แต่คำอธิบายและตัวอย่างดังกล่าวมานี้ พบเฉพาะในอุปนิสัยสยบปัจจัยเท่านั้น).

๒. สหชาตวาร วาระว่าด้วยธรรมที่เกิดร่วมกัน

เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมที่เกิดร่วมกันย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. (คำอธิบายเรื่องอาศัยชั้นที่ ๑ เกิดชั้นที่ ๓ เป็นต้น เหมือนปฏิจจวารข้างต้น).

๓. ปัจจยวาร วาระว่าด้วยปัจจัย คือเครื่องสนับสนุน

เพราะกุศลธรรมเป็นปัจจัย กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. (คำอธิบายเรื่องอาศัยชั้นที่ ๑ เกิดชั้นที่ ๓ เป็นต้น เหมือนปฏิจจวารข้างต้น).

๔. นิสสยวาร วาระว่าด้วยธรรมเป็นที่อาศัย

เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. (คำอธิบายเหมือนข้างต้น).

๕. สังสัทฐวาร วาระว่าด้วยธรรมที่ระคนกัน

เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมที่ระคนกันย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ (คำอธิบายเหมือนข้างต้น).

๖. สัมปยุตตวาร วาระว่าด้วยธรรมที่ประกอบกัน

เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมที่ประกอบกัน (เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีอารมณ์และวัตถุอันเดียวกัน) ย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. (คำอธิบายเหมือนข้างต้น).

๗. ปัญหาวาร วาระว่าด้วยคำถาม

(หัวข้อวาระนี้ น่าจะใช้คำว่า วาระว่าด้วยการตอบปัญหา กล่าวคือไม่มีคำถามปรากฏ มีแต่คำตอบอรรถกถาอธิบายว่า คำตอบบ่งถึงคำถามอยู่แล้ว).

กุศลธรรมเป็นปัจจัยแห่งกุศลธรรม โดยฐานะเหตุปัจจัย คือเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเหตุที่เป็นกุศล, เป็นปัจจัยแห่งขั้นที่ประกอบกัน (สัมปยุตตขั้น ๑ ขั้นที่เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน) โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย.

กุศลธรรมเป็นปัจจัยแห่งอัพยากธรรม โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย คือเหตุที่เป็นกุศล เป็นปัจจัยแห่งรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย.

กุศลธรรมเป็นปัจจัยทั้งของกุศลธรรมและอัพยากธรรม โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย คือเหตุที่เป็นกุศล เป็นปัจจัยแห่งสัมปยุตตขั้น และแห่งรูปอันมีจิตเป็นสมุฏฐานในฐานะเป็นเหตุปัจจัย ฯลฯ

เวทนาติกะ หมวด ๓ แห่งเวทนา^๑

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. อาศัยขั้น ๑ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดขั้น ๒, อาศัยขั้น ๒, เกิดขั้น ๑, ในขณะที่แห่งปฏิสนธิอาศัยขั้น ๑ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดขั้น ๒, อาศัยขั้น ๒ เกิดขั้น ๑.

(ข้อนี้วรรกถามีได้อธิบายไว้ ผู้เขียนขออธิบายตามความเห็นส่วนตัว คือในเรื่องนี้เมื่อกันเวทนาออกมา ในฐานะที่ถูกสัมปยุต จึงเหลือขั้น^๒ อยู่เพียง ๓ คือ **สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ**. คำว่า อาศัยขั้น ๑ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เช่น อาศัยวิญญาณขั้น ๑ เกิดขั้น ๒ คือเกิดสัญญาขั้นและสังขารขั้น. คำว่า อาศัยขั้น ๒ เกิดขั้น ๑ เช่น อาศัยสัญญาขั้นและสังขารขั้น เกิดวิญญาณขั้น).

๒. สัมปยุตตวาร วาระว่าด้วยธรรมที่ประกอบกัน

(ความจริงแบ่งวาระได้เช่นเดียวกับ **กุสลติกะ** คือ ๗ วาระ แต่ลีลาในการอธิบายคล้าย ๆ กัน ท่านจึงรวบรัดด้วยเครื่องหมายเปยยาล หรือ ๆ เป ๆ อันเท่ากับ ฯลฯ แล้วกล่าวถึงสัมปยุตตวารอย่างย่อ ๆ).

๑. หมายถึงธรรมหมวด ๓ ลำดับที่ ๒ โปรดดูในเล่มนี้ หน้า ๖

๒. รูปขั้นไม่เกี่ยว เพราะมีไชนาม

อาคัยธรรมที่สัมปยุต (เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน) ด้วยสุขเวทนา เกิดสัมปยุตตธรรม คือสัมปยุตด้วยสุขเวทนา เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะอาคัยชั้น ๑ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดชั้น ๒ ที่สัมปยุต, อาคัยชั้น ๒ เกิดชั้น ๑ ที่สัมปยุต.

๓. ปัญหาวาร วาระว่าด้วยคำถาม

ธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเหตุที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เป็นปัจจัยแห่งสัมปยุตตชั้น โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย. ในขณะแห่งปฏิสนธิ เหตุที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ย่อมเป็นปัจจัยแห่งสัมปยุตตชั้น โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย ฯลฯ

๓. วิปากติกะ หมวด ๓ แห่งวิปาก^๑

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาคัย

อาคัยธรรมที่เป็นวิปาก ธรรมที่เป็นวิปากย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะเครื่องสนับสนุนเป็นเหตุ (ต่อจากนั้นพูดถึงเรื่องชั้น ๑ ชั้น ๓ ทำนองเดียวกับ กุสลติกะ).

(วาระอื่น ๆ เช่น สหชาตวาร, ปัจจยวาร, นิสสยวาร เป็นต้น ก็แบบเดียวกับ กุสลติกะ ที่กล่าวมาแล้ว).

๔. อุปาทินนติกะ หมวด ๓ แห่งธรรมที่ถูกยึดถือ^๒

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาคัย

อาคัยธรรมที่ถูกยึดถือ และเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ เกิดธรรมที่ถูกยึดถือ และธรรมเป็นที่ยึดแห่งความยึดถือ เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะเครื่องสนับสนุนเป็นเหตุ. (ต่อจากนั้นพูดถึงเรื่องชั้น ๑ ชั้น ๓ ทำนองเดียวกับ กุสลติกะ).

(วาระอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกับที่กล่าวแล้ว).

๑. หมายถึงธรรมหมวด ๓ ลำดับที่ ๓ โปรดดูในหน้า ๖

๒. หมายถึงธรรมหมวด ๓ ลำดับที่ ๔ โปรดดูในหน้า ๖

๕. สังกิลิฏฐติกะ หมวด ๓ แห่งธรรมที่เศร้าหมอง^๑

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่เศร้าหมอง และเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง เกิดธรรมที่เศร้าหมอง และธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง เพราะเหตุปัจฉิม คือ เพราะเครื่องสนับสนุนเป็นเหตุ (ต่อจากนั้นพูดถึงเรื่องชั้น ๑ ชั้น ๓ ทำนองเดียวกับ กุสลติกะ).

(วาระอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกับที่กล่าวแล้ว).

๑. ดูหน้า ๖ เช่นเดียวกัน

เล่มที่ ๔๑ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๒

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(ข้อความในเล่มที่ ๔๑ นี้ ก็ทำนองเดียวกับเล่มที่ ๔๐ คืออธิบายธรรมหมวด ๓ ซึ่งค้างมาจากเล่มที่ ๔๐ จนจบ. ในเล่มที่ ๔๐ อธิบายไว้เพียง ๕ หมวด ในเล่มที่ ๔๑ อธิบายต่ออีก ๑๗ หมวด เมื่อรวมทั้งหมดจึงเป็น ๒๒ หมวด เป็นอันจบธรรมหมวดที่ ๓. รวม ๒ เล่มนี้ เรียกว่า **อนุโลมติกปฏิฐาน** คือแสดงถึงปัจจัย ๒๔ แห่งธรรมหมวด ๓ รวม ๒๒ หมวด อันกล่าวไปโดยลำดับ. ผู้ใคร่ทราบเนื้อความว่า ธรรมหมวด ๓ ที่เหลืออีก ๑๗ หมวด ที่กล่าวถึงในเล่มที่ ๔๑ นี้ มีอะไรบ้าง โปรดดูข้อความในหน้า ๕-๖).

เล่มที่ ๔๒ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๓

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

อนุโลมทุกปฏิฐาน ปัจจัยแห่งธรรมหมวด ๓ ตามลำดับ

ตอนต้น

(พระไตรปิฎกเล่มนี้ คู่กับเล่มที่ ๔๓ กล่าวคือ เล่มที่ ๔๐ กับเล่มที่ ๔๑ คู่กันในการอธิบายธรรมหมวด ๓ จบ ๒๒ หมวด แต่เล่มที่ ๔๒ กับเล่มที่ ๔๓ คู่กันในการอธิบายธรรมหมวด ๒ รวม ๑๔ หมวด โดยเล่มที่ ๔๒ อธิบายได้ ๑๐ หมวด เล่มที่ ๔๓ อธิบายต่ออีก ๔ หมวด อันเป็นตอนจบของธรรมหมวด ๒. การตั้งวาระในแต่ละหัวข้อคงตั้งได้ ๗ วาระ เช่น ที่ผ่านมาแล้วในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๐).

๑. เหตุทุกะ หมวด ๒ แห่งเหตุ^๑

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่เป็นเหตุ ธรรมที่เป็นเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย คือ อาศัยความไม่โลภ เกิดความไม่คิดประทุษร้าย ความไม่หลง, อาศัยความไม่คิดประทุษร้าย เกิดความไม่โลภ ความไม่หลง, อาศัยความไม่หลง เกิดความไม่โลภ ไม่คิดประทุษร้าย, อาศัยความโลภ เกิดความหลง, อาศัยความหลง เกิดความโลภ, อาศัยความคิดประทุษร้าย เกิดความหลง, อาศัยความหลง เกิดความคิดประทุษร้าย ฯลฯ

วาระในระหว่างนี้ ตั้งแต่ ๒ ถึง ๖ เป็นเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว

๗. ปัญหาวาร วาระว่าด้วยคำถาม

ธรรมที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยของธรรมที่เป็นเหตุ โดยฐานะเป็นปัจจัยคือเหตุ ได้แก่ ความไม่โลภเป็นปัจจัยของความไม่คิดประทุษร้าย ของความไม่หลง โดยฐานะเป็นปัจจัยคือเหตุ ฯลฯ

๑. โปรดดู เหตุโคจรณะ ในหน้า ๖

๒. สเหตุทุกะ หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่มีเหตุ ธรรมที่มีเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย. คือ อาศัยชั้น ๑ ที่มีเหตุเกิดขึ้น ๓, อาศัยชั้น ๒ เกิดขึ้น ๒ ฯลฯ
วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวแล้ว.

๓. เหตุสัมปยุตตทุกะ หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ (เกิดดับพร้อมกับเหตุ) ธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ ย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ
วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวมาแล้ว.

๔. เหตุสเหตุทุกะ หมวด ๒ แห่งเหตุและธรรมที่มีเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยเหตุและธรรมที่มีเหตุ เหตุและธรรมที่มีเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย คืออาศัยความไม่โลภ เกิดความไม่คิดประทุษร้าย ความไม่หลง ฯลฯ
วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวมาแล้ว.

๕. เหตุเหตุสัมปยุตตทุกะ

หมวด ๒ แห่งเหตุและธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยเหตุและธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ เหตุและธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย คืออาศัยความไม่โลภ เกิดความไม่คิดประทุษร้าย ความไม่หลง ฯลฯ
วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวมาแล้ว.

๖. น เหตุสเหตุกทุกะ หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีใช้เหตุ แต่มีเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่มีใช้เหตุ แต่มีเหตุ ธรรมที่มีใช้เหตุ แต่มีเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุ เป็นปัจจัย ฯลฯ

วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวมาแล้ว

(หมายเหตุ : ถ้าท่านผู้อ่านย้อนไปอ่านข้อความในหน้า ๖ ข้อ ๒ แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มเหตุ หรือเหตุโคจรณะ แล้ว จะรู้สึกว่าพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๒ นี้ นำกลุ่มเหตุ ซึ่งแยกออกเป็น ๖ หัวข้อนั้น มาตั้งเป็นบทขึ้น แล้วนำข้อความ เรื่องปัจจัยมาเป็นบทสอดผสมให้กลมกลืนกัน. ต่อจากนั้นก็ได้นำกลุ่มธรรม อื่น ๆ ที่ลัดกันไป มาเป็นบทขึ้นอีกจนจบชุด ต่อไปจะแสดงเฉพาะหัวข้อให้เห็น จะไม่ตั้งวาระอื่น พึงทราบว่ามีวิธีจัดวาระเช่นเดียวกันกับที่แล้ว ๆ มา).

รายการบทตั้ง จัดเป็นหมวด

(โปรดดูข้อความ ตั้งแต่หน้า ๖ ข้อ ๒ ถึง ข้อ ๑๐ ประกอบด้วย และเพื่อให้ เห็นง่ายจะเริ่มย้อนกล่าวกลุ่มเหตุที่กล่าวมาแล้วด้วย จะถือว่าข้อความต่อไปนี้ เป็นการ ช่วยขยายรายละเอียดในหน้า ๖ ก็ได้^๑).

ธรรมหมวด ๒

๑. กลุ่มเหตุหรือเหตุโคจรณะ ๖ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งเหตุ คือธรรมที่เป็นเหตุ คู่กับธรรมที่มีใช้เหตุ (น เหตุ).
๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุ คือธรรมที่มีเหตุ (สเหตุกะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีเหตุ (อเหตุกะ).
๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ คือธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ (เหตุสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยเหตุ (เหตุวิปยุต).

๑. ความจริงในที่นี้ก็มีข้อความพิสดารอยู่เหมือนกัน แต่ได้ย่อกล่าวไว้เพียงบางบท และถือโอกาส นำหัวข้อที่มีได้กล่าวไว้ในที่นี้มากล่าวให้เต็มอีกครั้งหนึ่งในที่นี้

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ คือธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ คู่กับธรรมที่มีเหตุแต่มีไช้เหตุ.

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นเหตุและล้มปยุตด้วยเหตุ คือธรรมที่เป็นเหตุและล้มปยุตด้วยเหตุคู่กับธรรมที่ล้มปยุตด้วยเหตุ แต่มีไช้เหตุ.

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีไช้เหตุ แต่มีเหตุ คือธรรมที่มีไช้เหตุ แต่มีเหตุ คู่กับธรรมที่มีไช้เหตุ และไม่มีเหตุ.

๒. กลุ่มธรรม ๒ ข้อที่ไม่สัมพันธ์กัน คู่ย่อย หรือจุฬนตรทุกะ ๗ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีปัจจัย คือธรรมที่มีปัจจัย (ลับปัจจัยะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีปัจจัย (อับปัจจัยะ).

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง คือธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เห็นได้ คือความที่เห็นได้ (สนทสฺสนะ) คู่กับธรรมที่เห็นไม่ได้ (อนทสฺสนะ).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ถูกต้องได้ คือธรรมที่ถูกต้องได้ (ลับปฏิขะ) คู่กับธรรมที่ถูกต้องไม่ได้ (อับปฏิขะ).

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีรูป คือธรรมที่มีรูป (รูปิ) คู่กับธรรมที่ไม่มีรูป (อรูปี).

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นโลกิยะ คือธรรมที่เป็นโลกิยะ คู่กับธรรมที่เป็นโลกุตตระ

๗. หมวด ๒ แห่งธรรมที่บางคนพึงรู้ได้ คือธรรมที่บางคนพึงรู้ได้ (เกนจิ วิญญูญยะ) คู่กับธรรมที่บางคนไม่พึงรู้ได้ (เกนจิ น วิญญูญยะ).

๓. กลุ่มอาสวะ คือกิเลสที่ต้องสันดาน หรืออาสวโคจจกะ ๖ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งอาสวะ คือธรรมที่เป็นอาสวะ คู่กับธรรมที่มีไช้อาสวะ.

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีอาสวะ คือธรรมที่มีอาสวะ (สาสวะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีอาสวะ (อนาสวะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ คือธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ (อาสวสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยอาสวะ (อาสววิปยุต).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นอาสวะ แต่ไม่มีอาสวะ คือธรรมที่เป็นอาสวะ แต่ไม่มีอาสวะ คู่กับธรรมที่มีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ.

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ คือธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะคู่กับธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ แต่มิใช่อาสวะ.

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยอาสวะ แต่มีอาสวะ คือธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยอาสวะ แต่มีอาสวะ คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยอาสวะ และไม่มีอาสวะ.

๔. กลุ่มสัญญาโยชน คือกิเลสที่ผูกมัด หรือสัญญาโยชนโคจรณะ มี ๖ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งสัญญาโยชน คือธรรมที่เป็นสัญญาโยชน คู่กับธรรมที่มีใช้สัญญาโยชน.

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน (สัญญาโยชนนิยะ) คู่กับธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน (อสัญญาโยชนนิยะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยสัญญาโยชน คือธรรมที่สัมปยุตด้วยสัญญาโยชน (สัญญาโยชนสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยสัญญาโยชน (สัญญาโยชนวิปยุต).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นสัญญาโยชน และเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน คือธรรมที่เป็นสัญญาโยชนและเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน คู่กับธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน แต่มิใช่สัญญาโยชน.

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นสัญญาโยชน และสัมปยุตด้วยสัญญาโยชน คือธรรมที่เป็นสัญญาโยชน และสัมปยุตด้วยสัญญาโยชน คู่กับธรรมที่สัมปยุตด้วยสัญญาโยชน แต่มิใช่สัญญาโยชน.

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยสัญญาโยชน แต่เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน คือธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยสัญญาโยชน แต่เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยสัญญาโยชน และไม่เป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน.

๕. กลุ่มคันถะ คือกิเลสที่ร้อยรัด หรือคันถโคจรณะ มี ๖ คู่

มีวิธีจัดประเภทอย่างเดียวกันกับข้อ ๔ กลุ่มสัญญาโยชน ต่างแต่เปลี่ยนคำว่าสัญญาโยชน เป็นคันถะเท่านั้น.

**๖. กลุ่มโอะมะ คือกิเลสที่ทำสัตว์ให้จมลงในวัฏฏะ คือความเวียนว่ายตายเกิด
หรือโอะมโคจฉกะ มี ๖ คู่**

มีวิธีจัดประเภทอย่างเดียวกับกลุ่มสังญโณชน.

๗. กลุ่มโยคะ คือกิเลสเครื่องประกอบหรือผูกสัตว์ไว้ในวัฏฏะ หรือโยคโคจฉกะ มี ๖ คู่

มีวิธีจัดประเภทอย่างเดียวกับกลุ่มสังญโณชน.

๘. กลุ่มนิวรณ คือกิเลสอันกั้นจิต หรือนิวรณโคจฉกะ มี ๖ คู่

มีวิธีจัดประเภทอย่างเดียวกับกลุ่มสังญโณชน.

๙. กลุ่มปรามาส คือกิเลสเครื่องจับต้องในทางที่ผิดความจริง มี ๕ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งปรามาส คือธรรมที่เป็นปรามาส คู่กับธรรมที่มีใช้ปรามาส.

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ถูกจับต้อง คือธรรมที่ถูกจับต้อง (ปรามัญญะ)
คู่กับธรรมที่ไม่ถูกจับต้อง (อปรามัญญะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาส คือธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาส
(ปรามาสสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยปรามาส (ปรามาสวิปยุต).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นปรามาสและถูกจับต้อง คือธรรมที่เป็น
ปรามาสและถูกจับต้อง คู่กับธรรมที่ถูกจับต้อง แต่ไม่เป็นปรามาส.

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยปรามาส แต่ถูกจับต้อง คือธรรมที่ไม่
สัมปยุตด้วยปรามาสแต่ถูกจับต้อง คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยปรามาส และไม่ถูกจับต้อง.

เล่มที่ ๔๓ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๔ (เป็นอภิธรรมปิฎก)

เล่มนี้ยังว่าด้วยปัจจัยแห่งธรรมหมวด ๒ ตามลำดับ (อนุโลมทุกปฏิฐาน) ต่อมาจากเล่มที่ ๔๒ เป็นแต่ได้นำข้อธรรมในหมวด ๒ ตอนต่อไปมาตั้งเป็นบทยืน อธิบายให้ผลมกลมกลืนกับเรื่องปัจจัย ฉะนั้นในที่นี้จะแสดงหัวข้อต่อมาจากเล่มที่ ๔๒.

๑๐. กลุ่มธรรม ๒ ข้อที่ไม่สัมพันธ์กัน คู่ใหญ่ หรือมหันตรทุกะ ๑๔ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีอารมณ์ คือธรรมที่มีอารมณ์ (สารัมมณะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีอารมณ์ (อนารัมมณะ).

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นจิต คือธรรมที่เป็นจิต คู่กับธรรมที่มีใช้จิต (โน จิตตะ)

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นเจตสิก คือธรรมที่เป็นเจตสิก คู่กับธรรมที่มีใช้เจตสิก.

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต คือธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต (จิตตสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยจิต (จิตตวิปยุต).

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ระคนด้วยจิต คือธรรมที่ระคนด้วยจิต (จิตตสังกัสสุละ) คู่กับธรรมที่ไม่ระคนด้วยจิต (จิตตวิสังกัสสุละ).

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน คือธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน คู่กับธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน (โน จิตตสมุฏฐาน).

๗. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต คือธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต (จิตตสหกุ) คู่กับธรรมที่ไม่เกิดพร้อมกับจิต.

๘. หมวด ๒ แห่งธรรมที่หมุนไปตามจิต คือธรรมที่หมุนไปตามจิต (จิตตานุปริวัตติ) คู่กับธรรมที่ไม่หมุนไปตามจิต.

๙. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีธรรมอันระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน คือธรรมที่มีธรรมอันระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน (จิตตสังกัสสุละสมุฏฐาน) คู่กับธรรมที่ไม่มีธรรมอันระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน

๑๐. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เกิดพร้อมกัน มีธรรมที่ระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน คือธรรมที่เกิดพร้อมกันมีธรรมที่ระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน (จิตตลั้งสังขลสมุฏฐานสทฺฐ) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นเช่นนั้น.

๑๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่หมุนไปตาม มีธรรมที่ระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน คือธรรมที่หมุนไปตามมีธรรมที่ระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน (จิตตลั้งสังขลสมุฏฐานานุปริวัตติ) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นเช่นนั้น.

๑๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นภายใน คือธรรมที่เป็นภายใน (อชฌัตติกะ) คู่กับธรรมที่เป็นภายนอก (พาหิระ).

๑๓. หมวด ๒ แห่งธรรมคือความยึดถือ คือธรรมคือความยึดถือ (อุปาทา) คู่กับธรรมคือความไม่ยึดถือ (อนุปาทา).

๑๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ถูกยึดถือ คือธรรมที่ถูกยึดถือ (อุปาทินนะ) คู่กับธรรมที่ไม่ถูกยึดถือ (อนุปาทินนะ).

๑๑. กลุ่มอุปาทานหรืออุปาทานโคจณกะ มี ๖ คู่

กลุ่มนี้ว่าด้วยอุปาทาน คือกิเลสเป็นเหตุยึดถือ แบ่งออกเป็น ๖ คู่ มีวิธีจัดประเภท เหมือนกลุ่มสังขโยชน.

๑๒. กลุ่มกิเลส หรือกิเลสโคจณกะ มี ๘ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกิเลส คือธรรมที่เป็นกิเลส คู่กับธรรมที่ไม่เป็นกิเลส.

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง คือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง (สังกิเลสิกะ) คู่กับธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง (อสังกิเลสิกะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เศร้าหมอง คือธรรมที่เศร้าหมอง (สังกิสิฏฐะ) คู่กับธรรมที่ไม่เศร้าหมอง (อสังกิสิฏฐะ).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมอันสัมปยุตด้วยกิเลส คือธรรมที่สัมปยุตด้วยกิเลส (กิเลสสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยกิเลส (กิเลสวิปยุต).

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง คือธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมองคู่กับธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมองแต่มีใช้กิเลส.

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกิเลสและที่เศร้าหมอง คือธรรมที่เป็นกิเลสและที่เศร้าหมอง คู่กับธรรมที่เศร้าหมอง แต่มิใช่กิเลส.

๗. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุตด้วยกิเลส คือธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุตด้วยกิเลสคู่กับธรรมที่สัมปยุตด้วยกิเลส แต่มิใช่กิเลส.

๘. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยกิเลสแต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง คือธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยกิเลส แต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยกิเลส และไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง.

๑๓. กลุ่มธรรม ๒ ข้อรังถ่าย หรือปฏิลฺหิตะ มี ๑๘ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งทสฺสนะ คือธรรมที่พึงละด้วยทสฺสนะ (ความเห็น) คู่กับธรรมที่ไม่พึงละด้วยทสฺสนะ.

๒. หมวด ๒ แห่งภาวนา คือธรรมที่พึงละด้วยภาวนา (การเจริญ) คู่กับธรรมที่ไม่พึงละด้วยภาวนา.

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุอันพึงละด้วยทสฺสนะ คือธรรมที่มีเหตุอันพึงละด้วยทสฺสนะ (ความเห็น) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นเช่นนั้น.

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุอันพึงละด้วยภาวนา คือธรรมที่มีเหตุอันพึงละด้วยภาวนา (การเจริญ) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นเช่นนั้น.

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีวิตก คือธรรมที่มีวิตก (ความตรึก) คู่กับธรรมที่ไม่มีวิตก.

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีวิจาร คือธรรมที่มีวิจาร (ความตรอง) คู่กับธรรมที่ไม่มีวิจาร.

๗. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีปีติ คือธรรมที่มีปีติ (ความอímใจ) คู่กับธรรมที่ไม่มีปีติ (อัมปีติกะ).

๘. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไปกับปีติ คือธรรมที่ไปกับปีติ (ปีติสหคตะ) คู่กับธรรมที่ไม่ไปกับปีติ (น ปีติสหคตะ).

๙. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไปกับความสุข คือธรรมที่ไปกับความสุข (สุขสหคตะ) คู่กับธรรมที่ไม่ไปกับความสุข (น สุขสหคตะ).

๑๐. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไปกับอุเบกขา คือธรรมที่ไปกับอุเบกขา (ความวางเฉย) คู่กับธรรมที่ไม่ไปกับอุเบกขา (น อุเปกขาสหคตะ).

๑๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกามาวจร คือธรรมที่เป็นกามาวจร (ท่องเที่ยวไปในกาม) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นกามาวจร.

๑๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นรูปาวจร คือธรรมที่เป็นรูปาวจร (ท่องเที่ยวไปในรูป) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจร.

๑๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นอรูปาวจร คือธรรมที่เป็นอรูปาวจร (ท่องเที่ยวไปในอรูป) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจร.

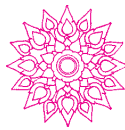
๑๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นปริยาปันนะ^๑ คือธรรมที่เป็นปริยาปันนะ (โลกียะ) คู่กับธรรมที่เป็นอปริยาปันนะ (โลกุตตระ).

๑๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นนียยานิกะ คือธรรมที่เป็นนียยานิกะ (นำออกจากทุกข์) คู่กับธรรมที่เป็นอนียยานิกะ (ไม่นำออกจากทุกข์).

๑๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นนียตะ คือธรรมที่เป็นนียตะ (แน่นอน) คู่กับธรรมที่เป็นอนียตะ (ไม่แน่นอน).

๑๗. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นสุดตระ คือธรรมที่เป็นสุดตระ (มีธรรมอื่นยิ่งกว่า) คู่กับธรรมที่เป็นอนุดตระ (ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า).

๑๘. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นสธณะ คือธรรมที่เป็นสธณะ (มีข้าศึก) คู่กับธรรมที่เป็นอรณะ (ไม่มีข้าศึก).

๑. มีคำอธิบายว่า กุศลในภุมิ ๓, อกุศล, วิบากในภุมิ ๓, อัพยาภตตฝ่ายกิริยาในภุมิ ๓ และรูปทั้งปวง เป็นธรรมฝ่ายโลกียะ ; มรรค ๔, ผล ๔, นิพพาน เป็นธรรมฝ่ายโลกุตตระ. คำว่า ภุมิ ๓ หมายถึง กามาวจร, รูปาวจร และอรูปาวจร

เล่มที่ ๔๔ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๕

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(ได้กล่าวไว้แล้วในหน้า ๑๖๖ ว่า พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๔ ว่าด้วยธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๓ ผสมกัน ; ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๒ ผสมกัน ; ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๓ ผสมกัน ; ธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๒ ผสมกัน โดยใช้ธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีเป็นบทตั้ง เช่นเดิม ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างให้เห็นหมวด ๒ ข้อ ดังต่อไปนี้).

๑. ธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๓ ผสมกัน (อนุโลมทุกติกปฏิฐาน)

เพราะอาคัยธรรมอันเป็นเหตุ อันเป็นกุศล จึงเกิดธรรมอันเป็นเหตุ อันเป็นกุศล เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

(พึงสังเกตว่า ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นธรรมในหมวด ๒, ธรรมอันเป็นกุศล เป็นธรรมในหมวด ๓, ในที่นี้กล่าวถึงธรรมที่เป็นทั้งเหตุ เป็นทั้งกุศลผสมกัน เช่น อาคัย **อโลภะ** ซึ่งเป็นทั้งเหตุเป็นทั้งกุศล เกิด **อโทสะหรืออโมหะ** ซึ่งเป็นทั้งเหตุทั้งกุศล).

๒. ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๒ ผสมกัน (อนุโลมติกทุกปฏิฐาน)

เพราะอาคัยธรรมอันเป็นกุศล อันเป็นเหตุ จึงเกิดธรรมอันเป็นกุศล อันเป็นเหตุ เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

(พึงสังเกตว่า ธรรมอันเป็นกุศล เป็นธรรมในหมวด ๓, ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นธรรมในหมวด ๒, เป็นแต่ในที่นี้นำธรรมในหมวด ๓ มาเรียงไว้ก่อน เนื้อหาก็คงเป็นเช่นเดียวกับข้อ ๑).

๓. ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๓ ผสมกัน (อนุโลมติกติกปฏิฐาน)

เพราะอาคัยธรรมอันเป็นกุศล อันลัมปยุตด้วยสุขเวทนา จึงเกิดธรรมอันเป็นกุศล อันลัมปยุตด้วยสุขเวทนา เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

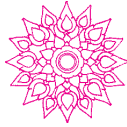
(พึงสังเกตว่า ธรรมอันเป็นกุศล เป็นธรรมในหมวด ๓, ธรรมอันลัมปยุตด้วยสุขเวทนา ก็เป็นธรรมในหมวด ๓).

๔. ธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๒ ผสมกัน (อนุโลมทุกทุกปฏิฐาน)

(เพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุ อันมีเหตุ จึงเกิดธรรมอันเป็นเหตุ อันมีเหตุ เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ)

(พึงสังเกตว่า ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นธรรมในหมวด ๒, ธรรมอันมีเหตุ ก็เป็นธรรม ในหมวด ๒).

เล่มที่ ๔๕ ชื่อปฏิฐาน ภาคที่ ๖

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(ได้กล่าวแล้วในเล่มนี้ หน้า ๑๖๖ เช่นกันว่า ในเล่มที่ ๔๕ นี้ แบ่งออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ

๑. ปัจฉนียปฏิฐาน ปฏิเสธทั้งฝ่ายที่ถูกอาศัยและฝ่ายที่เกิดขึ้น

๒. อนุโลมปัจฉนียปฏิฐาน ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่เกิดขึ้น

๓. ปัจฉนียอนุโลมปฏิฐาน ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่ถูกอาศัย ดังจะแสดงตัวอย่างให้เห็นดังต่อไปนี้).

๑. ปัจฉนียปฏิฐาน (ปฏิเสธทั้งฝ่ายที่ถูกอาศัยทั้งฝ่ายที่เกิดขึ้น)

เพราะอาศัยธรรมที่มีใช้กุศล (น กุศล ฌมม) จึงเกิดธรรมที่มีใช้กุศล เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

๒. อนุโลมปัจฉนียปฏิฐาน (ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่เกิดขึ้น)

เพราะอาศัยธรรมที่เป็นกุศล จึงเกิดธรรมที่มีใช้กุศล (น กุสโล ฌมโม) เพราะเหตุเป็นปัจจัย.

(พึงสังเกตว่า คำว่า ธรรมที่มีใช้กุศล มิใช่หมายความว่า ธรรมที่เป็นอกุศล เท่านั้น เพราะธรรมที่มีใช้กุศล อาจหมายถึงธรรมอื่น ๆ อะไรก็ได้ที่มีใช้กุศลก็แล้วกัน เช่น อพยัคตธรรม ขอยกตัวอย่างประกอบ เช่น มิใช่สีขาว ไม่จำเป็นต้องหมายความว่า สีดำ เท่านั้น จะเป็น สีแดง, สีเหลือง ก็อยู่ในประเภทมิใช่สีขาวด้วย).

๓. ปัจฉนียอนุโลมปฏิฐาน (ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่ถูกอาศัย)

เพราะอาศัยธรรมที่มีใช้กุศล จึงเกิดธรรมที่เป็นกุศล เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

จบพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๕

จบอภิธรรมปิฎก

และ

จบพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน

ขอผู้มีทุกข์

จงพ้นทุกข์

ขอผู้มีภัย

จงพ้นภัย

ขอผู้เศร้าโศก

จงหายเศร้าโศก

ขอจงมีความสุข

โดยทั่วกันเทอญ.

ที่ วธ ๐๓๐๓/๑๖๓๓

กรมการศาสนา

กระทรวงวัฒนธรรม

เขตบางพลัด กทม. ๑๐๓๐๐

๓๐ มีนาคม ๒๕๕๐

เรื่อง ขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนา
เรียน ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ด้วยในปีพุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นปีมหามงคลที่สำคัญยิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก พระองค์ได้ทรงศึกษาหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างดี ทรงนำหลักพุทธธรรม หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่พระราชทานมหากษัตริย์ทรงใช้ปกครองพระราชอาณาจักรให้อาณาประชาราษฎร์มีความเจริญและสันติสุขมาแต่โบราณกาล และทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ทั้งปวงโดยชอบธรรม ทรงบำบัตทุกข บำรุงสุขพลนิกรของพระองค์ให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขด้วยหลักพุทธธรรมตลอดมาตั้งแต่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยสิริราชสมบัติถึงตราบเท่าทุกวันนี้ ฉะนั้นในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ร่วมกันแสดงความจงรักภักดีและแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณด้วยการบำเพ็ญคุณงามความดี ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงได้จัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อเผยแพร่ให้พุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้นำหลักธรรมคำสอนจากหนังสือพระไตรปิฎกมาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างเป็นรูปธรรม ตามแนว “วิถีพุทธแบบพอเพียง” ซึ่งจะเผยแพร่สู่สาธารณชน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ภายในเดือนพฤษภาคม ๒๕๕๐

ในการนี้ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม จึงขอพระราชทาน พระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จำนวน ๑๐ พระรูป เพื่อเชิญลงพิมพ์ ในหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา นำความกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละออง พระบาทต่อไปด้วย จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

โทร. ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๔

โทรสาร ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๒

ที่ รล ๐๐๐๘/๒๕๖๖

สำนักพระราชเลขาธิการ

สวนจิตรลดา กทม. ๑๐๓๐๓

๑ พฤษภาคม ๒๕๕๐

เรื่อง พระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจ

เรียน อธิบดีกรมการศาสนา

อ้างถึง หนังสือที่ วธ ๐๓๐๓/๑๖๓๓ ลงวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๐

สิ่งที่ส่งมาด้วย พระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจ จำนวน ๑๐ พระรูป

ตามที่มีหนังสือขอให้นำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และภาพพระราชกรณียกิจ
ด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๐ พระรูป เพื่อเชิญลงพิมพ์ในหนังสือพระไตรปิฎก
ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐
ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

พระราชทาน ดังที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

(คุณหญิงอารยา พิบูลนครินทร์)

ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ

สยามบรมราชกุมารี

กองงานในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

โทร. ๐-๒๒๕๐-๑๖๕๐-๑

โทรสาร ๐-๒๒๕๐-๑๖๓๙

ที่ วธ ๐๓๐๓/๑๖๓๔

กรมการศาสนา

กระทรวงวัฒนธรรม

เขตบางพลัด กทม. ๑๐๓๐๐

๓๐ มีนาคม ๒๕๕๐

เรื่อง ขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนา
เรียน ราชเลขาอนุการในพระองค์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์
อัครราชกุมารี

ด้วยในปีพุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นปีมหามงคลที่สำคัญยิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก พระองค์ได้ทรงศึกษาหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างดี ทรงนำหลักพุทธธรรม หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่พระราชามหากษัตริย์ทรงใช้ปกครองพระราชอาณาจักรให้อาณาประชาราษฎร์มีความเจริญและสันติสุขมาแต่โบราณกาล และทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ทั้งปวงโดยชอบธรรม ทรงบำบัตทุกข บำรุงสุขพสกนิกรของพระองค์ให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขด้วยหลักพุทธธรรมตลอดมา ตั้งแต่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยสิริราชสมบัติถึงตราบเท่าทุกวันนี้ ฉะนั้นในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ร่วมกันแสดงความจงรักภักดี และแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณด้วยการบำเพ็ญคุณงามความดีตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงได้จัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ให้พุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้นำหลักธรรมคำสอนจากหนังสือพระไตรปิฎกมาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างเป็นรูปธรรม ตามแนว “วิถีพุทธแบบพอเพียง” ซึ่งจะเผยแพร่สู่สาธารณชน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ภายในเดือนพฤษภาคม ๒๕๕๐

ในการนี้ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม จึงขอพระราชทาน พระฉายาลักษณ์ และภาพพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี จำนวน ๑๐ พระรูป เพื่อเชิญลงพิมพ์ ในหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา นำความกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละออง พระบาทต่อไปด้วย จักขอบคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

โทร. ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๔

โทรสาร ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๗

ที่ รล ๐๐๐๗/๐๗๖๕

กองงานในพระองค์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
อาคารสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์
ถนนวิภาวดีรังสิต หลักสี่
กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๑๐

๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๐

เรื่อง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระราชทาน
พระฉายาลักษณ์

เรียน อธิบดีกรมการศาสนา (นายปรีชา กันธิยะ)

อ้างอิง หนังสือกรมการศาสนา ที่ วธ ๐๓๐๓/๑๖๓๔ ลงวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๐

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. พระฉายาลักษณ์ ขนาด ๔ นิ้ว X ๖ นิ้ว จำนวน ๑ พระรูป

๒. พระฉายาลักษณ์ ขนาด ๕ นิ้ว X ๗ นิ้ว จำนวน ๖ พระรูป

ตามที่กรมการศาสนาได้มีหนังสือขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์และ
ภาพพระกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์
อัครราชกุมารี เพื่อเชิญลงพิมพ์ในหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วย
พระอภิรธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสสมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ความละเอียดตามหนังสือ
ที่อ้างถึงแล้ว นั้น

การนี้ พระราชทานพระฉายาลักษณ์ จำนวน ๗ พระรูป ตามที่ได้เชิญมา
พร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(นางรสกร พัฒนศักดิ์ภิญโญ)

ผู้อำนวยการ

กองงานในพระองค์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ฝ่ายบริหารงานทั่วไป

โทร. ๐-๒๕๗๔-๐๕๙๕-๖

โทรสาร ๐-๒๕๗๔-๐๖๑๒

ที่ วธ ๐๓๐๓/๙๓๙

กรมการศาสนา

กระทรวงวัฒนธรรม

เขตบางพลัด กทม. ๑๐๗๐๐

๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๐

เรื่อง ขออนุญาตพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

เรียน คุณดนูนาถ สุวรรณานนท์

ด้วยกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม เป็นหน่วยงานที่มีภารกิจเกี่ยวกับงานด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่ประชาชน และนโยบายรัฐบาลปัจจุบัน เน้นเรื่องการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม โดยเฉพาะในปีนี้เป็นปีมหามงคล พิจารณาเห็นว่าควรนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเผยแพร่สู่ประชาชน โดยจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน โดยแยกเป็นตอนละ ๑ เล่ม (คือตอนว่าด้วยพระวินัย ตอนว่าด้วยพระสูตร และตอนว่าด้วยพระอภิธรรม) เพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ สำหรับแจกจ่ายสู่สาธารณชน หน่วยงานราชการ กระทรวงต่าง ๆ และสถานศึกษาทั่วประเทศ

ในการนี้ กรมการศาสนา ได้พิจารณาเห็นว่าหนังสือดังกล่าวของมหาหมกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นหนังสือที่ดีมีประโยชน์ ควรนำไปเผยแพร่ให้แก่ประชาชนนำไปศึกษาและถือปฏิบัติ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลให้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน หวังว่าคงจะได้รับความอนุเคราะห์ด้วยดีจากท่าน

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับ
ประชาชน ตอนดังกล่าวข้างต้น และขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

โทร. ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๔

โทรสาร ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๖

บ้านเลขที่ ๖๔/๑๗ หมู่บ้านทวีโรจน์

อ. บางกรวย จ. นนทบุรี ๑๑๑๓๐

๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

เรื่อง อนุญาตให้พิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน

เรียน อธิบดีกรมการศาสนา

ตามที่กรมการศาสนาได้ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร ตอนว่าด้วยพระวินัย และตอนว่าด้วย พระอภิธรรม ซึ่งเป็นผลงานของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ นั้น

ดิฉันในฐานะทายาทของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ มีความยินดี อนุญาต ให้กรมการศาสนาดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกดังกล่าว เพื่อเผยแพร่แก่ สาธารณชน เป็นประโยชน์ในการนำไปศึกษาและถือปฏิบัติ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามที่ประสงค์

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ และขออนุโมทนาในกุศลเจตนา มา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(นางตฤณนถ สุวรรณานนท์)

คำสั่งกรมการศาสนา

ที่ ๒๑๙/๒๕๕๐

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม)

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม จะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เผยแพร่สู่ประชาชนตามนโยบายรัฐบาล โดยการจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม) ของมูลนิธิ มหามกุฏราชวิทยาลัย เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย จึงแต่งตั้งคณะกรรมการ ประกอบด้วย

๑. พระพรหมวชิรญาณ	กรรมการมหาเถรสมาคม	ที่ปรึกษา
๒. อธิบดีกรมการศาสนา		ที่ปรึกษา
๓. รองอธิบดีกรมการศาสนา		ที่ปรึกษา
๔. ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม		ประธานคณะกรรมการ
๕. นายเอนก	ข้าทอง	คณะกรรมการ
๖. นายปัญญา	สละทองตรง	คณะกรรมการ
๗. นายสุเทพ	เกษมพรมณี	คณะกรรมการ
๘. นางศรีนวล	ลักกิตโร	คณะกรรมการ
๙. นางสาวทิพย์รชยา	ภูพานิช	คณะกรรมการ
๑๐. นางนลินรัตน์	เดชอุดม	คณะกรรมการ
และเลขานุการ
๑๑. นางสาววันทนา	บุญณะโพลัง	คณะกรรมการ
และผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะทำงานจัดทำหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (ตอนว่าด้วย
พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม) มีหน้าที่วางแผนจัดทำเนื้อหาสาระ และจัดทำ
รูปเล่มหนังสือ พร้อมทั้งจัดพิมพ์ให้สมบูรณ์

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

บรรณานุกรม

คณะผู้จัดทำสารสาวยุทธธรรม ฉบับพิเศษ. สารสาวยุทธธรรม ฉบับพิเศษ ๒ เมษายน ๒๕๓๔.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, พ.ศ. ๒๕๓๔.

(หน้า ๗-๔๐).

มูลนิธิจุฬาภรณ์. เจ้าฟ้านักปล้ำแวมไพร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์

บริษัท เอ.อาร์. อินฟอร์เมชัน แอนด์ พับลิเคชัน จำกัด. (หน้า ๙-๓๑).